UNITED STATES
HOLOCAUST
MEMORIAL
MUSEUM

Ukrainian Museum-Archives of Cleveland
Displaced Persons Camp Rare Book Collection

Item in Public Domain or an Orphan Work:

The United States Holocaust Memorial Museum Library respects the copyright and other intellectual property rights associated with the materials in its collection and makes good faith efforts to locate copyright owners. According to the Library's knowledge, the Library may make this title publicly available for reasons including but not limited to: the title is in the public domain or the title is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact the USHMM Library by phone at 202-479-9717, or by email at reference@ushmm.org.

24462

Р. Данилевич.

На правах рукопису.

S E N E X.

Українська Православна Церква в часі другої світової війни 1939 - 1945 рр.

М Ю Н Х Е Н

Року Божого 1 9 4 6.

УКРАЇНСЬКИЙ МУЗЕЙ-АРХІВ.
Клівленд.
Гол. Інв. Ч. 24462
Від. Етн. Нум. Світ. Архів. Мист.

З М І С Т

Передмова.

Вступ. I – VI

I. Події в житті Української Православної Церкви в першу добу другої світової війни /1.IX.1939 – 22.VI.1941 р./. 1 – II

1. Православна Церква на Західній Україні під Совітською владою рр.1939-41/.
2. Українська Православна Церква в т.зв. Генер.-Губернаторстві до початку війни Німеччини з СССР – 22.VI.1941.

II. Українська Православна Церква в перший рік окупації України німцями /22.VI.1941 – 1.VII.1942/ II-30

1. Боротьба українського народу за Рідну Православну Церкву; розкол 1941 р.в Укр. Православ.Церкві і його причини.
2. Діяння автономної ієрархії; контакт з архиєпископом Холмським і Підляським Іларіоном. Виступлення Волинських церковних рад. Призначення Архиєпископа Луцького і Ковельського Полікарпа Тимчасовим Адміністратором Православної Церкви в Україні. Висвячення в Пінську українських єпископів.
3. Початок церковної боротьби в східніх областях України. Конференція в справах Української Православної Церкви в Райхскомісаріяті України в Рівному 4.травня 1942 р. Висвячення українських єпископів в Києві 10-17 травня 1942 р. Загострення боротьби між Автокефальною і Автономною Церквами в Україні.

III. Церковне життя в Україні під знаком все більшого й більшого втручання до нього зі сторони німецької адміністрації. /Літо 1942 р. – II – 12 січня 1943 р./. 30 – 51

1. Заяви ієрархів Православної Церкви в Україні з приводу патріотичних послань і виступів Московського митр. Сергія. Проголошення свободи релігії і Церкви в розпорядженні Райхскомісара для України від 1.VI.1942 р. і ряд фактів, суперечних з проголошеною релігійною толеранцією.
2. Трудноші християнської місії на Сході; намір скликати Собор Єпископів Автокефальної Церкви. Заборона Собору Єпископів німецькою владою. Зїзд єпископату до Луцька і "приватні" розмови. Акт поєднання церковного від 8.X.1942р., його доля і відношення до нього німецької влади.
3. Яка була реакція німецької влади на спробу встановити єдину Православну Церкву в Україні. Переслідування єпископа Мстислава; розпорядження Микалаївського Генералкомісара. Історія з б.еп. Фотієм і не-

гідна роля в ній німецької адміністрації. Порушення основних канонів Св.Православної Церкви німецькими розпорядками про управління церковні по генералкомісаріятах під владою генералкомісарів.

IУ. Тяжкі часи в житті Української Православної Церкви року 1943. 52-65.

1. Дальша церковна боротьба в Україні;підтримування німецькою владою автономістів.Вбивство митрополита Олексія;послання з приводу вбивства ієрарха, митрополита Полікарпа.
2. Втягування німецькою владою Української Автокефальної Церкви в політику.Палення церков; терор і жертви терору посеред автокефального духовенства.Німці у відношенні до Церкви в Україні в час ви борів патріярха в Москві.Евакуація ієрархів Церкви з України.
3. Православна Церква в т.зв.Генерал-Губернаторстві в р.1943-44.

У. Єпископат і духовенство Української Автокефальної Православної Церкви в останніх 16 місяцях війни на еміграції; примусова їх бездіяльність.

Закінчення. 70-71.

П Е Р Е Д М О В А.

На бажання духовних сфер Української Автокефальної Православної Церкви написана ця праця про долю Української Православної Церкви в жахливі часи другої світової війни, пережиті українським народом. В добу цієї війни український народ, як то не раз вже бувало в його історії, опинився між двома силами в зударі їх між собою, між молотом і ковадлом. Загальну долю народу поділила і його Православна Церква. Що пережила Українська Православна Церква в Західній Україні під совітською владою /р.р.1939-41/ і що в цілій Україні під німецько-гітлерівською владою /1941-43 р.р./,- подано в цій праці. Джерелом для неї послужили архивні документи Адміністратури Української Автокефальної Православної Церкви, Архипастирські послання, листування Архипастирів і церковних діячів, українська преса тих часів, записи і усні спогади учасників і самовидців тодішнього українського церковного життя. Розуміється, що праця далеко не претендує на повноту фактів з пережитого церковно-національного життя, але, на підставі поданих в ній документів і фактів, сміє претендувати на повну правдивість в освітленні цього життя, якою ційсно тернистою, а часами й хресною дорогою проходило воно.

Нехай в поуку для нас в теперішні часи і як матеріял для майбутнього історика Української Православної Церкви буде все зібране в умовах життя на вигнанні, подане і освітлене тут в загальному аспекті національно-церковного життя в страшну добу другої світової війни.

Було б дуже бажаним, щоб ця загальна картина життя Української Православної Церкви в р.р.1939-45 була доповнена спогадами з місцевого церковного життя в ті часи по окремих єпархіях. І автор відчує моральне задоволення, коли його праця спричиниться до написання таких спогадів учасниками церковних подій.

Щира й сердечна подяка всім тим, хто подвигнув на цю працю і в той чи інший спосіб допоміг її перевести.

А в т о р.

В С Т У П.

Соборний устрій Східньої Православної Церкви виключає главенство в ній якоїсь однієї священо-ієрархичної особи, чи якоїсь однієї Церкви над іншими Церквами. Тому Православна Церква не має церковно-адміністративного центру, як має його Католицька Церква в Римі чи Ватикані, що визнає Папу видимим головою Церкви. Ісповідуючи єдине невидиме главенство в Церкві Господа Ісуса Христа, за найвищу земну владу свою Православна Церква вважає Вселенський Собор. При відсутности в Христовій Церкві Вселенських Соборів від часу останнього 7 Вселенського Собору /783-787/, що зовсім не свідчить про неможливість скликання такого Собору, Православні Церкви в потрібних випадках зносяться поміж собою, в справах віри і канонічних, посланнями і архипастирськими листами, перебуваючи постійно в молитовному єднанні поміж собою, видимою ознакою якого являється поминання за Богослуженням первоієрархів Церков-сестер.

Отже Православна Соборна Церква складається з окремих Помісних Церков, які у внутрішньому своєму житті й управлінні являються автокефальними або незалежними, заховуючи в справах догматичних і канонічних єдність поміж собою, як одним тілом Вселенської Православної Церкви.

Утворення Автокефальних Помісних Церков ішло в процесі історичного життя Вселенського Православія; одні Церкви від віків являються незалежними, інші здобувають і втрачають автокефальність, щоб потім знову здобути її, ще інші безнастанно домагаються її, повстають і в наші часи нові автокефальні церкви. Св.канони Православної Церкви вказують дві підстави для утворення незалежних церковно-адміністративних одиниць, або Автокефальних Церков: національну /прав.34 Св. Апостолів - "Єпископам кожного народу належить знати першого між ними".../ і політично-територіяльну / Прав.9 Антіох. Собору - "В кожній області треба знати того єпископа, що начальствує в митрополії"... і Прав. 17 IV Всел.Собору - "Коли царською владою засновано, або буде засновано місто, то розподіл церковних парафій нехай послідує за цивільним та земським порядком".../. Під політично-територіяльною підставою розуміється як адміністративний поділ даної держави, згідно з яким повставали і автокефальні церкви, так і ціла держава, в якій утворюється незалежна Автокефальна Церква. В історичній дійсности національна і політично-територіяльна підстава для признання автокефальности Церкви здебільшого совпадали, бо в Греко-Римській Імперії поділ на області мав звичайно в основі етнічні межі народів, а утворення Автокефальних Церков пізніше мало місце переважно в національних державах, як Болгарія, Грузія, Сербія, Чорногорія, Руминія, Московщина, Греція. Думати однак же, що автокефальність обумовлюється тільки державною незалежністю даного народу, буде неправдою як з канонічної, так і з історичної точки погляду.

В добі Вселенських Соборів, яка взагалі була централізаційною щодо церковного управління, признання незалежности церковної тій чи іншій області мало в основі важливість її і головного міста її в житті державному і церковному, в минулому і сучасному /Прав. 6,7 I Всел.Соб., 3-II Всел.Соб., 28 - IV Всел.Соб., 36 - VI Всел. Соб/. Але ж в пізніших часах, як свідчить церковна історія, виникали переважно домагання церковної незалежности, які йшли від частин церкви, підпорядкованих т.зв. Церкві-Матері. Причиною ж цих домагань було не тільки бажання підняти престіж своєї держави чи нації автокефалією церковного життя, але ж найбільше - увільнитися від митрополії, чи Материної Церкви, коли вона переслідувала далеко

не церковно-релігійні цілі, а політичні, винародовлюючи через впливи церковні свою паству, матеріяльно її визискуючи, ставлячи для неї чужонаціональну ієрархію. В автокефалії своєї Церкви провідники і правителі народу шукали не тільки кращих умов для позитивного розвитку духових якостей свого народу, а найперше захисту від поневолення і панування через Церкву чужоплеменних політичних елементів.

Таке саме прагнення незалежности, автокефальности своєї Православної Церкви є істотним і в церковній свідомості українського народу.

Якщо б хто запитав, чи Українська Православна Церква була колись автокефальною *de jure*, себто в ряді других автокефальних православних церков признаною в її незалежності, як, скажімо, церква Царгородська, Александрійська, Антіохійська, Єрусалимська /далні східні патріярхати/, Кипрська, Сербська, Болгарська, Російська і т.д., - то на це питання історія дає відмовну відповідь. Але ж від початку її при Св. Князі Володимирі Рівноапостольному /988 р./ й до підпорядкування її Московській Патріярхії р 1686, вона, маючи за Церкву-Матір Царгородську Патріярхію, користала в своєму внутрішньому житті з такої незалежности, що історики вважають цей стан нашої Церкви автокефалією *de facto*, а залежність її від Царгороду називають номінальною.

Професор Московської Духовної Академії Є. Голубинський навіть припускав, що на самому початку, при кн. Володимирі Великому, греки змушені були дати нашій Церкві автокефалію, яка не втрималася, бо вже при кн. Ярославі Мудрому її не стало, - але ж це припущення не знайшло в історичній науці признання. Очевидно, що у проф.-академика Є. Голубинського мова йде в даному випадкові про "Русскую" Церкву, як і взагалі історики Російської Православної Церкви початок її ведуть від князя Володимира Великого. Такий родовід Російської Церкви тісно звязаний з концепцією походження й самої Російської /перед тим-Московської/ держави від Русі з столицею Києвом. Не наша справа заглиблюватися тут у питання політичної історії. Ми ж, вживаючи назви "Українська Православна Церква", а початок її, з повною свідомостю права на те, звязуючи з охрищенням Києва і Київської Русі при Князі Володимирі, хоч тоді Київська держава й церква в ній не називались "Українськими", - спираємося на слідуючих історичних фактах.

Словянські племена, що населяли землі з столицею Києвом та творили Київську державу, це - споконвічні прадіди українського народу. Київська митрополія, заснована р. 988, була Церквою цих наших прадідів. І коли прослідкувати історію цієї Церкви, з погляду формально-канонічного називаної "Київською митрополією" /в складі Константинопольського Патріярхату/, то треба стверднти, що жодна, можливо, з православних церков не звязана так в своїй історії з життям і долею самого народу, нації, як "Київська митрополія" аж до підпорядкування її Москві, а надіть довший час ще й після того. Національний момент відограв в її житті найбільшу ролю, особливо ж коли словянські племена - прадіди українського народу - втратили державну незалежність після татарської навали та увійшли в склад чужих держав - Литви, Польщі, Московщини. І коли католицькі богослови часто закидають взагалі православію, що воно має державний характер і опору в державі, то це ні в якій мірі не може бути прикладено до Церкви українського народу. Бо ж і за часів державности його прадідів /Київської, Галицько-Волинської/ Церква, хоч заснована була при Володимирі Великому державною владою, почувала себе вільною і в гармонійному союзі з тою владою, а вже після втрати державности нашими прадідами Церква стала для них таким осередком національного життя і національної духової культури, що приналежність до Православної Церкви була ознакою й національної приналежности. І навпаки, перехід на католицтво вважався, за часів Польсько-Литовської держави, зрадою своїй українській нації; так воно в дійсності й було.

Отже, виходячи з безперечно національного характеру і надзви-

чайно важли ої ролі в історичному житті українського народу [illegible] Православної Церкви, трактуючи себто справу в істоті її, [illegible] можна з повним правом говорити про "Українську Православну Церкву" і писати історію її.

Цього права не заперечувала й російська церковно-історична наука, коли, вживаючи, розуміється, своєї номенклатури, признавала відрубність "Западно-Русской" Церкви від Московської, а в Київській Духовній Академії в останньому /перед ліквідацією цієї 300-літньої богословської школи большевиком/ учбовому плані її існувала окрема катедра історії "Западно-Русской Церкви" /поруч з катедрою історії "Русской Церкви"/, іншими словами української, а ще стисліше "українсько-білоруської церкви".

Українська Православна Церква, як Київська митрополія, чи Галицька митрополія /частина цієї Церкви в XIV в./, чи й Литовська митрополія, 700 років /988-1686/ знаходилась в канонічній юрисдикції Царгородського патріярха. Одначе ми не бачимо, щоб державна влада, земель, де ця Церква жила й діяла, чи ієрархія її з духовенством і пірнями домагались унезалежнення Української Церкви від Царгорода. Епізодичні факти поставлення митрополитів без попереднього благословення Царгородського патріярха /р.1051 - митр.Іларіон; р.1147 - митр.Климент Смолятич; р. 1415 - митр.Григорій Цамблак/, в яких іноді вбачають прояви боротьби за автокефалію Української Церкви, не про те свідчать, а про домагання мати митрополитів, обраних на місці, з свого народу, а не з греків /у випадках 1051 і 1147 р./, пізніше - про домагання мати митрополита окремого від Москви /у випадку 1415 р./; бо, з упадком Києва, митрополити Київські, продовжуючи носити цей титул, переселюються на північ до Володимира Суздальського /м.Кирил III, родом українець/, потім до Москви /м.Петро, теж родом українець/, де рівно підтримують національно-великоруську політику Суздальсько-Володимирських і Московських князів, а занедбують свою українську паству.

І ж сама й після остаточного поділу колишньої Київської митрополії на частково Київську й Московську, що сталося р.1458 /при м.Іона, після смерти якого р.1461 його наступник м. Феодосій став іменуватися "Московським"/, Київська Митрополія, чи Українська Православна Церква, залишалась в канонічному підпорядкуванні Царгородському патріархові. На соборі в Києві р.1685, себто перед самим насильним прилученням Української Православної Церкви до Московської патріархії, собор називав Царгородського патріярха "батьком нашим споконвіку" та не припускаючи його згоди віддати Київську Митрополію Москві, каже: "боїмося відступити від нього, щоб не підпасти прокляттю, бо чи випадає дітям відрікатися свого батька?!".

Таке відношення Української Православної Церкви до Церкви-Матері Царгородської Патріярхії, що перетривало на протязі 700 літ через усі політичні бурі як в житті українського народу, так і самої Патріярхії, яка з падінням в половині XV в. Византії підпала під турків, - могло бути тільки при тих відносинах поміж ними, які ми вище означили, як автокефалію Української Православної Церкви *de facto*. Залежність Української Церкви від Царгороду не тільки не була тяжкою і не використовувалась останнім в яких агресивних цілях обшар Української Церкви дорівнював усім чотирьом патріярхатам цілої візантійської держави/, а ще була дуже корисною в часах напосідання на нашу Церкву католицтва в Литовсько-Польській державі. І є фактом, що у віках цієї залежности український народ найбільш розвинув питомі його характерові особливости українського православія.

У звязку з політичними змінами в житті українського народу, які ступнево привели до прилучення Москвою України, загальну долю народу поділила і його Церква. Р.1685 Московський патріярх Йоаким, порушивши пр.8.III Всел.Собору, поширив владу свою на канонично підлеглу йому Київську митрополію та настановив для неї митрополитом єпископа Луцького /Волинь була тоді ще під Польщею/ Гедеона, князя Четвертинського.

тоді як поставлення митрополита на Київську кафедру 700 років відбувалось з благословення Царгородського патріярха. А в слідуючому 1686 році наступило оформлення цього неканоничного акту московського патріярха, який діяв, очевидно, у згоді з Московським Урядом : надзвичайний посол до Турції і Царгородської патріярхії Олексіїв виєднав за "дари" і з допомогою Турецького урядy у Царгородського патріярха Діонисія грамоту, якою патріярх відступив Москві Українську Православну Церкву, вірну дочку Вселенської Патріярхії на протязі 700 років.

Через 238 років сама ж Царгородська патріярхія признала цей акт 1686 р. неправним, засвідчивши його неканоничність в "Томосі" Патріярхії від 13. листопаду 1924 р., яким було признано в наші часи автокефалію Православної Церкви в Польщі. Патріярх Григорій VII в "Томосі", а його наступник Константин VI в посланні до автокефальних православних церков, стверділи, що прилучення Київської Митрополії до Московської Церкви відбулося не згідно з каноничними правилами, як рівно ж Москва не дотримала нічого з того, що "було умовлено в справі цілкомитої автономії церковної Київського Митрополита, який носив титул Екзарха Вселенського Престолу".

Так в історії Київської митрополії сталося, що вона, будучи властиво Церквою-Матірю для Московщини, бо від неї Московщина отримала християнську віру, фактично позбавилась спочатку митрополита, якого забрала Москва, а потім, після 228 років /1458-1686/ окремого від Москви існування з окремими митрополитами, була антиканоничними актами 1685 і 1686 р.р. підпорядкована своїй колишній дочці - Московській Церкві.

Від цього часу положення Української Православної Церкви кардинально змінюється. Вона, як Київська Митрополія, прилучена тепер до Московської Патріярхії, втрачає ту фактичну незалежність, автокефалію de facto, з якої користала віками, будучи в каноничній юрисдикції Константинопольської Патріярхії. Залежність від Москви не була вже номінальною. Починається перше процес нищення всіх тих особливостей Української Православної Церкви, які витворені були в її довгому незалежному житті, а комплекс яких, чи то в сприйманні християнського світогляду, чи в устрої церковному, чи в богослужбовому культі, обрядах, чи в національних, під впливом Церкви, звичаях, народніх церковно-побутових традиціях, становив те, що можна назвати - "українським православієм".

Переслідуючи й нищачи особливості, робиться Церкву знаряддям, ясно з наказу державної влади, денаціоналізації українського народу, його обмосковлення. Цезаропапизм в Російській Православній Церкві, так розвинений у XVIII в. з часів царя Петра I, узяв у свої кліщі й колишню Українську Церкву. Увесь XVIII вік ішли боротьба з українським церковним "сепаратизмом", а українське духовенство та українські церковні громади, як могли, старались зберегти та обороняти свої церковні традиції. Дуже показним є, що навіть православні в Польщі, українці й білоруси, що в церковному відношенні тех залежали, з підпорядкуванням їхньої Київської Митрополії, від Москви, почали в кінці XVIII віку домагатися автокефалії для себе, чого не робили, як вище сказано, в часах підлеглости Царгородському Патріярхові. На Пінському Соборі 1791 р. проголошена властиво була автокефалія Православної Церкви в Польщі; на чолі тої Церкви мав стати Національний Синод під проводом свого архиєпископа, якого мав настановити Царгородський Патріярх. Розбори Польщі не довели до здійснення цих постанов.

Київський Митрополит в Російській Церкві втратив права митрополита області, які мав від часів Володимира Великого. Він залишився митрополитом тільки з титулу /т.зв. титулярним"/, маючи під собою вже не митрополію, а звичайну єпархію Київську, поруч з іншими єпархіями, на які поділена була Російська Православна Церква, при чому, як правило, територія єпархії була тою самою, що й губернії. Так державна асімілящійна політика Росії і в церковно-релігійному житті українського

народу обертала в непам'ять давню його церковну історію і національно-духову творчість в рідній Церкві. Поставлення Київської Митрополії в положення звичайної єпархії казало забути, що та митрополія була колись Українською Православною Церквою.

Так був, здавалось, для українського православія добою повної його загибелі, бо на всіх просторах українських земель під Росією Церква і в богослуженні і в проповіді і по духовних школах, на катедрах архиєрейських і через вплив духовенства по парафіях та в церковно-парафіяльних школах служила загально-державним політичним цілям в справі денародовлювання і русифікації українського народу.

Одначе не так легко і не так швидко можна викорінити те, що віками проростало в гущі народній, не так легко змінити душу народню. В глибинах народнього світогляду й побуту українських селянських мас, в українських духовних родинах, що з покоління в покоління служили Церкві Божій, жили одним життям з своїм народом, - національно-релігійні українські традиції зберігалися і шанувалися. Це й виявилося в революційну добу з 1917 року, коли у визвольній боротьбі українського народу, хоч перевагали, - особливо на початку революції і під впливом російських партій, - моменти політичні й соціяльні, - зайняв видне місце й національно-церковний рух. Виявилось, що особливості Української Церкви не завмерли, а ті політичні цілі, яким служила Церква в складі Всеросійської Православної Церкви, тільки загострили прагнення раз назавжди позбавитися Російської церковної зверхности. Особливо стало це на порядку дня, коли Московський Єпископат в Україні розпочав переслідування того українського духовенства, яке почало відправляти богослуження в живій українській мові замість церковно-словянської з московською вимовою. Автокефалія Української Православної Церкви стала основним постулятом спочатку церковно-громадського, а далі й державного життя українського народу. Опір, з яким автокефалічні прагнення зустрінуті були московською ієрархією та її прихильниками на Українському Церковному Соборі 1918 р., спричинив виступ на Соборі Міністра Ісповідань, який склав декларацію, що кінчалася заявою: "В імені Уряду Української Держави /була тоді в Україні державна влада гетмана/ маю за честь оголосити його тверду й непохитну думку, що Українська Церква має бути Автокефальною".

1 січня 1919 року Уряд Української Народньої Республіки /була тоді в Україні державна влада Директорії/ видав закон про тимчасове управління Української Автокефальної Православної Церкви, в якому стверджувалося: "Українська Автокефальна Церква з її Синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності від Всеросійського патріярха не стоїть". /Всеросійського патріярха було вибрано, після 200 літ /1721 р./ від скасування патріяршества в Росії, на Всеросійському Церковному Соборі р. 1917 в Москві/.

Після проголошення закону про Автокефалію Української Православної Церкви Український Уряд звернувся в справі признання Автокефалії своєї Церкви до Царгородської патріярхії, колишньої Церкви-Матері. В лютому 1919 р. виїхав до Царгороду посол від Української Республіки Олександер Лотоцький /він же Міністр Ісповідань за гетьманської влади/. В переговорах з Патріярхією по цьому питанню відповідь її не була засадничо відмовною, але вказувала на вакантність в той час патріяршої катедри, як на перешкоду до обмірковування і рішення питання про Автокефалію Української Церкви, при чому місцеблюститель Вселенського Патріяршого Престолу висловив в кінці прихильність колишньої Матері-Церкви до "благочестивого українського народу" та надію, що народ буде міцно стояти в батьківській вірі, "очікуючи з цілковитою певністю здійснення свого бажання, згідно з св. канонами та привілеями". З окупацією України московсько-совітською владою ці переговори з Константинопольською патріярхією було перервано.

В Україні ж, в обставинах чужоземної війни зміни влади, вони більшовицьку, закон про Автокефалію Української Церкви від 1-січня

1919 р., як державний акт, залишився без виконання. Тим з більшою силою виступив тоді церковно-народній чинник, який не раз виступав в історії Української Церкви, особливо в ситуації розходження поміж ієрархією і вірними, як було то,напр.,в часи Берестейської Унії /1596 р./. Провід визвольних змагань в церковному житті взяла в свої руки т.зв. Всеукраїнська Православна Церковна Рада /ВПЦР/ з представників духовенства і мирян в Києві, яка 5.травня 1920 р. проголосила автокефалію Української Церкви.

Найбільшою турботою, одначе,Всеукраїнської Православної Церковної Ради було здобути для Української Автокефальної Церкви єпископів, бо ж московський єпископат ставив дальший опір українському рухові. Часово заопікувався Українською Церквою архиєпископ Полтавський Парфеній /Левицький, відомий перекладач св.Євангелії на українську мову ще до революції 1905 року/, який висвятив для неї більш як 30 священиків. Але під натиском Московської ієрархії та її загроз заборонити його в священослужінні архиєпископ Парфеній зрікся опіки над Українською Церквою. Зносини з іншими єпископами, чи українцями з походження, чи відомими з прихильности до українців, спроба послати кандидатів на висвячення в єпископи до Грузії, мольби до патріяршого екзарха в Україні митрополита Михаїла /Єрмакова/ висвятити для українців єпископів,- все це не осягло бажаних наслідків. І в такому тяжкому положенні Церковний Собор в Києві з духовенства і мирян 14-27 жовтня 1921 р., після остаточної відмови митрополита Михаїла Єрмакова, якого запросили було й на Собор, рішив Собором висвятити для Церкви єпископів, що й сталося у неділю 23. жовтня 1921р. в Київському Софійському Соборі. Було висвячено в єпископи, рукоположенням пресвитерів /до 30/, протоієрея Василя Липківського, якого ж возведено на митрополита, а потім, з його вже участю, - висвячено в єпископи прот.Нестора Шараєвського, та в час Собору ще 4-х єпископів. Надалі,згідно з ухвалою Собору, в Українській Автокефальній Церкві повинно було висвячувати єпископів, обраних Церквою, тільки звичайним канонічно-традиційним порядком.

Покровський Церковний Собор 1921 р., утворення ним єпископату в Українській Автокефальній Церкві і дальші події в житті тої Церкви проходили в обставинах, яких не знала до сього часу історія Української Церкви, а власне в умовах відділення Церкви від держави, згідно з декретом Московської Совітської влади від 25.I.1918 р., поширеним нею і на Україну. До того ж треба підкреслити,що це "відділення Церкви від держави" в Совітській державі було специфічним; виникло воно не з начал релігійної свободи, які звільняли б, що торкається Православної Церкви, від служіння її політичним цілям, як було в царській Росії, а найбільше з ворожости до неї і до релігії взагалі. Під відділенням найперше розумілось позбавлення Церкви всякої матеріяльної підтримки, конфіската її маєтностей,що тягло за собою позбавлення її взагалі прав, як інституції публічної,а далі й переслідування її служителів в антицерковній і антирелігійній боротьбі нової влади. Очевидно, що таке "відділення Церкви від держави" нічого спільного не має з принципами релігійної толєранції і свободи в демократичних державах. В атмосфері ворожого відношення до Церкви і релігії державної влади,підтримка їх, оборона їх лягає на саму церковну чи релігійну громаду. А це збільшує значіння і ролю мирського елементу в житті й управлінні церкви, всупереч навіть самій науці Церкви про порядок управління в ній. Сталося це і в житті Української Автокефальної Церкви з проголошенням в ній на Церковному Соборі в жовтні 1921 р. "всенародної соборноправности", яка вводила в Управлінні Церковному систему рад, від парафіяльної до Всеукраїнської Церковної Ради, в яких скрізь на чолі рад ставали обрані миряни, а митрополит, єпископи, священики були "в церковних радах почесними головами й порадниками", які "мусять здобути собі духовну владу, моральний вплив, і це від них залежить,а

не формальне начальство" /слова митр. Липківського/. Історія Української Православної Церкви знає випадки, коли мирянин був навіть Екзархом Вселенського Патріярха, але це було повязане з певною особою та величезним її значінням в нашому церковному житті: князь Константин Константинович Острозький, який був таким Екзархом Царгородськог Патріярха, очолював православних в боротьбі проти унії в кінці XVI віку, коли майже вся ієрархія з митрополитом Рогозою відступила від православія. Приняти ж в церковному житті "всенародню соборноправність" як засаду, з урівнянням цілковито в правах управління в церкві митрополита, єпископів, духовенство і мирян, - значило корінно змінити канони Православної Церкви, поняття і традиції церковної соборности в православії, підмінивши поняттям "народоправства". Приниження ієрархичного началу й авторитету ієрархії / в звязку також з іншими відступленнями від канонів і звичаїв Православної Церкви/, зрозуміле в бурхливих революційних часах, але не оправдане на завжди, не вийшло на добро Українській Автокефальній Церкві. В нашу задачу не входить докладно про це писати, тим більше, що ще немає для цього достатньо матеріялів. На сучасниках та учасниках подій в житті Української Автокефальної Церкви в р.р. 1920 - 31 лежить святий обовязок списати, що знають, чому були свідками. Від бл.п. митрополита Василя Липківського залишився Розділ 7-й "Історії Української Православної Церкви" під наголовком "Відродження Української Церкви"; в ньому історія церковних подій з життя Української Автокефальної Церкви кінчається властиво "Другим Всеукр. Церковним Собором" / в жовтні 1927 р./, на якому митроп. Липківського усунено було з митрополичої катедри ухвалою Соборною в редакції: "З обєктивних причин Собор здіймає з митрополита Липківського тягар митрополичого служіння". Але доводилось чути, що в мемуарах митр. Липківського /назв. розд. 7-й "Історії"/ є значна доля субєктивізму...

Та яка б не була роля й вина самих українців в розкладі й ліквідації на Україні Української Автокефальної Церкви висвяти ієрархії на Соборі 1921 р., є фактом безперечним і більшої ваги те, що переслідування й ліквідація цієї Церкви переведена була, - по використанні спочатку її в боротьбі проти Патріяршої Церкви на Україні, - не тільки в порядку антирелігійної боротьби, а головним чином як церкви національної, церкви українського народу. Мученики за свободу своєї Церкви і національний її характер, як взагалі Східня Православна Церква складається з національних церков, - митрополити Василь Липківський і Микола Борецький/, єпископи /між ними такої сили духа й віри, як архиєпископ Олександер Ярещенко, єпископ Йосиф Оксіюк/, тисячі духовенства й вірних Української Автокефальної Церкви в засланні на далекій півночі, по холодних лісах і тундрах Сібіру, по пустинях Казахстану, в кайданах та вязницях терпіннями, стражданнями й самою смертю засвідчили, по слову Апостола, свою віру /Євр. Розд. XI/, ствердили відданість великій ідеї свободи віри і церкви в житті народів. Тому ці всі ісповідники Української Автокефальної Церкви заслужено увійдуть з "памяттю праведників і похвалами" в історію нашої Церкви та будуть в дальшому житті народу святими прикладами.

В той час, коли на Придніпрянській Україні йшли змагання за утворення і розвиток незалежної Української Православної Церкви, що кінчилися так трагічно кілька років перед другою світовою війною / з 2000 парафій УАЦ не залишилось жодної приблизно в році 1937/, справа автокефалії Української Православної Церкви мала свою історію на іншому форумі, в Православній Церкві в Польщі. Автокефалія Православної Церкви в Польщі здобута була на просьбу ієрархії тої Церкви та з підтримкою польського уряду, який в даному випадку, маючи гіркий досвід в минулій історії Польщі, дбав про унезалежнення своїх горожан в церковному відношенні від небезпеч-

ної, хоч тепер і безбожної, Москви. Незначний російський елемент, який залишився в Польщі, завзято боровся проти унезалежнення від Московського патріярха православних у Польщі. Православні українці заховувались нейтрально, бо посеред них церковний рух не мав ще тоді сили; окремі ж діячі теж скоріш були проти, бо мовляв дбає за автокефалію польський уряд, а не переводиться вона Церковним Собором.

Одначе, коли автокефалія була здобута, вона стала корисною для українського церковного руху, що проходив в Польщі незалежно від боротьби за Рідну Церкву на Великій Україні і став сильним з 1927 року. Річ в тім, що Православна Церква в Польщі в 70 відс. була по складу своєї пастви українською /Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя/, 29 відс. було білорусів і 1 відс. росіян. "Томос" Царгородського Патріярха Григорія VII від 13.XI-1 21 р., про який ми вище вже згадували, як рівно ж і послання до автокефальних церков патріярха Константина VI від 13.I.1925 р., називають нову автокефальну церкву-сестру "Православна Автокефальна Церква в Польщі", а не "Польська Православна Автокефальна Церква", на яку назву безпідставно нарікали польський уряд в декретах державних про устрій цієї Церкви /в листопаді 1938 р./. Бо ж автокефалія церковна давалась не Польщі, як державі, і не полякам, як народові віри римо-католицької, а православному населенню Польської держави, яке, що вже сказано, в переважаючій більшості було українським. "Всі автокефальні церкви-сестри,- писав патріярх Константин VI,- відчують щиру радість у признанні потреби і необхідности автокефального устрою, що лежить в інтересах православної людности в Польщі"... В історичному преємстві "Томосом" від 13.XI-1924 р. признана була автокефалія частині колишній Київській Митрополії, властиво тій, що ще на Пінському соборі 1791 р. проголошувала автокефалію, незалежність своєї церкви від Москви. Ось чому, признаючи тепер автокефалію Православній Церкві в Польщі, "Томос" згадує дещо про це вище/ й про неканонічність першого підірвання Київської Митрополії від Царгородського престолу /1686/. І тому, з повною підставою митрополит Діонисій, як Глава Православної Автокефальної Церкви в Польщі, писав в меморандумі до німецької влади 15.II-1942 р. що "Свята Православна Автокефальна Церква, яку він очолює, з погляду історичного і канонічного сягає своїми коріннями до тої Церкви, яка свого часу становила собою велику Київську Митрополію, а тим самим є її наступницею"...

Так ясно, що "Томосом" від 13.XI.1924 р., признаним і іншими автокефальними церквами, крім, розуміється, Московської чи Російської, автокефалію отримала фактично частина Української Церкви /і Білоруської/ на землях, населених православними українцями в Польщі.

Ця автокефалія de jure , або назовні, мала стати автокефалією de facto , ~~себто~~, себто і у внутрішньому житті наповнитися красивим змістом, забарвитися національним характером. Розмосковлення зруситікованої за часів російського панування на цих землях Православної Церкви, а замість того відродження давніх соборних традицій, місцевих звичаїв, якими жила Українська Православна Церква в давній Річипосполитій Польській,- стало завданням українського церковно-православного руху в Польщі. Цей рух, від часу Луцького Церковного З'їзду 5.-6. червня 1927 р., що відбувся всупереч забороні церковної влади, а за дозволом польської державної влади,- набрав великої сили і значення в Православній Автокефальній Церкві в Польщі. Польський уряд не був зацікавлений, подбавши про автокефалію для своїх православних горожан, залишати та наділі плекати московського духа в Православній Церкві в Польщі. Що правда, не мали у Варшаві особливих симпатій і до надання чи відродження національно-українського характеру в Православній Церкві, тому врешті прийшли в центральному уряді до думки творити посеред українці та білорусів "польське православіє", але ж ці заходи /зустрінуті православними в масі як порушення Конституції Річипосполитої в справах Церкви і

релігії для меншостей/ прийшли вже незадовго перед другою світовою війною, в кінці 1938 р. До того ж часу український церковний рух в Православній Церкві мав вже великі здобутки. Під його впливом видана була Грамота Президента Польської Республіки від 30.V. 1930 р. на імя митрополита Діонісія про скликання Помісного Собору Православної Церкви, для підготовки якого утворено було передсоборні комісії, висвячено було українського єпископа /10.IV. 1932 р./, теперішнього митрополита Української Автокефальної Православної Церкви, Полікарпа /Сікорського/, призначено на Волинську катедру окремого правлячого єпископа -архиєпископа Гродненського Олексія /15.IV.1934/, що працював тоді на Волині з українськими церковними кругами в напрямку основних постулятів в розмосковленні Православної Церкви, скликуючи єпархіяльні собори, видаючи українську православну пресу і церковну літературу, відпускаючи кошти на надрукування українських перекладів Напрестольної Євангелії, богослужбових чинів і т.п. Інтензивно йшла праця перекладів з грецької мови книг Св.Письма, богослужбових чинів на українську мову по підкомісіях Луцькій і Кремянецькій, а остаточну редакцію давала Комісія при Українському Науковому Інституті у Варшаві; друком займалась переважно Богословська секція Т-ва ім. м. Петра Могили в Луцьку під загальним керуванням єпископа Полікарпа; жива українська мова в богослужінні впроваджувалась на бажання вірних /була вже більше як в 200 парафіях Волині/; проповідь в російській мові по церквах Волині стала дуже рідким випадком...Розуміється,що осягнення українського церковного руху в Польщі теж не легко давалось, боротьба провадилась і на місцях і в міністерствах, і з трибуни Сеймової і в Св.Синоді, і в пресі,- все це ще теж повинно стати предметом писаної історії... Тим більше, що цьому рухові в житті православних українців в Польщі суджено було відограти в дальнішому таку визначну ролю в церковному житті всієї України в страшних роках другої світової війни.

Оці головні відомості в історії й життя Української Православної Церкви вважали ми необхідним подати у вступі в цілі ясности й повноти картини з пережитого нами Українською Православною Церквою в р.р.1939-45.

ПОДІЇ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПЕРШУ ДОБУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

/1.Іл.1939 - 22.VI. 1941 р./

Перед початком другої світової війни /1.Іл.1939 р./Українська Православна Церква існувала тільки в Західній Україні, в складі Православної Автокефальної Церкви в Польщі; 70 відс. в тій Церкві було українців, а історично треба вважати її, як вже сказано у вступі, наступницею колишньої Київської Митрополії, як Церкви українського народу в давній Литовсько-Польській державі. Говорити про Українську Православну Церкву перед початком другої світової війни на Придніпрянській чи Східній Україні зовсім не приходиться, бо ж там в тім часі не було вже не тільки української, а можливо й жадної православної Церкви, оскільки на всій території тої України не було ходного чинного православного єпископа.

/Не входить в нашу задачу писати тут про Українську Православну Церкву посеред української еміграції в Канаді та Америці, де православні українці мали архиєпископа Івана Теодоровича /Укр. Автокеф. Церкви ієрархії 1921 р./ і єпископа Богдана Шпильку /в юрисдикції Царгородської Патріярхії/.

В Посланні "к русским православним людям по поводу "Обращенія патріарха Алексія к архипастирям і кліру т.наз. Карловацкой оріентаціи" /Архієрейський Синод Російської Православної Церкви за границею/ митрополит Анастасій пише: "Нельзя, конечно, скривать того, нинє общеізвєстного факта, что истомленние безвиходностью своєго положенія, доведенние почти до отчаянія царившим в Россіі терором, русскіє люди, как за границей, так і в самой Россіі, возлагалі надежди на Гітлера, об'явившаго непримиримую борьбу коммунізму; єтім, как извєстно, об'ясняється і массовая сдача русскіх армій в плэн в началє войни/"... Ті ж сподівання були уділом і мас українського народу на Великій Україні, як про це свідчили в численних оповіданнях тамошні люди. В житті православних українців під Польщею з кінця 1937 р. і на протязі 1938-39 р.р. повстали надзвичайні, як до того, факти, що теж витворили в народі сподівання на війну Німеччини з Польщею, як на вихід з тяжкого положення. Розуміємо т.зв. "ревиндикаційну акцію" посеред православних українців в Польщі, особливо на Волині й Холмщині. Хто був ініціятором цієї акції, яка нагадала далекі часи нашого середньовіччя з навертанням українців на унію /а тепер без помосту на "чистий католицизм"/, - мабуть не скоро довідаємся. Кому прийшло на думку боронити зі сходу Польщу "католицьким валом" шляхом примусового навернення на католицтво, а тим самим і на "польськість", цілі українські села по пограниччю з СССР? Називали це "ревиндикацією душ", бо, мовляв, колись це все були поляки і католики, які через православ'я стали українцями. Фактом є, що в цій акції ретельну участь взяли КОП /"Корпус охорони пограничної"/ польські католицькі священики, війти і урядовці гмін, польське учительство, а потім /зі зміною на становищі воєводи Волинського/ і польська адміністрація.

Меморандуми до центральних влад, делегації православних у премєра уряду генерала Славой-Складковського, протести з трибуни Сейму й Сенату в справі злодасної акції /на Холмщині в літі 1938 було зруйновано або спалено понад сотні православних церков/ трохи стримали її розгін, але далеко не припинили. Бо попертя її йшло від найвищих тоді польських достойників на військових становищах, а сам Президент Республіки проф. Ігнатій Мосціцький, який був проти цієї нетолєранційної і антиконституційної акції, безсилий був

її припинити, приймаючи, напр., в цій справі православного митрополита Діонисія увечері, властиво потаємно, на приватній аудієнції. В тім же часі ревиндикаційної католицької акції, підтримуваної певними військовими кругами, Департамент Релігійних сповідань в Міністерстві Освіти і Сповідань почав наступ на Православну Автокефальну Церкву в Польщі в інший спосіб, а власне - експериментом польського православія /з польською мовою в богослуженні, проповіді, церковній літературі й урядуванні/. Очевидно, що керманичі цієї церковної політики /на становищі Директора Департамента Сповідань, графа Фр. Потоцького змінив п. Дунін-Борковський/ рішили, що коли за Росії йшла через Православну Церкву русіфікація українців і білорусів, то чому тепер, в Польщі, не може бути через ту ж Церкву їх полонізація? Коли ж посеред тодішньої православної ієрархії в Польщі по стороні "польського православія" став виразно тільки один єпископ Гродненський Сава /Сов'єтов, росіянин/, то в листопаді 1938 р. в Почаївській Лаврі, на бажання Міністерства, висвячено було двох військових /вказує це на спільну руку, що керувала цією акцією і ревиндикаційною!/ священиків в єпископи - Матвія /Семашка, білорус/ і Тимофія /Шреттера, волинський німець/. Єпископи Сава, Матвій і Тимофій мали б, як передавала тоді не без підстав молва людська, замінити в майбутньому старру ієрархію Православної Церкви в Польщі для успішности експерименту з "польським православ'ям".

Коли б на Сході була в той час не безбожна комуністична влада, то акції ревиндикаційна і "польського православія" посеред православних в Польщі викликали б тягу їх до Православного Сходу. В умовах же для свободи Церкви й релігії на землях СССР безвідрадно гірших і просто безвиглядних, витворювалися цими акціями посеред православних в Польщі настрої пронімецькі, в сподіванні в одних рятунку від насильства, в других психологію очайдушности, мовляв, "хоч гірше та інше". Бо коли прослідкує хто українську церковну пресу в Польщі /і це однаково православну, як і греко-католицьку/ посеред і в час "ревиндикаційної акції", то не знайде там захоплення "гітлеризмом", не знайде віри в Гітлера, як в представника християнського світу й світогляду в боротьбі з комуністичним; навпаки, "неопоганство" гітлеризму часто освітлювалось в тій пресі.

Для пронімецьких настроїв в Західній Україні перший же місяць другої світової війни, вересень 1939 р., був першим ударом, який пригадав людям, що на цьому світі все релятивне, все відносне й порівняльне, а не абсолютне.

В порозумінні німецького уряду Гітлера з урядом СССР в Москві Західна Україна й Західна Білорусь, після блискавичного розгрому німцями Польщі, віддані були Гітлером СССР. З цією окупацією Польщі і Православна Автокефальна Церква в ній була територіяльно розколота на дві частини: одна, з митрополитом Діонисієм, опинилась під німцями /Варшавсько-Холмська єпархія/, друга /єпархії Волинська, Поліська, Віленська і Гродненська/ - під совітською владою.

Поглянемо на долю Української Православної Церкви в тій і другій частині в часі аліянсу, себто до вибуху війни поміж Німеччиною й СССР 22. червня 1941 р.

Православна Церква на Західній Україні під совітською владою /р.р. 1939 - 1941/.

Рік і 9 місяців совітської окупації Західної України встигли залишити чималий слід в житті Української Православної Церкви на цій території.

Очевидно, що всякого роду "ревиндикаційні акції католицькі", з вибухом війни 1. IX. 1939 р., моментально припинились, а люди, навернені на католицизм, повернули до Православної Церкви. Але з ознакою зміни політичної влади в краю було й залишення священиками

по церквах Волині відправи богослуження в живій українській мові. Мабуть,що єдиний єпископ Полікарп з Луцьку продовжував тоді в Братській Чеснохресній Церкві правити з української мови,як і за Польщі правив. В інших же дуже численних парафіях Волині,де цілком або частинно були відправи в українській мові, відразу перейшли на церковно-слов'янську,з московською вимовою,відправу. Ніхто розпорядження про це не давав; тільки самозахоавчий інстинкт казав священикам сховати свою парафію як українську.

Скоро появились і, чим далі, збільшувались випадки залишення священиками своїх становищ настоятелів в парафіях. В першу чергу наступило це в тих парафіях, де й перед тим відносини поміх священиком та парафіянами, чи частиною їх, що тепер,при "народній владі",прийшла до голосу,- не були добрими. Священиків з таких парафіях почали виселяти з церковних садиб,забираючи будинки під "культурно-народні установи. Церковна земля,яка була за часів Польщі головним джерелом удержання духовенства Православної Церкви,як правило,була одібрана на весну 1940 р.,переходячи чи до колхозів, де такі появились, чи до "незаможників",чи просто наразі залишилась у "спільників",які перестали давати духовенству належну йому частину. У 1940р. совітська влада застосувала випробуваний вже нею в себе спосіб боротьби з релігією і Церквою - оподаткування парафіяльних церков і духовенства непомірними податками. Тисячі і десятки тисяч карбованців всяких "культзборів" накладено було,з відповідальністю священиків за їх вплату. Відповідальність не обмежувалась тільки продажею,в разі неплати,власного майна "служителя культу", а тягла за собою й арести "саботажників",суд над ними і присуд до тюремної кари на кілька років. Ця міра найбільше спричинилась до залишення священиками свого пастирського служення. Почали закриватися церкви, бо нікому було в них правити. Люди побожні йшли до архиєрея,молили дати священика,але архиєрей сам не мав їх, і залишалось архипастирові тільки сльози пролити з присланою від парафіян делегацією, згадуючи,як в часах Польщі "перебирали" священиками,домагаючись усунення "невгодних" парафії.

Були випадки зречення священства і заяви про це в часописах у відомій формі,що,мовляв,усвідомив собі,що дурив народ,туманив релігією і т.д. Але таких було дуже й дуже мало. Переважно ж залишали священство,повідомляючи про це зі скорботою душі свого архиєрея, що як "так далі піде,то всі змушені будемо покинути". Але були й такі, що без повідомлення архиєрея кидали парафію чи переставали ходити до церкви, поступали на службу урядову, дефілювали в святочних совітських парадах. На цих пізніше, в час німецької окупації, накладені були єпископами канонічні санкції.

Така була, відома вже з двадцятирічної практики в СССР, система розкладу Церкви і церковного життя на низах.

Політичні переслідування того українського духовенства, хто з-посеред нього за Польщі відріжнявся на громадській роботі посеред своїх українських парафіян, розпочала совітська влада,не очікуючи, як ці люди будуть заховуватися при владі комуністичній. Правда, хто з такого духовенства не мав жадного сумніву,яке "визволення" від "польського ярма" несе нова влада, поспішив залишити рідний край, подаючись на Захід, до утвореного Гітлєром з б.Польщі Генерал-Губернаторства. З тих же, хто залишився на місці,чимало зазнало совітського терору за церковно-громадську працю в був. Польщі. Так було арештовано, посаджено до вязниці, а дальша доля невідома: о.Тележинського Михайла /м.Володимир-Волинський,б.посол до Польського Сейму/, о.Дубіцького Олексія /з Шумська,Крем. пов./, о.Малюжковича Юрія /Микуличі,Володим.пов./; заслано в далекі краї СССР: о. Денисевича Олимпія /Млинів,Дубенського пов./, о.Євчука /Лаврів,Луцьк.пов./,о.Яковлева Михайла /м.Рівне/,о.Боруцького Михайла /Дружкопіль,Горохів.пов./, о.Козицького /Сураж,Кременецько-

го пов./,о.Саковича Олександра /Байов,Луцьк.пов./,о.Чайбороду Івана /Скурче,Луцьк.пов./,о.Табаківського Миколу /Разничі,Луцького пов./,о.Чайківського Феодосія /Дубляни,Горохів.пов./; загинули на місці - о.Денисевич Іларіон /Острожець,Дуб.пов./, о.Яроцький Сергій /Загірці,Кремен.пов./,о.Костанович Роман/Колодно,Кремен.пов./. Список цей далеко не повний.

Коли розпочата була робота по знищенню в Західній Україні Церкви і релігії сатанинськими методами,принятими в СССР /до поданого вище треба додати викинення науки релігії зі шкіл і антирелігійну пропаганду в школі і поза школою/,то на верхах церковних застосована була інша церковна політика.

Великим постом 1940 року в окупованих нових краях появився з Москви Сергій,архиєпископ Дмитровський /Воскресенський/. Приїхав він як"Управляющий делами Московской Патриархии",делегований Патріяршим Місцеблюстителем Сергієм,митрополитом Московським /пізніше,в серпні 1943 р. - патріярх Московський/.Коли пригадати,що увесь час окупації совітською владою земель Західньої України і Західної Білорусі /1939-22.VI.1941 р./залишалась стара границя поміж СССР і Польщею, переїзд через яку міг бути тільки за дозволом НКВД,то,очевидно,що й місія,з якою приїздив архиєпископ Сергій,відбувалась за згодою НКВД. Архиєпископ Сергій приїздив до єпископів в Західній Україні і Білорусі і намовляв їх піддатися юрисдикції Московської Патріярхії, відмовившись від юрисдикції Православної Автокефальної Церкви в Польщі, очолюваної митрополитом Діонисієм. Треба сказати,що той же архиєпископ Сергій з тою ж місією підпорядкування православних ієрархів Московській Патріярхії їздив далі по всіх ново окупованих совітською владою землях - до Бесарабії, Буковини,Литви,Латвії,Естонії. Очевидно,що була тут ціль "собіранія земель" під одну московську владу і у відношенні церковному. Не дивлячись на відділення церкви від держави в СССР,на поборювання відділеної церкви в імя атеїстичної доктрини, державна совітська влада продовжувала царську політику, використовуючи Православну Церкву в цілях московського імперіялізму. Архиєпископ Сергій звичайно мав діло, підчас подорожі до окупованих країн,тільки з єпископами, але в докладах своїх Московській Патріярхії про наслідки подорожі писав про бажання "воссоединиться с матерью-церковью" усього духовенства і народу. В результаті цих "воссоединений"сам архиєпископ Сергій осів врешті на катедрі у Вильні, з титулом митрополита Литовського,де був екзархом Московського патріярха на Литву,Латвію,Естонію; в час війни Німеччини з СССР зрадив Москву, залишився у Вильні,при занятті тих країв німецькими арміями, в 1944 р. був забитий по дорозі з Риги /Латвія/ до Вільни т.зв. очисто німцями похований як "жертва большевицького терору".

В Москві вважали,що зміна юрисдикції ієрархією автоматично тягла за собою підпорядкування Московській Патріярхії усієї Церкви тої ієрархії; тому не питали про згоду ані духовенства, ані вірних. Місія архиєп. Сергія до того й зводилась, щоб нахилити ієрархію до Москви. Архиєпископ Волинський Алексій /Громадський/ перший поїхав,за дозволом совітської влади, в червні 1940 року до Москви; місцеблюстителю Патріяршого престолу митрополиту Сергію /Старогрядському/ він підписав декларацію,текст якої був предложений Патріярхією потім такий же текст підписували й архимандрити з Волині Дамаскин /Малюта/,Пантелеймон /Рудик/,Веніямин /Новіцький/. В декларації свідчилось,що "польские архиереи подчинились автокефалии под давлением Польського правительства и лишь из желанія и в надежде этой тяжкой жертвой спасти православіе в Польше",что,несмотря на всякіе извинительные обстоятельства,разрив с матерью-церковью всегда переживался им /архиєп.Алексієм/

со скорбью и с сознанием виновности, что теперь он, архиеп. Алексій, синовно просит принять его в молитвенно-каноническое общение с матерью-церковью". Після такого звернення слідувало читання молитви з чину сповіді і "етим, - кінчає акт, - осуществілось на деле принятие архиеп. Алексія в каноническое общение с Московской патриархией и со всей законной иерархией Православной Русской Церкви".

20. серпня 1940 р. висвячено було в Москві в єпископи архимандрита Дамаскина, з титулом, здається, Житомирського, але до Житомира він не поїхав, а повернув спочатку до Ковля, де проживав, а далі був Московською патріярхією посланий до Буковини, звідкіля перед совітською окупацією виемігрували православні ієрархи Руминської Церкви.

На всій території СССР було в той час діючих чотирьох єпископів: місцеблюститель Патріяршого престолу Московський митрополит Сергій, Ленинградський митрополит Алексій /тепер Московський патріярх/, архиепископ Сергій /згаданий вище/ і архиепископ Николай /Ярушевич/; на всій Східній Україні не було єпископа. Одначе на Західну Україну призначається до Луцька архиепископ Николай, з титулом "екзарха Западних областей Украины и Белорусии"; пізніше йому надано й титул митрополита Волинського; таке призначення одного з чотирьох єпископів туди, де було пять єпископів після Польщі /архиепископи Александр і Алексій, єпископи Антоній, Симон і Полікарп/, явно говорило про суто політичний, а не церковний, мотив призначення екзарха, так само, як і призначення на Віленську катедру митрополитом Литовським і екзархом для Литви, Латвії і Естонії, де скрізь були свої єпископи, архиеп. Сергія.

З приїздом до Луцька архиепископа Николая, до нього відходить ціла майже Волинь, - області Волинська і Рівенська, згідно з поділом при совітській владі. Архиепископу Волинському за Польщі Алексію залишено було тільки Кременецький повіт та додано православні парафії в Східній Галичині числом 9/; іменуватися наказано "архиепископом Тарнопольським і Кремянецьким".

З прибуттям до Луцька патріяршого екзарха з Москви, зникає в церковнім урядуванні на Волині українська мова і польська; навіть селяни звертаються з проханнями до екзарха Николая і його канцелярії в мові російській.

Екзарх Московської патріярхії Николай переняв також під свою владу Почаївську Лавру /в Кремян. повіті/, куди пізніше / в травні 1941 року прислано було з Москви намісником архимандрита Панкратія Гладкова/, а скарбником Лаври архим. Нектарія.

Дуже характерною для церковної політики совітської влади на занятій Західній Україні була "місійна" акція Московської патріярхії посеред греко-католиків в Галичині. Те, що в останньому часі робиться по наверненню на православ'я греко-католиків в Галичині, розпочато було вже в ту окупацію її в 1939-41 р. Екзарх Николай представив митр. Сергію, як патріяршому місцеблюстителеві, "рапорт" від 8.III.1941 р. В ньому він писав, що це "в пределах б. Польского Государства началось движение среди униатов в пользу возвращения в православие... После установления Советско-Германской границы на территории б. Польши, в нашей части Галиции осталось 9 православн. приходов... Есть данные для того, чтобы продолжать сейчас апостольское дело дальнейшего воссоединения униатов с Православною Церковью"... Для цього екзарх вважає потрібним утворити "в Тарнопольской епархии кафедру викарного епископа, с наименованием викария епископом Львовским, с проживанием его в г. Львове и нарочито для галицких православных приходов. Об этом просили меня и представители православного прихода в г. Львове,

при моєм посещении г.Львова 22-23.февраля 1941 г.,указивая и на то, что пробивание православного епископа в г.Львове, етой цитадели униатства, будет чень ценним фактом для престижа Православной Церкви". Далі говориться про те,що екзарх вважає найдостойнішим кандидатом на Львівську православну єпископську катедру архимандрита Почаївської Лаври Пантелеймона Рудика,який і за б.Польщі "больше других послужил делу православной миссии в Галиции". Приводиться біографічні дані архим. Пантелеймона, у світі Петра Степановича Рудика,родом з Галичини;народженого р.1898.

На підставі цього рапорту, в Московській патріархії "Определением от 26.марта 1941 г. н.22" постановлено:

1. Наместнику Почаевской Успенской Лаври архимандриту Пантелеймону Рудику быть епископом Львовским с поручением ему, под общим руководством екзарха, непосредственного попечения о православних приходах Галиции, возвращающихся в лоно Церкви от унии с Римом, и с оставлением за ним и должности наместника Лаври, впредь до обеспечения Львовской кафедри самостоятельним содержанием. Время и место наречения и хиротонии и приглашение пресвященних к участию в священнодействии предоставить усмотрению Патриаршего местоблюстителя.

2. Взамен отходящей Галиции, Преосвященному Архиепископу Тарнопольскому /Алексію/ передать из Волинской епархии приходи Ровенской области с присвоением ему титула "Ровенский и Кременецкий"...

Документ цей говорить сам за себе: "апостольське діло" малося вести в Галичині для "Престижа Православной Церкви" і єпископ поставлявся для Львова тоді, коли і на Совітській Україні і в цілому СССР була релігійна пустиня. Ясно,що Московська патріархія виступала поборювати Українську Греко-Католицьку Церкву в Галичині,по наказу політичної влади, з чисто політичних цілях, цинічно говорячи про "апостольське діло" і "престиж Православної Церкви".

Висвячення в єпископа Львівського архим. Пантелеймона Рудика відбулося урочисто в Москві в кінці квітня 1941 року, куди зїхалося тоді,на виклик Московського митрополита Сергія, 12 єпископів з прилучених до Московської патріярхії Західних Україні і Білорусі,Буковини,Литви,Латвії,Естонії. Не поїхали туди тільки архиєпископ Александр Поліський і єпископ Луцький Полікарп,які не підписали і декларації підпорядкування Московській патріярхії /уривки з тексту її було наведено вище/. Очевидно,що всі єпископи для поїздки в Москву з названих країн,між якими і СССР не було вільного руху, одержали перепустки совітської влади,бо ж в її політичних інтенціях було заманіфестувати і церковне підпорядкування Москві усіх новозанятих територій.

В Москві єпископи розміщені були в найкращому готелі, по два тільки в такий спосіб, щоб з одної країни не були разом; діставали багате відживлення, а коли, відїзжаючи, запитали про рахунок,то їм було сказано не турбуватися,бо вже все урегульовано. В патріярхії, в день висвяти єп. Пантелеймона, був парадний обід.

Один з учасників тодішніх церковних урочистостей в Москві, архиєпископ Рівенський і Кремянецький Алексій, писав пізніше у відкритому листі до архиєпископа Полікарпа /1.VI.1942/: "Більш актуальною і злободенною являється замітка у Вашому листі до мене про те,що Церква в Москві є політичним знаряддям напіть для більшовиків. В тому питанні я цілком погоджуюся з Вами,бо я і сам був у Москві,викликаний туди Патріяршим Місцеблюстителем...Я власними очима бачив,в якому положенні тяжкому була Православна Церква в Москві, і як православні з Москві ждали того вибавлення з Захо-

ду, якого ми дочекалися, а вони де вичікують. Ви висловлюється про московське церковне уп авління з погордою,як суддя в своему судейському плащі, бо ви не бачили того, що бачив я. Думаю,що трудно здалека бити тих,що лежать звязаними і ледве дихають; лучше б було їх пошкодувати і тепло помолитись,доб Господь поміг армії Великого народу і його вождеві скорше вибавити їх з непереносимого ярма.!. Ці пізніші ієреміяди митрополита у 1942 р./Алексія на тему положення Патріяршого Управління в Москві зовсім розходяться з тим, що своему духовенству оповідав сам же м.Алексій у 1941 р. по повороті з Москви. Між іншим, архиєп.Алексію в цю подорож до Москви зменшено було,на його просьбу,накладений на нього податок 25 тисяч рублів до 5 тисяч рублів Митроп. Волинський Николай платив 4 тис. рублів/.

Невідомо,яка б, з висвяченням в єпископа Львівського архим. Пантелеймона, розпочалась в Галичині акція по "воєднанню грекокатоликів з Православною Церквою"; через яких півтора місяці після тої хиротонії почалась війна між Німеччиною і СССР.

Перед самою ж війною, 15.VI.1941 р., висвячено було в Луцьку митрополитом Николаєм в єпископа Пінського архим.Веніямина /Новицького,білорус/,який за Польщі, після скінчення у Варшаві студій православної теольогії, займав в Почаївській Лаврі становище скарбника в Духовному Соборі Лаври. Ця висвята стояла в звязку з непокірливостю Московській Патріярхії архиєпископа Поліського і Пінського Олександра. Єпископ Веніямин, колишній псаломщик архиєпископа Олександра, мав їхати до Пінська відбирати катедру у архиєпископа,якого Московська Патріярхія поставила в стан спочинку,"за штатом". Початок війни 22.VI.1941 р. і цьому,останньому акту на ієрархичних верхах Московської Патріярхії в добу 1939--41, став на перешкоді.

Таким чином, в житті Української Православної Церкви на Західній Україні під совітською владою з осени 1939року до вибуху війни 22.VI.1941 р. можнаконстатувати слідуючі факти:

1.Нищення церковно-релігійного життя випробованими в СССР. способами по парафіях,на низах.

2. Втрачення тою Церквою українського характеру, якого широко набірала за Польщі, розмосковлюючись; тепер і в богослужені і в проповіді і в діловодстві наступив, особливо ж з призначенням з Москви екзарха Николая, поворот до русіфікаційної ролі Церкви за царських часів.

3. Застосування Московською Патріархією політики царських часів, в очевидній згоді, чи з наказу совітської влади, відносно "воєднання з Православною Церквою" Уніятської Галичини,маючи на меті вирвати українські маси Галичини зпід впливу національного грекокатолицького духовенства.

4. Підпорядкування в політичних цілях Московською патріярхією єпископату Української Православної Церкви,що був до того в юрисдикції Православної Автокефальної Церкви в Польщі,як наступниці колишньої Київської митрополії, одночасно збільшення цього єпископату на західній Україні висвяченням кандидатів з москофілів.

Оці останні факти /п. 4/переведеної Москвою роботи на ієрархичних верхах залишили по собі тяжкий слід у виді розкола в житті Української Православної Церкви, як те побачимо далі, за часів окупації українських земель Гітлером.

2. Українська Православна Церква в т.зв.Генерал-Губернаторстві до початку війни Німеччини з СССР -22.VI. 1941 р.

Зовсім незначна частина Православної Автокефальної Церкви в Польщі дісталась,з падінням Польщі у вересні 1939 р.,під німецьку владу, властиво на тій території Польщі, з якої утворено було т.зв. Генерал-Губернаторство. Була це Варшавська єпархія митрополита Варшавського, повіти якої на Волині, Поліссі, Підляшші, приділені було до неї за Польщі від 1.січня 1939 р.,опинились тепер під совітською владою, по-одинокі парафії /напр., в Лодзі,Сосновиці/ на територіях, прилучених до Райху, відійшли під юрисдикцію Російського митрополита в Берліні, а залишилось головне її ядро на українській Холмщині, почасти й на Лемківщині.

Гітлерівська влада поставилася з недовіррям до ієрархії Православної Автокефальної Церкви в Польщі,- а властиво в Генерал-Губернаторстві були тільки Первоієрарх тої Церкви митрополит Діонисій і його Люблинський вікарій єп. Тимофій /прихильник "польського православія", яке відразу стало неактуальним/. Протинімецька відозва до православної пастви митрополита Діонисія в перших днях війни скрізь в Польщі була поширена. Отже не дивно, що митрополит Діонисій був відразу усунений німецькою владою від керування Православною Церквою в Генерал-Губернаторстві,та утримуваний під домовим арештом.

В пізнішій церковніі боротьбі на Україні противники Української Автокефальної Церкви зручно оперували з листом митрополита Діонисія до архиєпископа Берлінського і Германського Серафима,ширячи його на доказ,що митрополит Діонисій відмовився від катедри. В цьому листі від 23.XI.1939 р.митрополит Діонисій писав:

"Прекращение существования независимого Польського Государства,с существованием которого било связано существование независимой Автокефальной Православной Церкви в Польше,лишает ету Церковь возможности дальнейшего автокефального существования.Новий государственний порядок, установлений на бившей польской территории, нине включенной в область Германских государственних интересов, визивает необходимость соединения бившей Автокефальной Православной Церкви в Польше с церковной организацией, представленной Вашим Високопреосвященством. В связи с етим прошу Ваше Високопреосвященство возможно в кратчайший срок прибить в Варшаву,даби принять в свое ведение и управление ту часть бившей Автокефальной Православной Церкви в Польше,которая находится на территории, включенной в область германских государственних интересов.

В связи с вишеизложенним,я сообщаю Вам,что со дня вступления Вашего в управление,я отказиваюсь от дальнейшего управления названной Церковью. Вашего Високопреосвященства любящий брат во Христе митрополит Дионисий.

Коли цей лист не являється фальсіфікатом,поширюваним прихильниками Московської церковної орієнтації,то писаний чи підписаний він був без сумніву під пресією влади. Сам митрополит Діонисій в листі до архиєпископа Алексія від 23.жовтня 1941 р.ч.1190 рішуче заперечує уступлення своє з катедри.Навівши,що канони церковні забороняють єпископові відмовлятися добровільно від катедри /III Всел.Соб.пр.9; Петра Александр.10,Кирила Алекс.3/,митрополит пише: "Тому я й не відмовлявся і весь час,як голова Автокефальної Церкви, знаходився в звязку з Святійшим Вселенським Патріярхом, а також з головами інших Автокефальних Церков. Мій припадковий заступник /архиєп.Серафим/ теж мене поминав"...І митрополит Діонисій закидає неправду архиєп. Алексієві,коли останній

вводив у блуд духовенство на Волині, видавши обіжник від 1.IX.41 про відмову митрополита Діонисія.

Пізніші факти з українського церковно-православного життя і писані документи, про які буде мова далі, так само зовсім не вяжуться з оцим ніби зреченням митрополита Діонисія та "передачею ним"/?/ Автокефальної Церкви, існування якої оперто на церковному праводавстві, одному з єпископів / архиєпископу Серафиму/ на еміграції.

Правдивий стан річі був той, очевидно, що німецька влада, відсунувши примусово митрополита Діонисія від керування Церквою, не вважала за потрібне запитати духовенство і вірних Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві, чи не мають вони єпископа чи кандидата в єпископа для очолювання Церкви, національний склад якої в 95% був український. Німецька влада просто призначила для православних українців, всупереч канонам Православної Церкви, митрополитом в Генерал-Губернаторстві архиєпископа Берлінського Серафима /Ладу/, німця з походження, росіянина з виховання і школи, для якого увесь комплекс українських церковних справ був цілком чужий.

Але ж такий стан в Українській по свому складові Православній Церкві в Генеральній Губернії не міг втриматися, з огляду як на боротьбу за національну церкву, організовано підняту православними українцями, зокрема на Холмщині, де православ'я зазнало за Польщі великих утисків, так і на зацікавленість німців в тім, щоб українців в Генерал-Губернаторстві мати по свому боці проти поляків, а ще приймаючи під увагу наміри дальшої офензиви на схід, проти СССР.

Отже митрополит Серафим відїхав з Варшави до Берліну /ніби сам відмовився/; у вересні 1940 р. привернений був в правах управління Церквою митрополит Діонисій, який склав присягу перед генерал-губернатором Франком у Кракові, і сама "Православна Автокефальна Церква в Польщі" стала називатися "Автокефальною Православною Церквою в Генерал-Губернаторстві".

В житті цієї Церкви скоро тепер зазначився український курс, який за Польщі мав місце в найбільшій єпархії Православної Церкви в Польщі - Волинській, в р.р. 1932-38. В самій митрополичій катедрі - церкві св. Марії Магдалини на Празі у Варшаві богослужіння - стало відправлятися, з благословення митрополита Діонисія, в українській мові, а настоятелем її був призначений протопресвитер, нагороджений саном архипресвитера, Павло Пащевський, довголітній діяч з духовенства на ниві відродження Української Православної Церкви. Рівно ж склад Варшавської Духовної Консисторії був тепер український. Митрополитальна друкарня почала друкувати книги св. Письма і богослужбові чини в українській мові, тоді як за часів Польщі в тій друкарні було надруковано в українській мові для богослужения тільки Напрестольну Євангелію, коштами Волинської Духовної Консисторії.

Але найголовнішою подією, що знаменувала український курс в церкві, була висвята з Генеральній Губернії української ієрархії. Не без важкої боротьби православні українці домоглись врешті у німецької влади згоди на висвячення з єпископи для Холмщини і Підляшшя відомого українського церковного і культурно-громадського діяча проф. Івана Огієнка. Перед тим на Холмщині, стараннями українців, була встановлена церковна адміністратура на чолі з призначеним адміністратором прот. І. Левчуком.

В жовтні 1940 р. проф. Іван Огієнко, з постриженням в ченці з імям Іларіона, прийняв священство та був хіротонізований в єпископи, з возведенням одночасно, задля історичної важливості Холмської архиєрейської катедри, в сан архиєпископа Холмського і Підляського. В хіротонії взяли участь митрополит Діонисій, архи-

єпископ Саватій з Праги Чеської і єпископ Тимофій. Так відновлена була знову Холмська православна єпархія,де від віків ішла боротьба за душу українського народу з напосідаючим латинством, з чим звязано було і винародовлювання українців. Архиєпископ Іларіон посів,як свою катедру,давню православну святиню Собор Різдва Пресвятої Богородиці на Даниловій горі в Холмі, який відібрано було у православних єзуїтами у 1918 році, зорганізував єпархіяльне управління при участі єпархіяльного собору; у відправі богослуження завів українську вимову церковно-словянських текстів /до того була тут московська вимова/, а на бажання парафії дозволяв і живу українську мову; оскільки було можливо, розпочав українське церковне видавництво. В часі хіротонії,архиєпископа Іларіона представник німецького уряду заявив, що всі кривди,заподіяні українцям православним в церковно-релігійній ділянці,будуть направлені, а як це справдилось на ділі за пять років німецької окупації Польщі, про це скажемо далі.

Другим українським єпископом,висвяченим в Автокефальній Православній Церкві в Генерал-Губернаторстві, був єпископ Паладій /у світі прот.Петро Відибіда-Руденко/,возведений відразу в архиєпископи,з огляду на довголітнє пастирське служення. Хіротонія архимандрита Паладія відбулася в лютому 1941 р.; був він титулований архиєпископом Краківським і Лемківським /потім додано було ще і Львівський/; але пробував у Варшаві,де мав і свою окрему Духовну Консисторію.

Таким чином,найменша по кількості парафій в Православній Автокефальній Церкві в Польщі,Варшавська Єпархія була тепер, в Генеральній Губернії під німцями,поділена на три єпархії: Варшавську,Холмсько-Підляську і Краківсько-Лемківську. Собор епископів на чолі цих єпархій і був найвищим органом церковної влади Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві.

Але яке відношення було митрополита Діонисія, як Первоієрарха Православної Автокефальної Церкви з б.Польщі,до другої частини цієї Церкви, яка опинилась під совітською владою? В меморандумі до німецької влади від 15.липня 1942 р. сам митрополит Діонисій освітлює це питання так:

"Я ніяк не можу погодитися з твердженням,що ніби та обставина,що я приніс присягу і зістав признаний паном Генерал-Губернатором Франком,як Голова Автокефальної Церкви в Генерал-Губернаторстві, звужує границі моєї церковної юрисдикції тільки до границь тої области. Таке твердження я вважаю канонично цілком неузасадненим. Тут змішуються поняття каноничної юрисдикції з поняттям цивільної компетенції. У момент моєї присяги у Генерал-Губернатора,звільнені нині східні землі,що належать до моєї митрополії,не входили в сферу німецьких інтересів. Натурально,щоб не ускладняти міжнародніх відносин,не могло бути в той час і ніяких розмов про каноничну залежність від мене тих земель; і я не міг пред'являти тоді,для уникнення всіляких ускладнень, яких би то не було претензій на ті землі, хоч фактично в той час і знаходився в контакті як з окремими тамошніми єпископами,так і з деякими звідти вірними. Титулування мене "Митрополитом Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві" абсолютно не може обмежувати моєї каноничної юрисдикції й прав на Схід,і не повинно бути перешкодою для поширення мого церковно-каноничного впливу поза границями Генерал-Губернаторства,оскільки на це існують певні церковно-історичні і каноничні підстави...Я ніяк не можу признати правильною ту точку погляду,що я не маю церковно-каноничних і церковно-практичних підстав приймати ті чи інші чинності поза Генерал-Губернаторством в питаннях моєї церковної юрисдикції і сполучених з нею прерогатив і уповноважень,як воно мною,

як Головою Помісної Автокефальної Церкви, розуміється, і як це виникає з тих зобовязань і того обовязку, які накладає на мене гідність, що я її ношу"...

Ці погляди і заяви митрополита Діонисія, висловлені офіційно, цілком заперечують оті баламутні чутки про його добровільне уступлення зі становища Голови Помісної Православної Церкви, утворення якої оперто на Томосі Царгородського Патріярха від 13. листопада 1924 року та на признанні інших Автокефальних Церков крім російської/. Ці ж висловлені тут митрополитом Діонисієм погляди, що мають глибокі підстави в каноничному праві Православної Церкви та в історії Української Православної Церкви /давньої Київської Митрополії, мали величезний наслідок в утворенні цілком каноничним шляхом української православної ієрархії висвяти 1942 року.

II.

Українська Православна Церква в перший рік окупації України німцями /22.VI.1941 - 1 - VII - 1942 р./.

Совітська влада і совітський режім зявилися на Західній Україні в-осени 1939 року, як вже було сказано, в наслідок договору Гітлєра з совітським урядом в Москві у серпні 1939 р. Не дивлячись на це, визволення від совітської влади й режіму очікувано було в масах від того ж Гітлєра і німецької війни з СССР. Небагатьох тільки незабувало, що зробив гітлєризм на Карпатській Україні, як він же відтав Західню Україну, небагатьох памятало і "Mein Kampf ", і теорії расизму, націонал-соціялізму, надлюдини /Übermänsch / і т.п., тому не вірило, що Гітлєр буде "будувати Україну". Ми не знаємо, як в дійсності думав такий великий розум, як митрополит Шептицький, але й він видав, на початку німецько-совітської війни, з залишенням Львова совітською армією, Пастирського Листа до українців, який починався словами: "З волі Всемогучого і Всемилостивого Бога в Трійці Єдиного зачалася Нова Епоха в житті Державної Соборної Самостійної України. Народні збори, що відбулися вчорашнього дня /30. VI - 1941 р. у Львові/, ствердили і проголосили ту історичну Подію!" І далі в тому Листі читаємо: "Побідоносну Німецьку Армію вітаємо, як освободительку від ворога. Установленій владі віддамо належний послух; узнаємо Головою Краєвого Правління Західних Областей України пана Ярослава Стецька. Від Уряду, ним покликаного до життя, очікуємо мудрого, справедливого проводу та заряджень, які узглядновали б потреби й добро всіх замешкуючих наш край громадян, без огляду на те, до якого віросповідання, народности й суспільної верстви належать. Бог нехай благословить усі Твої праці, Український Народе, і нехай дасть усім нашим провідникам святу мудрість з неба!"

З дальшим наступом на схід німецьких армій і увільненням українських земель від совітської влади, мимо того, що не чути було яких зарядженъ центральної Української влади, а навпаки долітали глухі чутки про вивезення німцями Українського Уряду, визнаного в Пастирському Листі митрополита Андрія, - по всій Волині відбувались "Свята Державности" на протязі яких двох місяців. Православна Церква, хоч не до неї належала ініціятива, не стояла і не могла стояти осторонь цих свят, як вияву настроїв, бажань і сподівань мас українського народу, який творив місцеві Національні комітети, що брали в свої руки місцеву владу по містах і повітах. Двері Церков, де вже й за короткий час совітської влади було їх на Волині з ма-

кнено,тепер широко відкрились, і люди дякували Богові з[illegible]ення від безбожної влади. Молебни,проповіді,хресні ходи п[illegible] Святих Державности",панахиди з участю десятків тисяч народу,за жертви тисячні замучених по тюрмах,як в Дубні,Луцьку,Кремянці,Рівному, спільні могили жертв терору по містах і селах,- все це були акти,в яких духовенство Української Православної Церкви зедналося в спільних почуваннях і настроях з своєю українською пастою.

Німці не забороняли цих урочистих свят і величавих в національному смуткові панахид, приглядалися дефіладам, фотографували їх і..мовчали. Військо йшло і йшло, радісно вітало його населення.

Аж ось в перших днях вересня 1941 р. з'являється в Рівному, як Райскомісар України. Еріх Кох з своїм адміністративним апаратом. Скоро після того і по повітах чи округах появляються гебітскомісари з своїми апаратами до управління, а потім генерал-комісари на чолі генерал-комісаріятів,на які поділена була Україна. Частина Західної України, а саме Східна Галичина, після звільнення від совітської влади, прилучена була до Генерал-Губернаторства.

Німецька адміністрація скоро наклала свою руку на все життя українських територій, увільнених від совітської влади."Свята Державности" припинились,бо виявились передчасними. Політичне життя завмерло, або вірніше політична діяльність пішла в підпілля; сільсько-господарське життя, промисловість, кооперація, торгівля, пошта, комунікація,фінанси,- все це,що почало було організовуватися самодіяльністю українських обласних, округових, міських, районових установ і організацій, охоплено було німецькою адміністрацією. Завданням останньої було як найбільше викачати з окупованих земель ріжних "контигентів", з доставці яких, не довіряючи українським установам, німецька влада використовувала їх як технічно-виконавчий апарат під контролею і керуванням своїх комісарів,директорів,зондерфірерів і т.п.за якими стояла жандармерія, ріжні відділи поліції,гестапо. Робочу силу з українських земель до Німеччини почала теж насильно транспортувати масово німецька адміністрація.

Потрібуючи величезних матеріяльних засобів для ведення війни з цілим майже світом, німці, здавалось би, залишать в спокої культурно-духове життя того народу, з якого тягнули і фізичну силу і матеріяльні достатки. Але ж і сюди простягнула свою руку німецька адміністрація. В шкільництві скрізь по Україні ця рука була нищівною. Загально-освітні середні школи, урухомлені було з осени 1941 р.,німецька адміністрація подбала закрити на зиму / з браку ніби палива/ і вже не відкрила; тлумачила, що українському народові бракує фахової освіти, тому почала давати дозвіл на організацію шкіл торговельних, технічних, але й ті від 1 вересня 1942 р. були вже закриті.В початковій народній освіті залишено вреште було тільки чотирьохрічні народні школи. На удержання шкіл відпускались буквально гроші...Високі школи не функціонували,бо спроби науки в них /на початках окупації/ кінчилися хапанням студентів і студенток та вивозом на роботи до Німеччини. Теж торкалося і старших кляс середніх шкіл, бо були це річники, призначені в порядку мобілізаційному для вивозу на роботи до Німеччини. При цьому німці облудно, як виявилось, тлумачили, що їхні діти,їхня молодь не вчиться зараз,- чому ж мали б вчитися українці?

Позашкільне культурно-освітнє життя,- культурно-освітні організації, бібліотеки,театр,преса - були під суворою контролею і цензурою.

Очевидно,що при такому трактуванні українського народу, як раба,призначеного працювати на вищу расу, і при застосуванні таких методів управління ним. Українська Православна Церква теж повинна

була стати обєктом втручання окупаційної влади і німецького адміністрування в ній. Але на Церкву прийшла черга в останнє; цілий рік німецька адміністрація в Україні майже не вмішувалась в церковне життя, що дало можливість виявитися національно-релігійній течії в житті Церкви і перевести внутрішню боротьбу в ній, викликану церковним розколом, яка привела врешті до утворення української православної національної ієрархії.

1. Боротьба українського народу за Рідну Православну Церкву; розкол 1941 р. в Українській Православній Церкви і його причини.

Зі звільненням Західньої України від совітської влади, при якій, як ми бачили, Українську Православну Церкву, - головну східньодову частину Православної Автокефальної Церкви в б. Польщі, - підпорядковано було Московській Патріярхії, питання незалежности Української Православної Церкви стало одним з найважливіших у будові національного життя українського народу. "Досить уже нам русіфікації в церкві та полонізації. Національна рація стану українського народу вимагає негайної будови української рідної церкви... Українському народові - Українська Церква!" такі гасла залунали на сторінках української преси і на зібраннях, присвячених церковним справам. На Західній Україні, а стисло кажучи - на Західній Волині, як осередку українського церковного руху й за Польщі, була свідомість того, що у відродженні національно-церковного життя на українських землях, ступнево звільнюваних від совітської влади, суджено Українській Православній Церкві на Волині відограти активну ролю, оскільки в Східній Україні церковно-релігійне життя за 20 літ совітського режиму було знищене.

В перших місяцях німецько-совітської війни, коли відбувались маніфестаційні "с'ята української державности", церковно-громадський провід заняв в церковному питанні те становище, що правно-державним актом щодо Української Православної Церкви являється закон про автокефалію названої Церкви, виданий Урядом Української Республіки 1. січня 1919 р. Оформлення Автокефалії Української Православної Церкви тоді, як відомо, не наступило, з причин горожанської війни, навали большевиків і впадку самої української державности. Тепер, до часу скликання, на підставі закону 1. січня 1919 року, Всеукраїнського Церковного Собору, вважалось потрібним, аби була покликана Тимчасова Адміністрація Української Православної Церкви на звільненій українській території; будучи національно-українською по своєму складові, Тимчасова Адміністрація провадила б справи Церкви з цілковитим забезпеченням національного її характеру та довела б до скликання Всеукраїнського Церковного Собору в Києві. Такого змісту ухвали на громадських зборах присвячених справам Церкви були скеровані як проти спроб і замірів залишити Українську Православну Церкву в полоні московському, до якого попала вона на північно-західніх українських землях в р.р. 1920-21, так і проти підлеглости Української Церкви Православній Митрополії у Варшаві. Як бачимо, концепція рішення автокефальности Української Православної Церкви в той час тісно зв'язана була з вірою у відродження Української державности. Державний же фактор у признанні автокефальности національних церков, як свідчить церковна історія, дійсно відограває важливу ролю.

Отже, коли виявилось, що німецька адміністрація, привезена на Україну слідом за німецьком вояком, цілком заперечувала усією своєю настановою державницькі мрії українців, церковно-громадський про-

від зорієнтувався в ситуації,- до чого призвела,як побачимо,і поведінка більшости церковної ієрархії на Волині,- та рішив опертися в даний момент на суто церковних правних підставах в боротьбі за Українську Православну Церкву і тому навязав контакт з митрополитом Варшавським Діонисієм, як Первоієрархом Православної Автокефальної Церкви в Польщі,на підставі "Томосу" Царгородського Патріярха від 13.XI.192[illegible] р.,в склад якої входила Православна Церква й північно-західніх українських земель.Було це під кінець 1941 р. До того ж часу події в житті Української Православної Церкви,з початком німецько-совітської війни,предстаавляються так.

Волинський єпархіяльний архиєрей,архиєпископ Олексій,що за часів совітської влади проявив,здавалось,повну лояльність у відношенні до Московської патріярхії,підпорядкувавшись їй,двічі подорожуючи до Москви,був,одначе,в ніч з 22 на 23 червня 1941 року арештований совітською владою в Богоявленському манастирі в Кремянці і вивезений до Тарнополя. Там його посадили до вязниці, а перед відступленням з Тарнополя совітського війська усіх вязнів,а в тому числі і архиєпископа Олексія та особистого секретаря його протоієрея Леонтія Петропавловського,погнали на Підволочиськ. Впавши знесилений по дорозі, архиєпископ Олексій тим спасся,бо його покинули помирати в полі. Добравшись до Кремянеччини, себто до своєї єпархії, архиєпископ привезений був до Кремянця.

Від архиєпископа Олексія,родом українця /з Підляшшя/,який на Волинській катедрі після митрополита Діонисія /з 15.IV.1934/, хоч не рівно і не широко,але провадив в церковному житті українську лінію,очікувано тепер,після пережитого ним,як сам він висловився,"страсного тижня" у совітській вязниці,твердої й широкої праці по будові Православної Церкви в українськім народі. Він мав би очолити Українську Православну Ієрархію,як старіший по хіротонії як ні як український єпископ,з видою богословською освітою і з довголітнім пастирським /від 1908 р./ і архипастирським /від 1922 р./ досвідом. Але ж ці надії завели.

Спочатку архиєпископ Олексій став ніби на національному українському грунті,видав відповідну відозву до духовенства, благословив навіть, у відповідь на звернення до нього,працю ОУН /Організацію Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери/; з представниками українського громадянства намічав план праці по організації управління Української Православної Церкви. Але все це недовго потривало. Як тільки відчулося,що німці зовсім не збираються "будувати Україну",як державу,архиєпископ Олексій вернувся до своєї звичайної методи зволікання і кунктаторства в переведенні національно-українського курсу в церковнім житті. А далі,потаємно від українського громадянства,скликав собор єпископів в Почаївській Лаврі, де на засіданні 18. серпня 1941р., при участі самого архиєпископа Олексія, як Голови Собору,і членів - архиєпископа Симона /Івановського/єпископів Пантелеймона /Рудика/ і Веніямина /Новицького/, ухвалено було:

" 1.до Помісного Собору Православної Церкви на Україні,в складі ієрархії, духовенства і мирян,уважати нашу Церкву і її ієрархію в канонічній залежности від Церкви Російської;

2. Привернути /?/ нашій Церкві права автономії і автономного управління;

3. Надати старішому з наличних ієрархів Православної Церкви на Україні архиєпископу Олексію,стосовно до 34 Апост.пр. права Обласного Митрополита;

4. Рахувати Екзархат в Західній Україні прикоротившим своє іс-

нування, а Екзарха митрополита Николая, покинувшого свій екзархат, єпархію Волинську і свідено-архимандритство в Почаївській Лаврі на час великої небезпеки, утратившим свої уповноваження як по Екзархату, так і по єпархії і Лаврі."

Властиво від часу цієї ухвали Почаївського Собору єпископів треба вважати початок існування т.зв. Автономної Православної Церкви на Україні, а одночасно й початок розколу в Українському Православній Церкві. Розкол учинили, під проводом архиєпископа Сергія, архиєпископ Симон, єпископи Пантелеймон і Веніямин, а потім до них долучились також архиєпископ Антоній Марценко /сан архиєпископа і Антонію і Симону надала Московська Патріярхія/ і єпископ Дамаскин /Малюта/. Ці єпископи взяли на себе право рішати долю цілої Української Православної Церкви, не питаючи з цій важливій справі канонічної приналежности Церкви ані духовенство, ані мирян, як рівно й ігноруючи голоси ще двох єпископів на цих землях - найстаршого по хиротонії архиєпископа Поліського Олександра, якого зовсім не було запрошено на Собор /під тим претекстом, що він був Московською Патріярхією почислений за штат/, і єдиного в складі цього єпископату дійсно українського єпископа Полікарпа, який в Соборі участі не взяв, але прислав свою думку /в листі від 3. серпня 1941 р./ відносно дальшого відношення до Московської Патріярхії, "що те, до чого насильно накинуте, мусить бути відкинутим". /Діяння ч.4 Обласного Собору Єпископів Православної Церкви на Україні, в Почаївській Лаврі від 18. серпня 1941 р./. З цією думкою собор не погодився, бо "в такому разі наша Церква осталася б в стані анархії, як не маюча вищого очолювання" /Діяння ч.4.../.

Про можливість тепер, після звільнення від совітської влади, повернутися під лице очолювання Православної Автокефальної Церкви в б. Польщі "Діяння" собору єпископів в Почаєві не згадують. Нагадав єпископам про це сам Первоієрарх тої Церкви, митрополит Діонисій. Листом від 11. серпня 1941 р. митрополит Діонисій, не вязуючи офіціяльні зносини з частиною очолюваної ним Церкви, яку було відірвано в часі совітської окупації в р.р. 1939-41, робив розпорядження, згідно з яким на звільнених теренах встановлювалось чотири єпархії - Поліська, як була й за Польщі до 1.I.1939 р., Волинська, ділилась на Кремянецьку і Луцьку, як фактично сталося за совітської окупації, і четверта Житомирська, що мала б організуватися. Поліська єпархія очолювалась архиєпископом Олександром, Кремянецька - архиєпископом Олексієм, Луцька - єпископом Полікарпом, який одночасно возводився в сан архиєпископа Луцького і Ковельського. Запсвідалось також в листі скликання собору єпископів.

Лист цей з Варшави прийшов до архиєпископа Олексія після ухвали про "автономію" Церкви від 18.VIII.1941 р. Але й архиєпископ Олексій не підпорядкувався розпорядженням митрополита Діонисія, а навпаки, листом до духовенства Волині від 18.IX.1941 р. ч.47 поширив ухвалу собору єпископів в Почаєві про "Автономну Церкву на Україні" /під Москвою/, одночасно ширячи відомість, що митрополит Діонисій зрікся митрополичої катедри. Усе розкольницьке, деструктивне значіння позиції, занятої тоді архиєпископом Олексієм, найвиразніше окреслив сам митрополит Діонисій в пізнішому листі до архиєпископа /тоді вже митрополита/ Олексія:

"Ви дуже й дуже згрішили. Ви, що більш істотне, самі впали в помилку й інших потягнули за собою. Ви з самого початку пішли неправильним шляхом. Ви відреклися від свого законного Київярха й почали будувати церковне життя на неканоничних підставах... Тепер це все вже, наслідок історії. Факт церковного самочиння, непотрібного, безцільного, шкідливого та спокусливого залишається фактом. І що б Ви не писали, що б не говорили на своє оправдання, в якому б освітленні не предста-

ляли того,що сталося,- ясним залишається одне: Ви відійшли від свого Ієрарха,не маючи від нього на це не тільки ніякого дозволу,але навіть всупереч його ясно висловленій волі. Це Ваше відступництво, тепер це можна бачити й сказати з усією виразністю,- і зявилося причиною нещасть,ставши першою спонукою падіння дисципліни та початком безладдя в церковнім житті в Україні"... /Лист від 20 січня 1943 р./.

В поведінці архиєпископа Олексія,що спричинилась до утворення розколу в р. 1941 в Православній Церкві в Україні,- бо без нього ніхто з єпископів-початківців ані осмілився,ані потрафив би творити розкол,- є одначе немало загадкового.

Аджеж архиєпископ Олексій за часів Польщі був чоловим полємістом,як офіціяльно,будучи "Правителем діл Св.Синоду" /Канцлером Св.Синоду/, так і приватно, як церковний публіцист-канонист,виступаючи проти притязань Московського митрополита Сергія,Місцеблюстителя Московського Патріяршого престолу,який вимагав від ієрархії Православної Автокефальної Церкви в Польщі підпорядкування Москві.Архиєпископ Олексій в брошурі "Непрошенные радетели или около автокефалии Православной Церкви в Польше" /р.1929/ і в книзі "К истории Православной Церкви в Польше за десятилетие пребывания во главе ея Блаженнейшого митрополита Дионисия" /р.1935/ стверджував,слідом за "Архиєрейським Синодом Російської Православної Церкви за границею", неканоничність влади м.Сергія,який "відпав від спасенної церковної єдности і сполучився з ворогами Христа і св.Церкви,- з мерзенними блюзнірами-комуністами...Нині м.Сергій відступник від Православної Церкви,слуга безбожництва,що утворив свій Синод з випадкових осіб, які не користають з довір'я єпископату".

Пригадав це цсе архиєпископові Олексію митрополит Діонисій / в листі від 23.X.1941 р./: "Мови не може бути про підпорядкування Св.Православної Церкви в Україні Церкві Московській. По-перше тому, що взагалі під теперішню пору нема правильної і на засадах канонічних організованої Церкви Російської. Тут треба розуміти справу влади церковної. Ви самі в 1929 р. найкраще розслідили цю справу в брошурі "Непрошенные радетели"... Російська Церква від двох десятків літ знаходиться в неволі безбожної влади совітської. По-друге Св.Православна Церква в Україні,як то стверджує історія,завжди була фактично Церквою незалежною, перебуваючи в каноничному звязку з Великою Церквою Царгородською і з Святійшим Вселенським Царгородським Патріярхом. Це стверджує і Томос 13.листопада 1924 р...Як же Ви,знаючи історію і стан справи,відважуєтеся твердити,що знаходитесь в каноничному звязку з Церквою Московською?"...

А в листі до архиєпископа Полікарпа /від 13 листопаду 1941 р. ч.1277/ митрополит Діонисій писав: "Неважним є в обличчу св.Церкви вимушена й накинута зверхність Москви над православними єпархіями Волині й Полісся. Рівно ж неважними є ухвали псевдо-собору єпископів в Почаєві на чолі з Владикою Олексієм,що мають ціллю підпорядкування боголюбивої пастви Волині й Полісся неіснуючій церковній юрисдикції московській,в результаті чого наступив хаос в церковно-парафіяльному житті тої провінції".

Відповідаючи на закиди такої разячої суперечности в поглядах і чинах за часів Польщі й тепер, архиєпископ Олексій казав: "Я не змінився,а змінились обставини, які вимагають для добра нашої Церкви інших шляхів... Коли б існувала автокефалія Варшавська,я також, як і раніш, обстоював би її незалежність від Москви... Даремно Ви думаєте,що ми не позбавлені нині тієї автокефалії,яка була в Польщі.Історія Болгарії і Сербії ясно вказує нам противне, бо в тих державах,

за часів їх слави і могутності,існували автокефальні церкви,а коли болгари і серби втратили свою державність,не стало в них і церковних автокефалій. І тільки з відродженням у тих народів державности, відроджено в них і церковні автокефалії: в Сербії канонічна,а в Болгарії до цього часу ще не оформлена канонично. Ясно,що і Варшавська автокефалія,з упадком Польщі,перестала існувати,і Вам триматись за неї не слід,щоб не пошкодити через те Церкві Українській"../з листа до архиєпископа Полікарпа від 1.червня 1942 р./.

В цих мудруваннях архиєпископа Олексія основною неправдою є слідуюче:

1. Характер церковної влади Московського місцеблюстителя митрополита Сергія,якого,з приводу його служіння безбожній совітській владі,архиєпископ Олексій називав за Польщі відступником від Православної Церкви,- не змінився від того,що Польща у вересні 1939 року часово впала.

2. Історичні факти втрати церквами автокефальности в звязку з втратою народами їх державности /Болгарія,Сербія/ плутаються з канонічними підставами для існування автокефальних церков. Автокефальність церкви не обумовлюється державною незалежністю народу,що визнає ту церкву /східні патріярхати,Кипрська церква,не звязані з державами; автокефальні православні церкви Карловицька,Буковинсько-далматинська в межах колишньої Австро-Угорщини/.

3. Політичні зміни можуть потягнути за собою й зміни в церковному управлінні,згідно з 17 правилом 4 Всел.Собору і 38 прав.6 Всел. Собору, але ж-православне канонічне право ніколи й ніде не вчило,щоб кождоразові зміни в житті політичному /а ще в час нескінченої війни!/ автоматично чи механічно тягли за собою зміни в долі церков та їх управлінні, як це вирішив архиєпископ Олексій /і з ним інші єпископи/ відносно Православної Автокефальної Церкви в Польщі.

4. Видається у вічі явна непослідовність в канонічних розумуваннях: впала Польща,то,значить,впала автокефалія Православної в ній церкви /ніби для Польщі давалась та автокефалія!/ і наступила канонічна юрисдикція на Волині й Поліссі Московської патріярхії,бо опинились вони політично під московською совітською владою. А коли впала на тих же землях р.1941 совітська влада,то підпорядкування Москві церковне чомусь то,на думку архиєпископа Олексія і інших,не впало, а залишилось,як і ухвалюють вони в Почаїві.

5. Чому як раз архиєпископ Олексій,єпископи Симон,Пантелеймон і Вениямин взяли на себе право рішати долю Православної Автокефальної Церкви в Польщі та її частин на Волині й Поліссі, коли їх Ієрарх, митрополит Діонисій,цілком слушно ствердив: "Не було з цього церковно-канонічного акту,силою якого частина нашої Св.Автокефальної Православної Церкви мала б бути прилучена до іншого церковного організму чи іншої церковної юрисдикції". /Лист до архиєпископа Полікарпа від 13.XI.1941 р./.

Як ми вже бачили,сталося це підпорядкування Москві частин Православної Церкви в б.Польщі насильством,а не правним яким канонічним актом. Правда,архиєпископ Олексій у відкритому листі до архиєпископа Полікарпа /від 1.VI.1942 р./ писав: "Усі ми добровільно підпорядкувались Патріярхії; послали свої тоді декларації,поминали м.Сергія за богослужбами і виконували безпрекословно зарядження Патріярхії"... Коли ця "добровільність" у архиєпископа Олексія дійсно мала місце,то він,значить,чиро склав в Москві і декларацію,в якій свідчив про насильство польського уряду над архиєреями в переведенні ними автокефалії Православної Церкви в Польщі. І тоді - уся архипастирська праця архиєпископа Олексія в Польщі і його боротьба проти Московських притязань були облудною грою,як облудними являються і його слова,на-

ведені вище,що він обстоював би й далі "автокефалію Варшавську", коли б вона існувала.

Так в тупий кут заводять ніби канонічні міркування творця Автономної Православної Церкви в Україні - архиєпископа Олексія. Що в ньому від часів коли /Холмська Духовна Семинарія і Київська Духовна Академія/ глибоко сидів російський монархист і церковник Побідоносцевського напрямку /"Московскій Сборник" А.П.Побєдоносцева/, для нас не улягає те жадному сумніву. Доля судила йому працювати на іншому полі в інших обставинах,де мусів йти на далекі компроміси з своїми поглядами й своїми істотними почуваннями. Але і при тих компромісах,де тільки міг і як міг,не забував він служення основній ідеї своїй "Святої Русі",про відродження якої мріяв. Хто знає,чи в цей історичний час великого катаклізму,який переживала Европа, архиєпископові Олексію не уявилося,що сповняються "времена і сроки" для відродження "Святої Русі",в чому і йому суджено відограти не останню роль? Недаром митрополит Діонисій,який добре знав архиєпископа Олексія,свого учня ще по Холмській Духовній Семинарії, дорікав йому /в листі від 20.I.1943 р./,що він,в одній розмові,"дуже скептично висловився про своє українське національне походження, вважаючи навіть себе більш підготованим для очолювання Московської Церкви"...Ви,- писав митрополит Діонисій,-що стільки часу працювали серед українського народу й,без сумніву,знаєте його краще, ніж хто інший,знаходите зручним так говорити тепер про себе. Що це значить? Чи це не знак часу? Чи є у Вас дальші і більш високі плани? Митрополит Діонисій кликав свого учня "помертвувати своїм самолюбством,честолюбством і властолюбством...та "повернути до канонічного порядку всією душею"...

Хто знає,з іншого боку,які розмови вів архиєпископ Олексій, будучи двічі /р.1940 і 1941/ в Москві,що він обіцяв там і що йому обіцяли...А що там,в Патріярхії,розмови про автокефалію Української Церкви тільки з благословення Московського Патріярха велись,про це чули від самого архиєпископа Олексія. Може акція автономії церковної на Україні,що викликала розкол в Українській Церкві,мала який звязок і з увязненням архиєпископа та перебуванням його в Тарнопільській вязниці...Тайна ця пішла в могилу з митрополитом Олексієм.

Фактом є,що не було б совітської окупації на Західній Україні,не було б і розколу,так шкідливого для Української Православної Церкви. Але ж розкол цей подобався,як то кажемо далі,і німецькій владі,яка здавалось би, не повинна була толєрувати підпорядкування Української Церкви Московському Митрополитові, що випускав палкі відозви проти німців та кликав не щадити життя для захисту совітської батьківщини. Та не буде ризикованим твердження,що й до самої появи розколу в Українській Церкві, помимо первопричини його совітської окупації Західньої України з волі німців, спричинились німці ж, своєю політикою ізоляції окупованих ними українських територій.

Як відомо,на українські землі,звільнювані від совітської влади наступом німецького війська,а відступом совітських армій,"прорвалась" у перших місяцях,слідом за німецьким військом,зовсім незначна частина української інтеліґенції з Заходу,чи то з давньої еміґрації,чи з недавніх біженців в час совітської окупації Західньої України.Скоро потім і ті,що "прорвались" далі на Схід,аж до Києва,мусіли тікати назад, бо німецька влада почала їх арештовувати. З обсадженням окупованих українських теренів німецькою адміністрацією, кордон між Генеральною Губернією і Волинню та дальшими українськими землями був цільно закритий,а дістати перепустку, навіть для повернення додому тим,хто залишив Волинь усього в 1939-40р.

стало дуже тяжким. Теж саме стосувалося і до православного духовенства. Небагатьом з духовних, які в час совітської окупації Волині й Полісся, спасались втечею на Захід, вдалось "прорватися" тепер додому.

Політику ізоляції, відокремлення було пристосовано й до церковного управління Української Православної Церкви. Ми вже приводили вище уривки з меморандума митрополита Діонисія до німецької влади від 15.VII.1942 р., де він протестує проти обмежень його церковно-каноничних чинностей границями Генерал-Губернаторства. Це обмеження, зрозуміле в часі аліянсу гітлеризму з СССР в р.р.1939-41, тепер могло виникати тільки з повного недовіря до українського народу та з полохливости німців перед всякою центральною владою, хочби й церковною в українськім народі.

Митрополит Діонисій, як він освітлює те і в згаданому меморандумі, мав, зі звільненням Волині, як можна скорше "увійти в безпосереднє єднання з тамошнею ієрархію і народом", уклав спеціяльну відозву до пастви, хотів відвідати й Почаївську Лавру на Волині в день щорічного великого її свята Преподобного Іова /10.вересня 1941 р./, на яке свого часу збіралися десятки тисяч прочан. "На жаль - пише митрополит, - ці мої плани не увінчалися успіхом", і "виникла незалежна від мене затримка в ділі нормального і скорого відродження церковного життя на сході під моїм керівництвом". Коли митрополитові Діонисію не дозволено було поїхати на Волинь, то він хотів скликати Собор Єпископів Східних земель у Варшаві, і це "не було здійснено, з огляду на відсутність згоди на це цивільної влади." Ще більше, - "відмовлено було у видачі дозволу на приїзд до Варшави архиєпископа Олександра з Пінська і архиєпископа Полікарпа з Луцька, що дуже хотіли нарадитись зі мною, як своїм Головою і митрополитом, і вирішити питання про дальшу церковну організацію на Поліссі, на Волині і взагалі на Сході"...

Не улягає жадному сумніву, що коли б керму управління Православною Церквою на звільнених українських землях, за згодою військової чи цивільної влади, взяв в свої руки первоієрарх Православної Автокефальної Церкви в Польщі митрополит Діонисій, то жадного розколу в Православній Церкві в Україні не було б: ні архиєпископ Олексій, ні тим більш його вікарні єпископи, не дивлячись на все їх москофільство, не сказали б ані слова ні про "каноничність" накинутої їм московської церковної юрисдикції, ні про "автономію" для Української Православної Церкви, коли б на чолі її стояв Глава Автокефальної Православної Церкви, признаної православним Сходом.

Німецька адміністрація не допустила відразу до унормування Церковного Управління в Україні і тим спричинилась до появи розколу та боротьби в Церкві, бо ж заборона німецької влади митрополитові Діонисію виконувати належні йому канонично-ієрархичні функції поза межами Генерал-Губернаторства піддала духу архиєпископові і єпископам, як це слушно підкреслює митрополит Діонисій, - " творити в Почаєві, відразу по звільненні від влади духовної і світської, штучні Собори і Синоди з людей свого тісного кола і бавитись в Вище Церковне Управління"... /Лист до митр. Олексія від 20.I.1943 р./.

2. Ділення автономної ієрархії; контакт з архиєпископом Холмським і Підляським Іларіоном. Виступлення Волинських церковних рад. Призначення архиєпископа Луцького і Ковельського Полікарпа тимчасовим Адміністратором Православної Церкви в Україні. Висвячення [illegible] Підську українських єпископів.

В розпорядженні єпископів,що на соборі в Почаїві в серпні 1941 р.ухвалили залишатися в канонічній юрисдикції Московської патріархії на автономних началах,не було жадної української преси,яка б підтримувала цей напрямок. Це вже свідчило про цілком негативне відношення української інтелігенції до автономних концепцій архиєпископа Олексія і вікарних його єпископів. Навпаки, українська преса на Волині й Поліссі,довідавшись про ухвали Собору єпископів в Почаїві,з обуренням їх зустріла і кликала їх не визнавати,як шкідливих для національних інтересів українського народу. Фактично в єпархіях Поліській і Луцькій,де правили архиєпископ Олександр і архиєпископ Полікарп,які не визнали постанов Почаївського собору, а поминали за богослужбами митрополита Діонисія,не мали в той час значіння і ухвали про автономну Православну Церкву в Україні. Зате в єпархії архиєпископа Олексія /Кремянецько-Рівенський/ духовенство,підпорядковане йому,боялось проти почаївських ухвал виступати. Назовні,правда,нічого й не свідчило про ці ухвали,оскільки митрополита Московського Сергія поминав за богослуженням тільки архиєпископ Олексій,а духовенству,з страху,очевидно,перед українським громадянством, зовсім не наказано було його поминати.

Але ж небезпека крилась в дальшому поширюванні акції автономистів: по-перше у висвячені ними нових,прихильних Москві, єпископів,по-друге - у посуненні їх,з їхніми ідеями церковного підпорядкування Москві,на Східню Україну,де мало,в залежності від дальшого звільнення територій від безбожної влади,відроджувалося церковне життя.

До Києва, в осени 1941 р. делеговано було архиєпископом Олексієм єпископа Львівського Пантелеймона,але ж не осів де єпископ Пантелеймон в Києві,як вирішив побувати там сам архиєпископ Олексій. Через Бердичев, де правив архиєрейську службу Божу в присутності яких 150 осіб,архиєпископ Олексій, в листопаді 1941 року приїхав до Києва. Зустріч йому була там далеко не урочиста, не правив він там і богослужения, натомість мусів побувати в установах німецького гестапо та під враженням київського прийняття безпосередньо з Києва,через Житомир і Рівне,поїхав,за дозволом німецької влади в Рівному,до Холма,до архиєпископа Холмського і Підляського Іларіона /Огієнка/. Наслідком цієї подорожі архиєпископа Олексія на Схід і Захід була слідуюча ухвала собору єпископів-автономистів в Почаїві,яку приводимо цілком.

"Ділення Обласного Собору Єпископів ч.34 Православної Церкви на Україні в Почаївській св.Успенській Лаврі,від 8.XII/25.XI/ 1941 р.

Вислухали: Доповідь Високопреосвященного Голови Собору про перебування його в Києві і о тих враженнях,які він виніс.Церковне життя в столиці України помаленьку наладжується,але помічається, що беруть верх в тому житті самосвяти. Вони засіли в Церковній Раді,вони захопили Андріївський Собор і готовяться взяти в свої руки,при сприятливій нагоді, і інші історичні святині м.Києва.З розмов з представниками міської української влади,а також і самосвятів,

вдалося вияснити,що Влада не хоче церковного розлому /розколу/, та й самі самосвяти пішли б на згоду,коли б на Київській катедрі тепер де оказався єпископ,пересякнутий національним почуттям у вищій мірі і відомий своєю довголітньою працею на користь Української Православної Церкви,а також з іменем вченого,знаного всій Україні. Високопреосвященний Голова Собору Єпископів вважає за найбільш відповідного для цієї ролі Високопреосвященного Іларіона,архиєпископа Холмського і Підляського,якого слід би негайно запросити на Київську катедру.

По довщому вислові думок,звернули увагу,що ця катедра митрополича,але понеже в серпневих нарадах собору єпископів вияснилося,що митрополита Київського й усеї України вибере Помісний собор,зложений з єпископів,духовенства і мирян України, як також приймаючи під увагу,що положення митрополита усієї України має велике політичне значення,так що вибір Вищого Достойника Православної Церкви не може відбутися без участі Державної влади,- до відповідного часу Київський єпархіяльний архиєрей мав би носити титул архиєпископа Київського і Переяславського і був би до Помісного Собору повноправним членом Собору Єпископів Православної Церкви на Україні,а згодом і Заступником Голови Собору Єпископів. Понеже далі Високопреосвященний архиєпископ Іларіон знаходиться нині в юрисдикції Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві,то, очевидно, покликання його до Києва могло б відбутися не інакше, як за згодою Голови тієї Церкви. В разі згоди на покликання архиєпископа Іларіона,як з того боку,так і з боку блаженнішого митрополита Діонисія,перебуваючий нині в Києві Преосвященний Пантелеймон міг би бути призначеним на вільну катедру Полтавського єпархіяльного архиєрея, з титулом єпископа Полтавського і Лубенського.

Постановили:

"1/Признати Високопреосвященного архиєпископа Іларіона Огієнка достойним кандидатом на вільну катедру архиєпископа Київського і Переяславського;

2/ доручити Високопреосвященному Голові Собору покликати Високопреосвященного Іларіона на цю катедру,як також випросити у Блаженнішого Митрополита Діонисія благословіння і дозвіл Високопреосвященному Іларіону заняти Київську катедру;

3/в разі згоди Владики Іларіона і дозволу з боку Голови Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві,- вважати Преосвященного Львівського Пантелеймона призначеним на Полтавську Архиєрейську катедру,з титулом єпископа Полтавського і Лубенського". Слідують підписи.

В розмовах в тому ж часі з представниками українського громадянства архиєпископ Олексій казав,що він вже втомився,що охоче передасть справу керування церковною справою на Україні архиєпископові Іларіонові,а сам присвятить себе науково- богословській праці де-небудь в манастирі.

І в часі цих планів українське громадянство раптом довідується,що в Почаївській Лаврі,на початку грудня 1941 року,висвячено архиєпископом Олексієм вже другого єпископа /раніш був висвячений на єпископа Бердичевського архиєп.Леонтій,зі Сходу/, відомого за Польщі україножера архим. Івана /Лавриненка/, на катедру Ковельську /Волинь/, а єпископа Симона /Івановського, родом з Тули/ призначено єпископом Чернигівським,єпископа Дамаскина - Подільським. Нарешті 9.грудня 1941 р.,себ-то на дру-

на другий день після ухвали про Київську катедру для архиєпископа Іларіона, собор єпископів-автономистів в Почаєві проголосив архиєпископа Олексія митрополитом /Волинським і Житомирським/ та екзархом всієї України.

Ясна була річ, що архиєпископ Олексій своєю подорожжю до Холма та ухвалою про кандидатуру архиєпископа Іларіона на катедру Київську мав того, авторитетного в українських кругах, архиєпископа потягнути на свою сторону, наперед знаючи, що ані німці не пустять архиєпископа Іларіона на Україну, ані митрополит Діонисій, від якого ж відступили єпископи-автономисти, утворивши розкол, не може прихилятися до прозьб порушителів св. канонів і відступників від свого Киріярха. Але на руку автономистів пішов архиєпископ Іларіон, видно де й не поінформований, що архиєпископ Олексій вже став митрополітом і екзархом, нікому не думаючи уступати першенства. В листі від 26. грудня 1941 р. ч. 5112 архиєпископ Іларіон писав Владиці Олексію, титулуючи його "архиєпископом":

"Ваше Високопреосвященство, Дорогий Владико.

Вам і всьому св. Соборові Єпископів Св. Автокефальної /?!/ Православної Української Церкви приношу найсердечнішу подяку за ту високу честь, яку Ви всі мені зробили, обравши мене архиєпископом на Престольну Київську Катедру. Чести цієї я, негідний і смиренний слуга Божий, де нічим не заслужив, а тому дивлюся на це, як на той жертвенний послух, який на мене накладають Всевідущий Бог та св. Собор Єпископів для впорядкування найбільше зруйнованої катедри. Увесь час рвуся до Вас, і як тільки одержу урядову перепустку, негайно приїду й усе вияснимо на місці з Вами, а може й з Собором особисто. Вашого Високопреосвященства любляч(ий у Христі брат і богомолець Іларіон, архиєпископ Холмський і Підляський!"

Всевідущий Бог не допустив архиєпископові Іларіонові одержати Київську архиєрейську катедру з рук єпископів, ворожих Українській Православній Церкві, але архиєпископ Іларіон /нині митрополит/ залишився до кінця з ними, не дивлячись на те, що українське православне громадянство Волині, за численними підписами, звернулося до нього в липні 1942 р. з просьбою відмежуватися від ієрархії Автономної Церкви, щоб не ширилося баламуцтво та зловживання імям архиєпископа автономистами - москофілами посеред українського православного громадянства. Слід ще до цього епізоду додати, що в пізнішому листуванні /1943 р./ митрополита Діонісія з митрополитом Олексієм перший докоряв йому, що р. 1941, будучи в Холмі з офіційною візитою в архиєпископа Іларіона, архиєп. Олексій не вважав за потрібне заїхати в Варшаву, щоб "розважити повстале церковне положення". Правда, зазначає митрополит, в одніім з своїх листів до мене Ви потім каялись у цім своїм вчинку і зазначили, що в даному випадку частину вини несе Холм, де Вас відмовлено від поїздки в Варшаву"... На це митроп. Олексій відповів, м. ін.: "До Варшави не було чого їхати вже, бо після згоди Владики Іларіона я все одно не міг змінити того, що я йому прирік.".

Разячі факти нещирости архиєпископа Олексія в його переговорах з представниками українського православного громадянства досягли в грудні 1941 р. кульмінаційного пункту, як рівно ж ясно стала і велика небезпека автономної церковної диверсії єпископів-автономистів в Східній Україні. Недоцінювати цієї небезпеки не міг український церковно-громадський провід на Волині. Тому представники церковних рад на Волині, після наради з [illegible]скопом Полікарпом і архиєпископською при ньому Радою і [illegible], на нараді представників усіх церковних рад Волині в м. Рівному [illegible]

грудня 1941 р. ухвалили рішуче виступити проти неканоничної і надзвичайно шкідливої для Української Православної Церкви діяльности архиєпископа Кременецького Олексія і оточуючих його єпископів та звернутися до митрополита Діонисія з освітленням цілої справи тяжкого положення церковного життя, просячи Його Блаженство призначити Адміністратором Української Православної Церкви єдиного на українських землях по цей бік Бугу єпископа-українця Полікарпа, архиєпископа Луцького і Ковельського.

Про цю свою постанову уповноважені Церковних Рад Волині негайно повідомили Київську Церковну Раду, просячи її підтримати це становище української православної Волині та не приймати єпископів-висланців архиєпископа Олексія, даючи їм належну відправу.

Митрополит Діонисій цілковито поділив точку погляду духовенства й мирян, об'єднаних в Церковні Ради на Волині, та декретом від 24. грудня 1941 р. призначив архиєпископа Луцького Полікарпа "Тимчасовим Адміністратором Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України", в самім декреті зазначаючи, що це призначення наступило на прозьбу православної української громади, зорганізованої в Церковні Ради на Волині, що добре розуміє правду Боху".

Архиєпископ Олексій, що в цей час титулувався вже митрополитом, з собором своїх єпископів не тільки не підпорядкувався цьому розпорядженню митрополита Діонисія, а виступив відкрито проти у відозві, за своїм підписом і секретаря "Собору" єп. Веніямина, від 12.II.1942р., в якій називав акт митрополита Діонисія від 24.XII.41 р. неканоничним та знову твердив, що митрополит Діонисій відрікся від Управління Православною Автокефальною Церквою в б. Польщі.

Але ж просити митрополита організована церковна громада мала повне право, бо за наукою Православної Церкви, ясно вираженою в "Посланні Східніх Патріярхів до всіх православних християн" в р. 1848, охоронителем правди Христової в Церкві є "все Тіло Церкви", і пастирі і паства.

Призначити Тимчасового Адміністратора Церкви в краю митрополит Діонисій мав повне право, бо згідно з 37 правилом VI Вселенського Собору, первоієрархи церков, які з причини військових подій не можуть бути у своєму приділі, "мають користати з прерогатив свого предсідництва відповідно зі своїм становищем, і всяке, що виходить від них, адміністративне дійство повинно визнавати твердим і правосильним. Бо потребами часу і перешкодами в заховання точности не повинно вязати меж управління". Це цілком ясно щодо Волині й Полісся, які становили частину Православної Автокефальної Церкви, на чолі якої стояв митрополит Діонисій.

Що торкається дальших українських земель на Схід, то підставою поширення управління Тимчасового Адміністратора, призначеного Владикою Діонисієм, й на ті терени - був моральний обовязок заопікування ними, як сказано в акті призначення: "З огляду на те, що православні українці зі Сходу шукають правди Божої в лоні нашої Св. Автокефальної Церкви, на ієрархії нашої Церкви лежить обовязок належного окормлення шукаючих правди Божої". Формальне своє підтвердження цей обовязок знаходить в канонах Св. Церкви - 2 прав. II Всел. Собору, 66 прав. Карф. Соб., 3 прав. Сардикійського Собору. Що Православна Автокефальна Церква в Польщі; яка й за часів б. Польської держави мала в своєму складі понад 70% українців, прийшла тепер з братньою допомогою в церковному відродженні Східної Укра-

їни, це цілком зрозуміле і оправдане з церковно-канонічної і церковно-історичної /все це була колись єдина Українська Церква-Київська митрополія/ точок погляду. Навпаки,було б тяжким гріхом тої Церкви і її ієрархії,коли б не заопікувалися українськими східними землями,де до всього того не стало за совітської влади жадного православного правлячого єпископа, навіть московського.

Архиєпископові Полікарпові,як Адміністраторові Української Православної Церкви,треба було оформити своє нове положення перед цивільною владою в краю. Тому він звернувся до Райхскомісаріяту для України в Рівному,де 24.січня 1942 року був принятий заступником Райхскомісара. Архиєпископ Полікарп підкреслив при цій авдієнції,що призначення його Адміністратором Православної Автокефальної Церкви в Україні вийшло від Зверхника Церковної Влади,митрополита Діонисія,на підставі діючих правно-канонічних актів. Ляндесгауптман фон-Ведельштедт приняв цю заяву до відома, зазначивши,що німецька влада запевнює в засаді повну свободу Церкви.

Через місяць,25 лютого 1942 р.,тим же заступником Райхскомісара, ляндесгауптманом фон-Ведельштедтом був принятий в Рівному архиєпископ Олексій. Як в своїм часі подавала німецька урядова агенція, "архиєпископ Олексій просив підтримки у німецької влади,якої він потрібує для виконання своїх завдань".Ляндесгауптман фон-Вендельштедт відповів,що Райхскомісар знає про значіння Православної Церкви в житті українського народу,і що Церква і її священики виконають своє завдання,якщо вони скріплять у своїх вірних довір'я до необхідности заходів,вживаних німецькою владою. Таким чином,нарівні з Адміністратором Православної Церкви архиєпископом Полікарпом,в Райхскомісаріяті признано було також і права архиєпископа Олексія. Двовлада в Православній Церкві в Україні зафіксована була німецькою адміністрацією.

Доручаючи архиєпископові Полікарпові Адміністратуру Православної Церкви в Україні,митрополит Діонісій вмінив йому в обовязок бути в контакті з архиєпископом Поліським Олександром та повідомляти його,митрополита,про важливі свої заходи і розпорядження, для яких потрібна була б апробата митрополита. Але ж такі зносини поміж архиєпископом-Адміністратором Церкви в Україні і митрополитом Діонисієм стали неможливі,бо були заборонені Генерал-Губернатором. Як писав в меморандумі від 15.VII.1942 р. митрополит Діонисій, "несподівана неможливість мойого впливання на церковне життя на Сході, що незабаром виявилась,знову перешкодила правильному урегульованню церковного життя в Райхскомісаріяті України і на Білорусі,на що заносилось"...

А митрополит Олексій через свою консисторію,як видно з цілковитим задоволенням, подав о.о. благочинним Волинської єпархії від 20.березня 1942 р. ч.679 слідуюче:

"Духовна Консисторія доручає Вам довести до відома духовенства,що з джерел високих і освідомлених церковних кругів у Генерал-Губернаторстві маємо такі відомости:

1/ Митрополиту Діонисію заборонено вмішування в церковні справи поза межами Генерал-Губернаторства, бо подібне його поступування є неканоничне;

2/ Митрополитові Діонисію запропоновано відкликати всі його розпорядження до Владик на Україні,як неканоничні,а разом з тим і неканоничне його розпорядження про призначення єпископа По-

лікарпа Адміністратором Церкви на Україні. Наш освідомитель, подаючи вище згадані пункти, добавляє, що митрополит Діонисій приняв ці пункти не тільки до відома, а і до виконання.

Духовна Консисторія закликає Вас, Всечесний о. Благочинний і духовенство Вашої округи до збереження такту і спокою, а разом і до офірної праці на ниві Христовій з теплою молитвою, щоб Господь зберіг свою Св. Церкву цілою і непорушною і дав скору перемогу над безбожною владою Великому Вождю непереможних військ Германії!"

Треба думати, що німецька влада зовсім не на сторожі канонів Православної Церкви стояла в обороні зносин митрополита Діонисія з Церквою в Україні, так що "освідомитель" /волинське духовенство вважало, що інформації ті йшли з Холма/ або вже й ті, хто подавав його вістки, від себе накинули німцям "канонічність" в їх поступованні щодо Церкви. До того ж, другий пункт "відомостей" такий й зовсім не відповідав дійсності, бо митрополит Діонисій ані призначення Адміністратором Української Церкви Владики Полікарпа, ані інших яких розпоряджень єпископам на Україні не відкликував. Отже наведений документ дуже є характерний для методів боротьби в Церкві, вживаних автономистами.

Дуже важливим, просто історичним, актом з боку митрополита Діонисія було його благословення, одночасно з призначенням Адміністратором архиєпископа Полікарпа, Владикам Олександрові і Полікарпові висвятити єпископів для Української Православної Церкви. З тій цілі архиєпископ Полікарп в лютому 1942 р. виїхав до Пінська, де й були висвячені 9 і 10 лютого українські єпископи: протоієрей Ніканор Абрамович, що при постриженні в чернці зберіг ім'я Ніканора, в єпископа Чигиринського, і протоієрей Іван Губа, з ім'ям в черноцтві Ігоря, - в єпископа Уманського. Коли зважити велику трагедію в житті Української Православної Церкви в добі її національного відродження в р.р. 1917-21, як московський єпископат унеможливив тоді організацію української православної ієрархії на канонічно-традиційних підставах та призвів у р. 1921 до висвячення епископату руками пресвитерів, - то можна зрозуміти велику радість українського православного громадянства на вістку про історичну подію хіротонії українських єпископів в Пінську руками архиєпископа Олександра, що сам висвячений був /4.VI.1922 р./ митрополитом Юрієм і митрополитом /тоді архиєпископом/ Діонисієм, та архиєпископа Полікарпа, висвяченого 10.IV.1932 р./ митрополитом Діонисієм, архиєпископами Феодосієм і Олексієм. Неканоничности і безблагодатности цій українській ієрархії не може закинути жаден здорово думаючий канонічний розум, хіба що зі злої волі і фанатичної ворожости та ненависти до українського народу і його Православної Церкви. Тому то українське православне громадянство глибоко вдячне було митрополитові Діонисію і архиєпископові Олександрові, росіянам по походженню і вихованню, які не наслідували сумної памяти митрополита Михаїла Єрмакова та інших московських єпископів, а стали Добродіями для Української Православної Церкви в зрозумінні потреб і чаянь українського віруючого народу.

Тоді ж, 8-10 лютого 1942 р., відбувся в Пінську, під головуванням архиєпископа Олександра, як старішого по хіротонії перший собор українських єпископів, на якому було ухвалено, взявши під увагу 68 правило Св. Апостолів, яким забороняється єпископові, пресвітерові чи дияконові приймати від кого будь повторне [illegible], керуючись рівно ж пр. 52 Св. Апостолів про приняття кліриків, приймати священиків і дияконів /єпископів не залишилось/ Української Автокефальної Церкви висвяти ієрархією 1921 р. в "судимім сані".

3. Початок церковної боротьби в східніх областях України. Конференція в справах Української Православної Церкви в Райхскомісаріяті України в Рівному 4.травня 1942 р. Висвячення українських єпископів в Київі 10-17 травня 1942 р. Загострення боротьби між Автокефальною і Автономною Церквами в Україні.

Комунікація в тих часах на Україні була дуже трудною,тому єпископи Ніканор і Ігор,що після висвячення в єпископи мали б відразу виїхати на Схід,тільки через місяць змогли добратися до Києва, де перед тим вже з два місяці осів в Покровському манастирі єпископ Львівський Пантелеймон. Таким чином, поділена надвоє на Волині,Православна Церква в такому ж виді предстала у своїй християнській місії і в східніх областях України.

Цілком обєктивно треба ствердити, що автономисти перші почали боротьбу церковну в східніх областях України,як було те, правда, і на Волині. Бо як тільки прибули до Києва 12.березня 1942 року нововисвячені єпископи Автокефальної Української Церкви, єпископ Пантелеймон вже 18 березня випустив відозву,в якій писав: "Приїхало до вас до Києва два єпископи - Ніканор та Ігор, котрих прислав Луцький єпископ Полікарп,не маючи на це жадного права канонічного"... А далі,вказавши,що ці єпископи увійшли в молитовне єднання з священиками ієрархичної висвяти митр.Липківського,єп.Пантелеймон наказує церквам та парафіям " [illegible] самосвятських /?!/ єпископів не приймати". Про те,що єп. Пантелеймон, як один з творців розколу,відступник від свого Єпископа,підлягає,згідно з 13 і 14 прав.Двукратного Собору,позбавленню сану, ніхто з ієрархів Автокефальної Церкви тоді це не казав, а він про єпископів Ніканора і Ігоря відразу написав,що вони "підлягають відлученню від Православної Церкви та позбавленню сану".

В дусі і змісті цієї відозви єп.Пантелеймона поведена була боротьба автономистів проти Автокефальної Церкви скрізь по Україні. Головним засобом в цій боротьбі було запоморочування віруючих відносно походження нового українського єпископату і самої Православної Автокефальної Української Церкви,що це ніби та сама "безблагодатна ієрархія", утворена в Києві р.1921 і та сама Автокефальна Церква,заснована при митрополиті Липківському.

З метою вияснити перші і дійсні причини розколу в Українській Православній Церкві,які по суті були політичного характеру, Владика Полікарп видав до духовенства і вірних Архипастирський лист від 8. квітня 1942 р.,в якому писав,що "істота подій в нашій Православній Церкві на визволених українських землях зводиться до питання,чи бути тут нашій Православній Церкві дійсно українською,національною Церквою, з своєю рідною мовою в Богослуженні,Церквою,овіяною соборними традиціями в минулому і всією національно-культурною духовою красою,чи навпаки,- бути їй,Православній Церкві, знаряддям в руках купки єпископів-москофілів для панування над українським народом Москви і духу московського"...

Але ж самий факт розколу,існування двох ієрархій в Православній Церкві,що з Західньої України явилась на велике діло місії,відродження релігійного після тяжких часів переслідування Церкви і релігії на Сході, глибоко хвилював людей,що залишились там побожними,а підривав успіхи місії посеред тих,які хтіли пізнати Бога.

4.травня 1942 р. до Райхскомісаріяту в Рівному викликані були представники від архиєпископа Полікарпа і від архиєпископа Олексія на конференцію в церковних справах.Фактично була це не конференція,а одностороннє освідчення начальника політичного відділу Нестлєра,в присутності референта релігійних справ Майнке,перед делегатами двох напрямків в Православній Церкві в Україні. В цьому освідченні німецької влади було стверджено,що на території України існують зараз дві православних церкви,або два напрямки в ній: "Автокефальна Православна Церква, якою відає архиєпископ Полікарп, і Автономна,зі зверхництвом у Москві,церква,якою відає архиєпископ Олексій". Влада не входить в суперечки канонічного характеру поміж цими церквами,не підтримує зосібна ані тої,ані другої. Приналежність до Автокефальної чи Автономної Церкви і звязана з тим юрисдикція залежать виключно від бажання і свобідної волі церковних громад, себто від окремих парафій,в яких "може свобідно проповідувати і той і другий священик" /двох напрямків/,а залишається той,кого побажає більшість. Одначе виявлення волі громад повинно відбуватися в культурний спосіб,з захованням спокою,без замішань посеред людности,без ексцесів. Одночасно наказувалось припинити полеміку поміж двома церквами в часописах та в писаних обіжниках до духовенства.

Це було <u>офіційне признання німецькою владою двох Православних Церков в Україні</u>; подаючи про це до відома духовенства і вірних, архиєпископ Полікарп закликав парафії до виявлення своєї волі,де це вона досі не виявлена,в справі приналежності до юрисдикції Української Автокефальної Православної Церкви, чи до Автономної,зі зверхністю Москви,Церкви,та висловив надію, що парафії "провадитимуть це спокійно,поважно,в гідності і зрозумінні поваги самої церковної справи та історичного часу, який переживаємо". /Відозва від 8.травня 1942 р./.

З такої постановки церковної справи не були задоволені єпископи-автономисти,які домагалися від німецької влади признання за Православну Церкву тільки їхнього напрямку і заборони чинностей ієрархії Автокефальної Церкви. Але від конференції в Рівному 4.травня 1942 року був великий плюс і для автономистів: це заборона освітлювати та вести полеміку на церковні теми в пресі, бо ж ця заборона позбавила як раз автокефалистів друкованого слова для захисту своїх позицій і широкого освітлення неправди та намірів автономистів,які й до того,як згадано було вище,не мали до своїх послуг українських часописів.А як німецька цензура добре пильнувала цього зарядження влади, видно з того,що навіть чисто хронікарські замітки з церковного життя /про висвячення,напр., єпископа/ часто нею не пропускались.

Але виходячи з інтересів Церкви і релігії в українському народі,з інтересів також національних,факт розколу в Церкві і явного наміру німецької влади з цього церковного розколу в Україні користати - не міг не турбувати провідників народу: замість творчої праці по широнню віри посеред безбожного моря, замість організації Церкви Христової в українському народі, сили й час треба було зужитати на боротьбу міжцерковну,на поборювання всякого рода агітацій,наклепів,інсінуацій... Добре це розуміючи, Владика Полікарп рішив, після конференції в Рівному 4.V.1942 р.,ще раз звернутися до митрополита Олексія з листом /від 9.V.1942 р./,в якому закликав його,з огляду на "повагу

хвилі в житті Православної Церкви на визволених українських землях", полишити витворене ним розєднання в Церкві. "Невже Ви можете думати,- писав архиєпископ Полікарп,що Московське зверхництво в Церкві,хочби заразі номінальне, може бути на добро Св.Православної Церкви і віруючого її народу українського? Не можете так думати, якщо служите Правді Церкви Христової, якщо любите український народ не тільки на словах, той народ,що переживав вже в своїй історії моменти,коли ієрархія покидала його,зраджуючи навіть православ'я, а він залишався православним і творив далі Церкву"...Кличучи приєднатися до Автокефальної Української Церкви, Адміністратор її писав Владиці Олексієві: "Ваш крок такого поєднання без сумніву благословенний буде цілим народом,благословить його і майбутня історія,як крок церковно-мудрий і патріотичний".

Не було ще відповіді на цього листа Владики Полікарпа, як в житті Української Автокефальної Церкви виникла подія надзвичайної ваги для дальшого церковного життя в Україні. В часі від 10 до 17 травня 1942 р. у Києві було висвячено 6 нових єпископів Української Автокефальної Православної Церкви і відбуто другий собор єпископів тієї Церкви,з участю єпископів Ніканора та Ігоря,від яких одержали єпископську хиротонію шістьох архимандритів,та всіх нововисвячених єпископів.Висвячено було архимандрита Фотія /Тимощука/в єпископа Чернігівського; архим.Мануїла /Тарнавського/ в єпископа Білоцерковського; архим.Михаїла /Хорошого/ в єпископа Єлизаветградського; архим.Мстислава /Скрипника/ в єпископа Переяславського;архим. Сильвестра /Гаєвського/ в єпископа Лубенського і архим. Григорія /Огійчука/ в єпископа Житомирського. Від архиєпископа Полікарпа єпископи Ніканор і Ігор мали доручення,перед відїздом їх до Києва, знайти відповідних кандидатів на єпископів, яких вони мали б висвятити, але після узгіднення намічених кандидатур з Владикою Адміністратором,який мав порозумітися в цій справі з митрополитом Діонисієм. В даному випадкові,крім єпископа Фотія,який посланий був для висвяти до Києва з Луцька,хиротонія наступила раптовно і без попереднього повідомлення Владики Адміністратора, який,по думці пр. 4.І.Вселенського Собору, повинен потім був погодитися з довершеними фактами, апробувати хиротонії,надіславши протоколи висвяти в Києві до митрополита Діонисія,який з ними також погодився /лист від 16.VI.1942 р./.

Спонукала єпископів Ніканора і Ігоря до рішучого кроку у наглій висвяті 6 нових єпископів отримана ними вістка, що німецька влада збірається заборонити висвяту єпископів, яких так потрібувала Україна,в міру дальшої організації церковного життя на увільнених землях. Треба сказати,що відношення німецької влади в Києві до єпископату Української Автокефальної Церкви було відразу,як тільки прибули туди єпископи Ніканор і Ігор,не доброзичливе,якщо не сказати просто-вороже.В столиці України Києві українці мали тоді,як,правда,і увесь час,до залишення німцями Києва,тільки Андріївський собор і церкви на Соломенці і Деміївці,разом три святині. Автономисти ж, яких очолив єп. Панталеймон,а в склад яких увійшли росіяни,малороси, словянисти з українців,мали в Києві - Покровський монастир,Михайлівський,Печерську Лавру, Введенський жіночий монастирі,Флоровський жіночий,Видубецький монастир,Іоновський,Церковщину,парафіяльні церкви - Іллінську,Набережно-Нікольську, Пречистенсько-Нікольську,Хрестовоздвиженську,Покровську на Жит-

ньому базарі, Маріїнсько-Благовіщенську, Федорівську, на Пріорці, на Аскольдовій могилі і т.д.,- всього 28 святинь, які обслуговували 71 духовних осіб /без дияконів і дяків/. Пізніше їм було передано і Володимирський собор. В такому стані річі велика доля вини була й самих українців, які не тільки не спромоглися утримати хоча би на парітетних началах кількість святинь Київських для Української Церкви, а ще й віддавали /в Міській Управі/ церкви росіянам. Але ж, мимо того, німецька адміністрація в Києві явно підтримувала від початку Автономну, під зверхністю Московської Патріярхії, Церкву і єпископа Пантелеймона. Архиєпископ Полікарп, як адміністратор Української Православної Церкви, не раз звертався до Генералкомісаріяту в Києві в справі приділення церков і манастирів для Української Церкви, але ж на ці звертання навіть не відповідали. Так само безуспішно залишилась просьба і Адміністратури і єпископа Ніканора на місці про предоставлення українцям Софійського Собору; не дано було ні великої, ні малої Св. Софії. А з приміщеннями для Церковного Управління і для самого єпископа Ніканора теж увесь час були прикрості, утруднення, недогідності. Київська Церковна Рада теж була розвязана німцями ще до приїзду українських єпископів, усі акти її були забрані, а на просьбу повернути німецька адміністрація нічого не відповідала.

Ось чому українським єпископам в Києві, в атмосфері такого відношення до Української Церкви німецької влади в Києві, видалась цілком ймовірною вістка про намір тієї влади заборонити висвячення єпископів. І тому вони поспішили з висвятою, яку переводили, як колись р.1620 патріярх Ієрусалимський Феофан при відновленні православної української ієрархії, майже потаємно, без людей, в нижній церкві Андріївського собору, щоб не донесено було німецькій владі.

Заборони на сей раз ще не було, але архиєпископ Полікарп одержав від Райхскомісара України розпорядження від 28. травня 1942 р. про те, щоб про висвячення єпископів наперед надсилалось до Райхскомісаріяту повідомлення з біографічними даними про кандидата.

Вістка про висвячення в Автокефальній Церкві ряду єпископів на українські катедри денервуючо вплинула на ієрархію Автономної Церкви, хоч там теж все збільшувався новими хиротоніями єпископат. Митрополит Олексій, за підписом своїм і єп. Веніямина, почав ширити постанову свого собору єпископів, датовану 30. квітня 1942 р. /заднім числом, бо ж 1.V.42 р. німецька влада на конференції в Рівному казала припинити полемику/; в ній собор автономистів формулював вже Православну Автокефальну Українську Церкву, як "секту липківців" та проголосив усіх єпископів, пресвитерів і дияконів, рукоположених "т.зв. єпископами Української Автокефальної Церкви", неблагодатними, а всіх клириків, що раніш мали в Православній Церкві яку будь степень священства, а тепер прилучилися, чи прилучаться до відновленої "липківщини", підпадаючими позбавленню сана владою "правлячих архиєреїв" /себто автономної ієрархії/, а коли не послухають, то й відлученню від Церкви, разом з тими мирянами, що визнають "секту липківців", тобто належать до Православної Автокефальної Української Церкви.

Одночасно з цим митроп. Олексій, у відповідь на заклик архиєпископа Полікарпа полишити розєднання в Церкві, написав на 9 сторінках великого аркушу і машинового друку листа, якому надав форму відкритого листа та поширив його посеред духовенства.

Чутно було,що пізніше митроп. Олексій виходував,що в подразненні випустив такого листа. І дійсно,лист цей викликав найгірше враження. Поперед усяких плитких історичних екскурсів, пристрасних наклепів і перекручувань сучасности,-в ньому єдиним хіба було цінним - підтвердження митроп.Олексієм і тепер /лист датований 1.VI.1942 р./своєї приналежности до юрисдикції Московської Патріярхії: "Ми мало повинні в тому, що опинилися в 1940 р. в юрисдикції Московської Патріярхії, але повинні виходити з рамок тої юрисдикції...Наш собор став твердо на шлях автокефалії,т.є. незалежно ні від кого керує справами Української Православної Церкви. аж до часу, коли всі автокефальні православні церкви, а разом з ними й Московська Церква, дадуть своє благословення на автокефальне існування нашої Церкви канонічною дорогою. Назва "Автономна" Церква нікого не повинна смущати"...Очевидно,що такий лист тільки поглиблював розкол,а не вів до замирення. Шириння поперед українського народу,з боку противників самої української ідеї,закидів Православній Церкві того народу і її ієрархії,що це не Церква, яка веде свою історію від часів князя Володимира Великого,а звичайна собі секта,було можливе тільки при певности, що окупаційна німецька влада не тільки не буде гніватися за не поборювання національної церкви, а ще й похвалить. Бо ж як би прийшла тоді українська державна влада, така поведінка єпископів-автономистів була б не до подумання. Для заспокоєння суспільня одних,обурення других зпоперед духовенства і вірних Української Православної Церкви архиєпископ Полікарп видав свій другий архипастирський лист /від 1.липня 1942 р./в якому знайшли належну відповідь твердження єпископів-автономистів про "єресь", "сектанство" Св.Православної Автокефальної Української Церкви, а одночасно оголошено було постанову Собору єпископів названої Церкви від 17.травня в Києві про "припинення молитовного єднання з автономистами-розкольниками,аж доки вони не покаються і не вернуться до свого канонічного митрополита.

Таким чином,в цей час, літом 1942 р.,напруження відносин у церковному житті в Україні осягло крайнього ступеня. Український єпископат болів душею над тим,що така свята справа,як відродження Православної,незалежної від Москви,Церкви українського народу, поневіряється знову політиканством, що стільки разів вже мало місце в історії тої Церкви.

III.

Церковне життя в Україні під знаком все більшого й більшого втручання до нього та утисків німецької адміністрації. /Літо 1942 р. - 11 - 12 січня 1943 р./.

Перший рік перебування українських земель під німецькою окупацією,як ми вже зазначили, пройшов для Української Православної Церкви в умовах можливого виявлення національно-церковної течії в ньому,що привело до призначення,на просьбу Волинських церковних рад до митрополита Діонисія, архиєпископа Полікарпа Адміністратором Православної Автокефальної Церкви в Україні та висвячення ряду українських єпископів. Великою шкодою для Церкви була заборона німецькою владою митрополитові Діонисію справляти свою канонічну владу,як первоієрархові,поза

межами Генерал-Губернаторства, бо ця заборона сприяла розколові в Церкві в Україні і скріпила автономистів-розкольників. Назовні й це признання німцями двох "напрямків" в Церкві - автокефального і автономного виглядало ніби як свобода віри і вільне виявлення населенням свого бажання належати до тої чи іншої Церкви. Отже, коли в першому році й були які вмішування німецької адміністрації на самій Україні у внутрішнє церковно-українське життя, то були це окремі епізоди, а не система. Сюди треба віднести згадане вже розвязання Київської Церковної Ради з попереднім арештуванням де-яких з її членів. До таких же "епізодів" відноситься, напр., слідуюче розпорядження гебітскомісара в Кремянці на Волині від 22. січня 1942 р.:

"На підставі загальної заборони зібрань, забороняю з днем оголошення творити церковні ради та подібні організації. Існуючі церковні ради негайно розвязуються. Хто, не дивлячись на це розпорядження, бере уділ в церковних радах, або таємно підтримує ці ради, буде, як підбурювач спокою, негайно арештований. Гебітскомісар Міллєр, Державний радник." Церковні ради тоді скрізь на Волині існували, а чому як раз Кремянецький Гебітскомісар Міллєр визнав їх "підбурювачами спокою" та заборонив під загрозою арештувань, пояснюється це інтервенцією у нього архиєпископа Олексія, а вірніше - племінниці архиєпископа, яка була секретаркою у Гебітскомісара. Це - один з проявів "державної" політики німецької відносно Церкви в окупованім краю.

Але ж після року війни з СССР і окупації почала німецька влада вже не окремими місцевими епізодами, а систематично під керуванням центральної влади Райхскомісара України все більше й більше втручатися в церковне життя та його обмежувати й утискувати, явно з найбільшою шкодою для автокефального напрямку в Українській Православній Церкві.

І було характеристичним, що почалось таке відношення як раз з виданням розпорядження про релігійну свободу в Україні; чим далі, тим більш наростало фактів обмеження свободи Церкви у внутрішньому її житті, що привело врешті до повного ігнорування німцями віковічних канонів Східної Православної Церкви.

1. Заяви ієрархів Православної Церкви в Україні з приводу патріотичних послань і виступів Московського митроп. Сергія. Проголошення свободи релігії і Церкви в розпорядженні Райхскомісара для України від 1.VI.1942 р. і ряд фактів, суперечних з проголошеною релігійною толєранцією.

Є загально відомим, що в час світової війни, коли німецькі армії наступали все глибше й глибше на території СССР., в останньому патріотичні кличі до оборони піднялись вождями СССР не во ім'я захисту марксизму-ленінізму, соціялізму та комунізму, не іменами Маркса, Енгельса, Леніна промовляли тоді до мас, а іменами Олександра Невського, патріярха Гермогена, Мініна і Пожарського, Суворова, Кутузова, себто іменами національних героїв з давньої історії російської. До цих закликів боронити не "пролетарську, соціялістичну чи комуністичну батьківщину", а "русскую землю" притягнута була тепер і церква та взагалі релігія, "опіум" яких для народу теж, значить, признаний був тепер потрібним. Московський митрополит Сергій випускав патріотичні послання, в яких дозволялось зовсім не згадувати, яка тепер влада в "русской земле"... Єпископів, яких було в Московській Патріярхії, як ми вище

згадували, чотирьох в час окупації р.1939 Західньої України,-тепер висвятили відразу більш 20; вільно відправлялось богослуження, відкривались храми, де ще не були зруйновані. Не тільки для піднесення патріотичного почуття мас робилось це, але й для заграничної опінії, де треба було боротися з втертим вже поглядом, основаним на незбитих тисячних фактах про переслідування Церкви і віри в СССР. В цій цілі спеціяльно для заграниці випущена була совітською владою й книжка "Правда о религии в России".

Ще в березні 1942 року Німецьке Інформаційне Бюро /в Рівному/, яке розсилало повідомлення для українських часописів, подало інформацію під наголовком: "Знаряддя в руках безбожників. Фальшива гра московського митрополита Сергія. Докладне вияснення чотирьох українських архиєпископів. Сергієве лицемірство з обуренням відкинено. Кривавий режим Кремлівського терору проти християнської релігії. Український народ покликаний на свідка". Тут говорилось про те, що московський митрополит Сергій "через англійську інформативну службу звернувся до українців з закликом...не признавати Автокефальної Церкви в Україні тому, що її ніби підтримують німці". І далі подавались освідчення, з приводу цього заклику, чотирьох архиєпископів - Полікарпа, Олексія, Антонія і Симона, які всі названі "українськими".

Основний зміст заяв чотирьох архиєпископів, з яких Владика Полікарп очолював, як Адміністратор, Автокефальну Церкву в Україні, а архиєпископи Олексій, Антоній і Симон належали до Автономної Церкви, зводився до заперечення права митрополитові Сергію втручатися в церковне життя православних українців, бо Його виступи продиктовані тільки "вимогами совітської пропаганди" після років знищення Церкви і релігії в СССР. Владика Полікарп свідчив, що "український народ від кількох століть змагає сформувати своє життя під національно-релігійними і церковним оглядом незалежно від Москви. Українська Православна Церква живе на українських, звільнених німецькими частинами, землях вільним життям." Найхарактернішим було освідчення тут єпископату Автономної Церкви в Україні під тим оглядом, що митрополит Сергій, <u>це ж був визнаний ними й тепер Киріярх їх</u>, про якого вони раптом тепер кажуть: - "М.Сергій віддавна є знаряддям в руках московських безбожників...Підписані архиєпископи і єпископи Православної Церкви в Україні освідчують перед цілим світом, що напади митрополита Сергія на архиєпископа Полікарпа також торкаються і нас, хоч ми і заступаємо інший напрямок в рамах Православної Церкви в Україні, що ми також <u>не вважаємо м.Сергія за відповідального речника почувань православних віруючих в Україні</u>. Своїм виступом він санкціонує для Москви сьогодні кількадесятилітній кривавий Кремлівський терор проти християнської релігії, проти Церкви і всіх віруючих... Православна Церква в Україні тішиться сьогодні під німецькою опікою волею і поміччю, яких вона так потрібує для виповнення своїх божественних цілей",- так кінчають своє освідчення єпископи-автономисти.

Чи текст такого їхнього освідчення, в якому вони очевидно зрікаються свого московського киріярха, був укладений ними, чи даний їм готовий тільки для підпису?

Через 6 тижнів архиєпископ Полікарп знову змушений був відповідати на новий виступ проти нього м.Сергія, коли останній звернувся до східних патріярхів з просьбою скликати собор для суду над архиєпископом Полікарпом, до анатеми над ним включно, при чому, поруч з всякими закидами не церковного, а суто політичного

характеру,митроп.Сергій висунув дивовижну сплітку,що архиєпископ Полікарп має бути з німецького боку призначений Керченським патріярхом. Архиєпископ Полікарп,непідсудний митр.Сергію,бо ж знаходився в канонічній юрисдикції не його,а митрополита Діонисія /прав.6 - 11 Всел.Соб.,28 Карф.соб./,гідно відповідав,що "ці нові намагання митрополита Сергія виключити мене з церковної спільноти та його встрявання в наші церковні справи ще раз доказують, як тісно він зрісся з большевизмом та як мало йому лежить на серці церковне життя в Україні"...І на сей раз до заяви архиєпископа Полікарпа долучена була Німецьким Інформаційним Бюро заява архиєпископа Олексія, в якій свідчив про свободу віри й церкви в Україні з хвилею визволення її земель німецькими арміями. "Митр.Сергій,- писав архиєп.Олексій,- напевно добре знає,як відбудувалося релігійне життя в Україні і як дуже воно ріжниться від попередніх форм. Хоч він це й знає, проте намагається спинити нестримний розмах українського духа та волі!"

Таким чином,в цих виступах московського митрополита Сергія, інспірованих совітською владою,/до них треба долучити й "послання"проти Автокефальної Української Церкви і Владики Полікарпа митр.Николая, б.екзарха Західньої України,а в час війни іменованого митрополитом Київським та Галицьким і екзархом України/ та в заявах,з приводу цих виступів, ієрархів Автокефальної і Автономної православних церков в Україні,оскільки ці заяви були інспіровані німцями,треба вбачати в збройному зударі двох сил,-гітлєризму й комунізму,-боротьбу їх і на відтінку "ідеологічного" фронту, хто з них /по суті обидвох безбожних/ являється правдивим провідником високої ідеї в людстві "свободи релігійного сумління"! Об'єктивно треба одначе сказати,що в час, як друкувались заяви архиєпископів Автокефальної і Автономної церков в Україні про облудну гру митр.Сергія і про свободу віри в Україні з приходом німців, церковна дійсність в Україні загалом /а тіні її ми вже вище показали/ таки відповідала тоді,в перший рік німецької окупації,- заявам ієрархів відносно релігійної толєранції,давно незнаної в Україні при совітському режимі.

1.червня 1942 р. видано було "Розпорядження Райхскомісара України про правні відносини релігійних організацій"в Україні, згідно з яким проголошувалась свобода релігії та релігійних союзів і інституцій, з наказом представити до Райхскомісаріяту статути Церков і релігійних громад.

І,як ми вже те раніш підкреслили,від часу формального проголошення релігійної свободи розпорядженням Райхскомісара для України /від 1.VI.1942 р./ ширився й наростає фактичне розходження німецької влади з засадами релігійної толєранції.

Проявилося це найперше в повсюдному втручанні німецької влади в церковний устав Православної Церкви щодо відправи Богослужень по православних церквах в селах. Боячись,що українці промоляться в жнива і не зберуть так потрібного німцям українського хліба,видано було окупаційною владою розпорядження, яким заборонялося відправляти Богослуження в свята, поза неділею,хоч би це було і двунадесяте свято,як Преображення Господнє,Успіння Божої Матері; наказано свята ці переносити на неділю,а в самі свята працювати. По багатьох місцевостях України Гебітскомісари розпорядились і в неділю селянам працювати,а Богослуження або теж забороняли, або наказували кінчати до 8 год.ранку,по інших місцях правити тільки від 6 год. вечора /хоч би й літургію/. Коли люди пробували опертися цьому безглуздому розпорядженню та йшли до церкви у таке,напр.,велике свято,як Успіння Божої Матері, по багатьох селах річне храмове свято,- зондерфірери зі зброєю

в руках розганяли людей,а священикові наказували замкнути церкву. Були випадки побиття священиків німцями за відправу Служби Божої у неділю. Самому архиєпископові Полікарпові,що виїхав на день св.Апостолів Петра і Павла правити Службу Божу до села Піддубець Луцького пов. /12.VII.1942 р./,де був від віків в цей день "відпуст" церковний,не дозволено було правити зондерфірером,а людей розігнано. Нічого не помогли скарги єпархіяльних архиєреїв до генерал-комісарів і Владики Адміністратора до Райхскомісара, як і меморандум до Остміністерства; на доводи, що переслідуванні церковно-побутових традицій тільки підбурює народ проти німців,а врожаї наші селяни віками збірали, не працюючи по неділях та у великі свята,німці відповідали, що тепер війна,а українці ліниві й замало працюють. Розуміється, що на збільшення хліба для німців ці переслідування віри в народі ані трохи не вплинули,навпаки. Але ж самі селяни,не хотячи наражати на небезпеку своїх священиків,казали їм не відправляти Богослуження, раз заборонено.

"Особливим завданням церкви буде виховання молоді,духовий і фізичний стан якої в застрашаючій мірі зруйнований большевицьким пануванням і його деморалізуючими виховавчими методами",- так освідчив заступник Райхскомісара для України фон-Ведель-штедт архиєпископові Полікарпові /З офіційного повідомлення Д. Н.Б. від 24.I.1942 р./. На ділі- заборонено було духовенству викладати по школах і на матуральних курсах науку релігії. На землях, що були під Польщею, наука релігії по школах була обовязковою; в час совітської окупації на Західній Україні була зі школи усунена,але привернена з початком шкільного року 1941-42,коли німці ще не встрявали в програми учбові по школах. Тепер викинуто було Закон Божий і навіть про молебни перед початком шкільного року 1942-43 по церквах,щоб привести туди офіційно шкільну молодь,заборонялось оголошувати.Батьки все більш переконувались,що нема ріжниці в атеїстичному світогляді гітлєрізму і комунізму.

Православна Церква, особливо ж Автокефальна з живою українською мовою в Богослуженні, потрібувала, з відродженням Церкви і релігії на Сході, книг Св.Письма,богослужбових. Потрібувала, розуміється, у великому ділі християнської місії після безбожних часів на Великій Україні релігійної літератури усякого роду. Німецька адміністрація в Україні не дала дозволу буквально ні на одне церковне видання, навіть на надруковання церковного календаря на 1943 р. не дозволила.Якщо було що з книг Св.Письма /"Новий Заповіт"/ чи богослужбових надруковано трохи,то це на теренах, де була військова влада, а не цивільна /Лівобережжа/. В безконечній переписці з Райхскомісаріятом з приводу дозволу на видання календаря на 1943 рік Владиці Адміністраторові все посилались на брак паперу для церковних видань, хоч в кожному майже повітовому місті німці давали папір на місцеві газетки,в яких друкувалось одне й те саме.

З відродженьям Церкви в Східній Україні, а навіть в церковному житті й Західньої, після совітської окупації 1939-41 р., був великий недостаток і в священиках і в дяках-дирігентах.Зарадити хоч в де-якій мірі цій наглій потребі можна було тільки короткотерміновими курсами.Німецька влада не тільки не допомагала уряджению цих курсів,а ще утруднювала,а то й зовсім не дозволала. В Миколаївській,напр.,єпархії,після довгих просьб,дозволено було в листопаді 1942 р. одномісячні курси для підготовки священиків, але з тим,що на тих курсах не буде "людей здібних до фізичної праці та не молодших від 50 років". В Луцьку відбу-

лись шостимісячні курси пастирські і дяківські, які кінчилися в грудні 1942 р., але слідуючих вже не було дозволено з тих же мотивів потреби в "робітниках для перемоги". Заборонялося молодих, здібних до праці, висвячувати в священики. В Миколаївській єпархії навіть число хористів в церковному хорі німецька влада обмежувала до 20-ти.

Не дозволила німецька адміністрація харитативної діяльности провадити в церкві. Особливо торкалось це допомоги полоненим, для яких не дозволено було збірати ані грошей, ані продуктів. Прохання обслуговувати духовно полонених відхилялись, і священикам не давали дозволу навідати табори полонених.

Матеріяльне положення самого духовенства німало не цікавило німецької влади. Справу з церковно-причтовою землею, що на Західній Україні підчас совітської окупації була або відібрана або в невиразному положенні залишилась зза недовгого часу тої влади, порушено було тепер Адміністратором Православної Церкви в Райхскомісаріяті України. Одначе відповіді не дано було, і справа залишилась в тому ж хаотичному стані; від самих парафіян залежало привернути попередній стан, як було за Польщі, чи ні. Для німецької ж влади важно було тільки дістати контінгент, приділений з обшару землі. Очевидно, що в Східній Україні не могло й мови бути про наділення землею церков. Усно в Райхскомісаріяті казали, що по німецьких законах той тільки має право на землю, хто сам її обробляє. Одначе німецька адміністрація по округах і районах втручалася до справи утримання духовенства в той спосіб, що забороняла оплату їхньої праці по селах натурою /те ж було і з учителями/, а в деяких єпархіях на Сході були навіть випадки, що німці забірали у священиків хліб з панахид. Вимагалось також церковні гроші здавати до банку; в Миколаївському генерал-комісаріяті визначено було німцями виплачувати священикам по 800 карб. місячно, що по цінах на продукти вистачило б на тиждень прожиття. Численних фактів брутального поводження німецької адміністрації з православним духовенством торкнемося потім, а зараз застановимось на фактах відношення її до єпископату Православної Автокефальної Церкви в Україні, яке наступило після розпорядження 1.VI.1942 р. про свободу релігії.

Треба сказати, що єпископат названої Церкви, після висвяти в Києві 6 єпископів в середині травня 1942 р., збільшився на 4 ієрарха, що були висвячені в такому порядкові: в день Св. Трійці 31 травня 1942 р. висвячений був в Луцьку архиєпископом Полікарпом і єпископом Мстиславом архимандрит Геннадій /Ярикевич/ в єпископа Січеславського /Дніпропетровськ/; 25 червня 1942 р. висвячений був в Києві в єпископа Новомиргородського архим. Володимир /Малець/; 2. серпня 1942 р. висвячений був в Києві в єпископа Заславського архим. Платон /Артемюк/; 11. вересня 1942 р. висвячений був в Луцьку в єпископа Дубенського архимандр. Вячеслав /Лісицький/. Після цього надійшло розпорядження з Райхскомісаріяту про припинення дальших єпископських хиротоній з тих мотивів, що кількість єпископів визнана німецькою адміністрацією достатньою для обслуг Православної Автокефальної Церкви в Україні. Торкалось це розпорядження й Автономної Церкви, в якій до того часу було висвячено, крім згаданих вище єп. Леонтія й Івана, єпископів: Никодима, Димитрія /Магана/, Панкратія /Гладкова/, Євлогія /Марковського/, Іова /Кресовича/, Федора /Рафальського/, Серафима /Кушнірука/, так що всього єпископат Автономної Церкви складався з 15 єпископів /митроп. Олексій, архиєп. Антоній і Симон, єпископи Дамаскин, Пантелеймон і Веніямин/. З них про єпископа Дамаскина в сей час невідомо властиво було, до якої юрисдикції належить, бо склав у березні

1942 р. заяву й до архиєпископа Полікарпа про перехід до Автокефальної Церкви, а в той же час, коли про це оповіщено було в пресі, спростовував митроп.Олексію, що такої заяви не складав; в Райхскомісаріяті теж не могли розібрати, до якої Церкви належить єп.Дамаскин, що призначений був до Камінця-Подільського собором єпископів-автономистів і там на катедрі перебував.

До єпископату Православної Автокефальної Церкви приєднався актом від 26. липня 1942 року митрополит Хаоьківський і Полтавський Феофіл /Булдовський/,що був висвячений в єпископа Лубенського 14 січня 1923 року трьома єпископами Патріяршої Церкви,-була це в тім часі акція, скерована проти Української Автокефальної Церкви ієрархії митр.Липківського,щоб зупинити зріст цієї останньої утворенням каноничної автокефалії,наданої б з Москви висвяченням для Українскної Церкви благодатної ієрархії.

Отже з приєднанням митрополита Феофіла,справа Церковного управління Автокефальною Церквою представлялась на українських землях так.

Архиєпископ Полікарп,він же Адміністратор цієї Церкви,мав Луцьку єпархію на Волині; вікарій Адміністратора на Волині єпископ Платон від 25.VIII.42 р. був призначений керуючим Рівненько-Кремянецькою єпархією та іменований єпископом Рівненським; другим вікарієм на Волині був єпископ Дубенський Вячеслав,якому дорученно було відати православними чеськими парафіями на Волині.

Поліською єпархією керував архиєпископ Олександр;на бажання митрополита Діонисія в часі висвяти в Пінську українських єпископів Ніканора та Ігоря висвячено було в єпископи архим. Юрія /Коренастова/,але ж він по висвяті жадної участи в житті Української Автокефальної Православної Церкви не брав і тому в складі тої Церкви його не належить вважати.

Київською єпархією керував єпископ Чигиринський Ніканор;як його вікарій, був єпископ Переяславський Мстислав.

Єпископ Уманський Ігор,виїхавши з Києва до Умані, керував парафіями частини б. Київської єпархії.

Єпископ Чернигівський Фотій, побувавши в Ніжині, вернув, і був делегований Владикою Адміністратором до Вінниці.

Єпископ Михаїл,з місцем осідку спочатку в Єлизаветграді, а потім в Миколаїві,керував Миколаївсько-Єлизаветградською єпархією, маючи до помочі вікарія єпископа Новомиргородського Володимира. Єпископ Січославський Генадій керував Січославського /Дніпропетровського/єпархією. Таким чином, Правобережжа було обнято архиєрейським управлінням Автокефальної Церкви досить повно,крім Житомира, про який скажемо далі, та невиразно части Поділля, що тягнуло до Камінця-Подільського, давньої православної катедри, де сидів на двох юрисдикціях єпископ Дамаскин.

Гірше справа стояла з Лівобережжям, де були тільки митрополит Феофіл і єпископ Лубенський Сильвестр. На всій північній частині Чернигів-Суми і на південь від Харькова не було українських єпископів,так що заборона німецької влади висвячувати надалі єпископів болісно вдарила по Автокефальній Церкві; заміра ж висвятити єпископів на території,де була тільки військова влада німецька,не вдалось зреалізувати.

Ми вище вже згадували про фаворизування німецькою владою Автономної Церкви в Києві. Листом від 24.липня 1942 р. ч.IIа-3 Райхскомісар для України звернувся до архиєпископа Полікарпа з вимогою єпископа Ніканора забрати з Києва, а єпископа Мстислава перенести до одного з міст на вибір - Ростов на Дону,Сталіно /Юзовка; Ворошиловоград /Луганськ/,підкреслюючи,що єпископ Мстислав не може бу-

ти на території з більшістю українського населення. Яких будь мотивів цих вимог вказано не було. Треба було припускати,що на вимогу відносно перенесення єпископа Мстислава вплинула рухливість його по висвяченні в подорожах по Полтавщині, а рівно ж в Харкові, де за його посередництвом сталося приєднання до Автокефальної Церкви митрополита Феофіла. Щодо єпископа Ніканора,то опріч інтриг автономистів,на вимогу німецької адміністрації про його усунення могли вплинути,як в докладі Владиці Адміністраторові припускав сам єпископ, і інтриги тих з українців, які не були задоволені, що з відродженням церковного українського життя в Києві не відновлено епископатом "канонів" 1921 р. Ця група "автокефалистів 1921 р." звернулась була до єпископа Ніканора,щоб він був "почесним головою" Церковної Ради,якій "може радити,як схоче,а вони послухають ради, як схочуть". На питання ж: "а хто буде відповідати?" - представники групи заявили, що - "ви,як єпископ", "Наші єпископи на це не підуть",- відповів єпископ Ніканор. -"Ну,то ми залишимося,а ви з Києва виїдете"...

Архиєпископ Полікарп боронив перед Райхскомісаріятом єпископів,вказуючи,що не бачить причин,з яких треба було б усунути їх з катедр, які займають; особливо ж підкреслював, що перенесення з Києва єпископа Ніканора, коли єпископ Автономної Церкви там залишається, було б явним протегуванням німецькою владою автономного напрямку в Православній Церкві в Україні, що викликало б велике незадоволення посеред українського народу; єпископа Мстислава Владика Полікарп пропонував призначити до Харкова в поміч м.тр.Феофілові, потім до Симферополя. З справою переміщення з Києва єпископа Ніканора німецька влада так і замовкла,не настоюючи; єпископ же Мстислав мусів,як побачимо далі,спокутувати свій "непослух"німецькій адміністрації. До речі, єпископ Мстислав був перший, що відкликнувся на розпорядження від 1.VI.1942 р. про свободу віри в Україні, вітаючи цей акт на сторінках преси,як "новий акт справжньої релігійної толеранції німецького проводу",що ним "відкривається нова сторінка в довгій і змінливій історії Української Автокефальної Православної Церкви"... Що це була за нова сторінка, єпископ згодовзі відчув на самому собі.

Висвячений на катедру Житомирську, єпископ Григорій не обняв тої катедри по висвяченні зза хвороби, а далі був арештований 25. вересня 1942 р. і пробів у вязниці до 16. березня 1943 року. Про арешт єпископа і з яких причин арештовано німецька влада Владику Адміністратора Української Автокефальної Православної Церкви зовсім не повідомила. Ігор,єпископ Уманський,який був призначений керуючим Полтавською єпархією,не зміг виїхати до Полтави,бо не одержав на те дозволу від влади.

З другого боку,випадки,що вносили неład в житті Української Автокефальної Церкви,зустрічали явну підтримку німецької адміністрації. Яскраво це було в справі єпископа Білоцерковського Мануїла /Тарнавського/. Єп.Мануїл не захотів їхати на Білоцерковщину і став домагатися для себе Володимиро-Волинської катедри; опріч того,виступив перед Адміністратурою з домаганнями особистого матеріяльного характеру. Справа його була передана Соборові єпископів. Але єп.Мануїл,не чекаючи рішення Собору єпископів,удався в липні 1942 р. до архиєп. Олексія і перейшов до Автономної Церкви,будучи принятий там з "сущім сані",без перерукоположення. Осівши потім у Володимирі-Волинському /в Автокефальній церкві повіт цей належав до Владики Полікарпа/, він знайшов опертя у Володимирського гебітскомісара та, користаючи з того,терроризував духовенство повіту, вимагаючи від нього підлеглости тільки собі,як єдиному, "призначеному владою",єпископові Володимиро-Волинському

і підкреслюючи,що хто йому не буде підлягати,той противиться владі самого Райхскомісара. Хоч пізніше сам митрополит Олексій вказав йому /в січні 1943 р./ на неслушність його поступування, бо ж ніхто монополю на Володимиро-Волинський повіт ні Автономній Церкві не давав,ні єп.Мануїлові,і він неканонично утворив сам собі єпархію, - єп.Мануїл,фаворизований місцевою владою,одначе не слухав і свого нового ієрархичного зверхника. Усі ці факти свідчили виразно і недвузначно,що німецька адміністрація накладa все тіснішу руку й на єпископат Автокефальної Церкви, не даючи йому можливости до архипастирської праці.

2. Трудноші християнської місії на Сході;намір скликати Собор Єпископів Автокефальної Церкви. Заборона [illegible] Єпископів німецькою владою їзди єпископату до Луцька і "приватні" розмови.Акт поєднання церковного від 8.X.1942 р.,його доля і відношення до нього німецької влади.

Організація церковного життя в Україні,після того,як висвячено було єпископів з приділенням їм певних катедр,вимагала, після першого ознайомлення єпископів з своїми єпархіями, обговорення і вирішення цілого ряду питань, звязаних з відродженням Церкви на Сході.

Християнська місія в Східній Україні не була легкою. Церква і віра за 20 років совітського режиму таки основно були там забуті. Витворився за цей час особий тип "совітського чоловіка" і цілого"совітського народу",до Церкви й релігії байдужого, а то й ворожого. У багатьох же з людей старших з уявленням про Церкву і церковне життя звязувались політичні мрії про повернення давніх часів до-жовтневої революції; таким імпонувала церковнословянська мова в богослуженні і не хотіли богослужб в живій українській мові.Але найголовніше,що справило такі труднощі і викликало у людей велике згірчення,- це поява на українських землях двох ієрархій - Автокефальної і Автономної церков.Церковна боротьба на Україні в 20-х роках, яку підтримувала і розпалювала сама влада, зашпила у людей релігійних гіркі спогади.І тому вони так були вражені,що сподіване відродження Церкви явилось знову в супроводі розєднання і боротьби.Ці настрої автономисти використовували зручно, ширячи неправду,що автокефальна ієрархія безблагодатна,самосвятська,єретична.Отже думка про те,щоб знайти шляхи до порозуміння з ієрархією Автономної Церкви та усунення розколу не вгасала посеред єпископату Автокефальної Церкви.

Адміністратура Автокефальної Церкви, добре поінформована в настроях і бажаннях єпископату, духовенства і вірних,коли рішила скликати Священний Собор Єпископів Автокефальної Церкви, то,помимо цілого ряду питань церковно-організаційного і місійного характеру,мала на думці одно з важливіших -вияснити і рішити способи припинення церковного розколу в Україні.Намічено було також представити від Собору обширний меморіял Райхскомісарові в справі правного положення Православної Церкви в Україні та її потреб.

Прозьба до Райхскомісара Коха про дозвіл єпископам авто-

кефальної Церкви зїхатися до Луцька і відбути сесію Св.Собору Єпископів 2-9 жовтня 1942 р. надіслана була за місяць з долученням і програми Собору.

Заборона німецької влади скликати Собор Єпископів /без подання мотивів/ прийшла напередодні терміну Собору, коли єпископи з далеких місць були вже в дорозі до Луцька. Прибули на Собор: архиєпископ Олександр і єпископи Ніканор, Ігор, Михаїл, Мстислав, Сильвестр, Геннадій, Платон і Вячеслав. Пізніше, після їх відїзду вже, приїхав з Харкова і митрополит Феофіл, з протопресвітером Кривомазом і протодияконом В.Потієнком. Рішено було, довідавшись про заборону владою цивільною Собору, відбути перш усього церковну урочистість. У неділю, 4.жовтня 1942 р., в Луцькому катедральному соборі, перед Божественною Літургією, в присутності всіх єпископів, численного духовенства і вірних, до архиєпископа Полікарпа звернувся з промовою єпископ Ніканор, в якій від імені Собору Єпископів, що відбувся в Києві 10-17 травня 1942 р., просив Владику Полікарпа приняти титул митрополита, як признання заслуг в ділі відродження Української Православної Церкви; потім єпископ Ніканор звернувся до архиєпископа Олександра та, вказавши на 20-ліття служення його в сані єпископа, підкреслив його ролю у висвяченні української православної ієрархії 1942 р. /"Не було б Вас, не було б і нас" - сказав єпископ/ і також просив його приняти від Собору єпископів титул митрополита. Від цього часу Владики Олександр і Полікарп і почали іменуватися митрополитами, а єпископ Ніканор архиєпископом, про що ухвала Собору Єпископів теж була в травні 1942 р. в Києві.

Офіціяльно, з огляду на заборону влади, Собору не могло бути, але заборонити єпископам пробути кілька день в Луцьку і обговорити та вирішити справи в "приватних" розмовах влада не заборонила. Тому такі розмови відбулися, а одною з актуальніших тем їх була тема розколу в Церкві та необхідности зробити кроки до поєднання. Була утворена комісія, під головуванням митрополита Олександра, до якої, крім єпископів, запрошено було і членів адміністратури від духовенства і мирян. Комісія виробила підстави до порозуміння і ліквідації церковного розколу та запропонувала делегувати до митрополита Олексія архиєпископа Ніканора і єп. Мстислава. Єпископи погодилися з цим, митрополит Полікарп апробував, і делегати негайно виїхали до Почаївської Лаври, де перебував тоді митрополит Олексій.

Митроп.Олексій в одному з листів до Владики Полікарпа, утриманім в лагідному тоні, писав ще влітку 1942 р.: "Коли властивість українця сварка і незгода, то обі сторони витримали вже іспит на "українця", і вже пора прикоротити поділ на українців і москалів. Цих останніх вже немає, бо усі вміємо сваритися, а тому треба показати, що ми вміємо і в згоді жити. Я пропоную десь зібратися на спільну нараду, по три, скажімо, з кожної сторони"...

Отже психологічно митроп.Олексій був підготовлений до поєднавчих розмов. Переговори його з архиєпископом Ніканором і єпископом Мстиславом кінчилися підписанням слідуючого, історичної ваги, документу:

А К Т.

Року Божого 1942, жовтня 8 дня. Свята Почаївська Лавра. Ми, нижчепідписані, Високопреосвященний Владика Митрополит Олексій і представники Собору Єпископів Св.Української Православної Автокефальної Церкви, уповноважені ухвалою Собору Єпископів архи-

єпископ Ніканор і єпископ Мстислав склали цього акта про наступне.

Взявши під увагу, що існуюче поділення Православної Церкви в Україні на два напрямки фатально відбивається на житті Церкви та українського народу і деморалізуюче впливає на вірних та посередньо негативно відбивається на справі спокою і ладу, ухвалили прикоротити церковне розєднання на слідуючих засадах:

1. Визнаємо, що фактично Українська Автокефальна Православна Церква вже існує.

2. Українська Автокефальна Православна Церква має єдність з усіма Православними Церквами через Його Блаженство, Блаженнішого митрополита Діонисія, що до Українського Помісного Собору являється Місцеблюстителем Київського Митрополичого престолу.

3. Вищим органом управління Української Автокефальної Православної Церкви до Всеукраїнського Помісного Собору являється Священний Собор Єпископів України, який керує церковним життям України через Священний Синод.

4. Священний Синод складається з пяти старших єпископів України, а саме: Високопреосвященного Александра, митрополита Поліського і Пінського, Високопреосвященного Алексія, митрополита Волинського і Житомирського, Високопреосвященного митрополита Полікарпа, архиєпископа Луцького і Ковельського, Високопреосвященного Симона, архиєпископа Чернигівського і Ніжинського та Високопреосвященного Ніканора, архиєпископа Чигиринського. Обовязки секретаря Священного Синода, а також Заступника неприсутнього Члена Св. Синода виконує Преосвященний Мстислав, єпископ Переяславський.

5. Священний Синод на першій сесії розгляне всі питання, звязані з поєднанням, як-то: розподіл єпархій і катедр поміж усіма сущими єпископами та остаточно розвяже всі справи, що непередбачені цим актом.

6. Першу сесію Св. Синода скличе старший по хиротонії митрополит, вказавши день і місце засідання.

7. Усі різниці канонічного характеру, що спричинилися до розєднання, нами розглянуті і більше не існують.

8. Копія цього акту розсилається негайно усім єпископам обєднаної Української Автокефальної Православної Церкви Високопреосвященними Алексієм і Полікарпом з наказом негайного оголошення цього акту по всіх церквах України і наказом негайно прикоротити молитовне розєднання. Після відчитання цього акту по всіх церквах України відслужити вдячний Господеві молебен за дар взаємного зрозуміння і обєднання. Підписано в Св. Почаївській Лаврі дня 8. жовтня 1942 р. Алексій, митрополит Волинський і Житомирський, Ніканор, архиєпископ Чигиринський, Мстислав, єпископ Переяславський.

Після підпису акту поєднання, митроп. Олексій, як оповідали делеговані єпископи, перехрестився, заплакав і сказав, що з його душі спало тяжке бремя, а потім запросив архиєпископа Ніканора і єпископа Мстислава до Успенського Собору Почаївської Лаври, де йшло тоді вечірнє богослуження, яке казав наразі припинити, увійшов з єпископами Української Православної Автокефальної Церкви до св. вівтаря, приложились там до св. престолу, наказав опустити зверху образ Почаївської Божої Матері, до якого теж приложились, а потім лобизали стопу Пречистої на камні, себто у всіх цих актах увійшли в молитовне єднання в наслідок підписаного акту церковного примирення.

Владика митрополит Полікарп, після докладу архиєпископа Ніканора, негайно видав послання до духовенства і вірних Автокефаль-

ної Церкви, в якому ділився великою радістю з приводу припинення розколу в Церкві і наказав відправити вдячні Богові молебни; 12 жовтня послав повідомлення Райхскомісарові України про те,що 8.жовтня 1942 р. довершено акту зєднання двох напрямків Православної Церкви в Україні - автокефального і автономного - в одну Українську Автокефальну Православну Церкву.В Луцькому катедральному соборі акт поєднання було урочисто оголошено і молебен відправлено у неділю 18.жовтня.

Скоро зі всіх сторін України почали до митрополита Полікарпа надходити вістки про велику радість,яка огорнула серця віруючих, коли почули про мир в Церкві. Єпископат Автокефальної Церкви оголосив акт поєднання скрізь по своїх церквах; слухаючи його, люди часто плакали від зворушення. Українська преса за границею /у місцевій - акт ніде не був німецькою цензурою пропущений до друку/ радісно вітала церковне поєднання в Україні /"Нова Доба"ч.45/65 від 8.XI.42; "Український Вісник" - Берлін,ч.14 від 1.XI.42; "Українська Дійсність" -Берлін.ч.32 від 10.XI.42/.З Варшави митрополитові Полікарпу надіслали свої привітання Блаженніший митрополит Діонисій, архиєпископ Паладій, протопресвитер П. Пащевський і др. Митрополит Діонисій вітав і митрополита Олексія, звертаючись до нього в листі як до митрополита та висловлюючи надію,що незабаром буде мати його послання до народу з приводу акту поєднання. Одержавши цього листа Його Блаженства, митроп.Олексій з задоволенням висловив,що нарешті має признання митрополичого титулу від правдивої канонічної влади.

Коли так щиро і радісно акт поєднання зустрінуто було в Автокефальній Церкві, а також і посеред багатьох з автономного духовенства,то скоро ж загальне здивування викликав факт,що по церквах під юрисдикцією Автономної Церкви акту від 8.X.1942 р.не було оголошено,вдячні Господеві за поєднання молебни не відправлялись, ніякого розпорядження про це і навіть повідомлення про поєднання ієрархія Автономної Церкви не висилала.Тільки через три тижні /29.X.42 р. ч.3127/Кремянецька Духовна Консисторія, з наказу митроп.Олексія,оповістила "всечесне духовенство України", що 8.X.42 р.було у митроп.Олексія двох делегатів від "Луцької орієнтації", з якими підписано акта,на котрий треба дивитися,як на "акт комісії для поєднання двох напрямків,бо згідно з 34 ап.пр.і 2 пр. II Всел.Соб. такі важні справи,як поєднання,можуть бути здійснені тільки за згодою всього єпископату церковної області"; тому то "акт комісії розіслано єпископам /Автономної церкви/, щоб кожний висловив свій на нього погляд і висновок".А до часу затвердження акту поєднання "нашими владиками",- кінчає обіжник,- положення нашої Св.Церкви зостається в попередньому стані".

Як виявилось, акт церковного поєднання від 8.X.2942 р. зустрів негативне відношення і з боку єпископів Автономної Церкви /не всіх/ і з боку німецької влади. Трудно сказати, чи єпископи з автономистів,що спротивились церковному примиренню, виходили в своєму спротиві тільки з політичних міркувань свого москофільства і ворожости до автокефалії Української Церкви, чи й старались догодити німецькій владі, довідавшись, що їй не подобається церковне обєднання в Україні. Розуміється,що ні першого, ні другого мотива явно не висувалось. Наяв виходили мотиви "канонічні". Меморандум, поданий митр. Олексію архиєп.Симоном, єп.Пантелеймоном і єп.Веніямином /до цих запеклих противників миру в Українській Церкві треба долучити також Антонія, архиєп.Херсонського, єп. Івана /Лабриненка/,Димитрія,єп.Дніпропетровського/,говорить про обурен-

нл між вірними, про "пригнічуюче враження і навіть соблазн", які виникли з того, що митр. Олексій підписом акту "увійшов в общіння з липківцями, яких раніш слушно признавав єретиками!" А тому Синод Автономної Церкви в складі названих вище трьох /без Голови - митр.Олексія/ постановив: 1/просити митр.Олексія зняти свій підпис з т.зв."акту поєднання",про що подасть він до відома пастви окремою грамотою; 2/предложити митр.Олексію зложити з себе звання Екзарха усієї України,аж до рішення Всеукраїнського Церковного Собору,- вище ж Церковне Управління зосередити в св.Синоді,який досі "не міг розпочати свою працю з невиясненої причини".

Як бачимо, єпископи Автономної Церкви зовсім не дивились на "Акт поєднання",як на якийсь "акт комісії",підготовчий "проект" поєднання.

Але ж автором канонічних узасаднень в положенні Автономної Церкви завжди був сам митр.Олексій, а решта за ним тільки повторювала канонічні мудрування,як і в згаданому вище меморандумі про "липківців-єретиків".Аналіза ж "акту поєднання", підписаного митр.Олексієм, дає слідуюче.

1. Акт від 8.X.1942 р.,як видно з тексту його,має метою ліквідувати розкол в Церкві,що виник з ухвал Собору Єпископів в Почаєві в серпні 1941 р. Тому перша точка акту й стверджує признання фактичної автокефалії Української Православної Церкви,замість автономії.Друга точка стверджує признання зверхности канонічної в названій Церкві Блаженнішого митрополита Діонисія,себто ієрархія, що учинила розкол,повертала до свого Кириярха. Пригадавши усі попередні неодноразові твердження митр. Олексія,а за ним і його єпископів, що розпорядження митрополита Діонисія не мають жадного канонічного значіння для Православної Церкви в Україні, слід бачити в п.2 Акту каяття митр. Олексія в своєму попереднбому "розкольницькому мудруванні".

2. Увесь галас про "єресі" і "єретичні мудрування" Автокефальної Церкви зведено на ніщо в "Акті" короткою його 7-ою точкою: "Усі різниці канонічного характеру, що спричинились до роз'єднання /в тім,очевидно,і приняття кількох священиків ієрархії митр.Липківського/,нами розглянуті і більше не існують". Для своїх єпископів,що,самі впавши в розкол, найбільш оперували оцією "єрессю" Автокефальної Церкви - приняттям "липківців в сущому сані", митр.Олексій листом від 12.X.1942 р.читає тепер лекцію про практику давньої Христової Церкви,коли,- пише митрополит,- "приймалися в сущому сані навіть єретики-аріяни та іконоборці, коли навіть святі ієрархи, як Мелетій Антіохійський і Кирил Єрусалимський, що були висвячені аріянами, по приняттї їх в сущому сані, були членами 2 Вселенського Собору, а св.Мелетій навіть Головою Собору."

3. Церковно-канонична сторона роз'єднання була,таким чином, вирішена "Актом" в дусі канонічної правди і привернення сили порушених перед тим канонів в Автономній Церкві. А встановлення єдиної Православної Церкви в Україні і організація управління її, намічена в "Акті" тільки скріплювали діло Христове і церковне відродження в нещасній країні. Тому кожний, для кого не політика і не підлабузництво перед силою світу цього,а правда Божа стояла на першому плані, не міг не привітати і не визнати Акту мира церковного від 8. жовтня 1942 р.

Для кожного ясно,що коли б німці приняли до відому повідомлення і митрополита Полікарпа і митрополита Олексія про те, що церкви примирились і віднині є одна Православна Церква в Ук-

раїні, то ніхто з єпископів-автономистів і не пікнув би проти "Акту поєднання" церков. Коли ж німецька влада узалежнила визнання цього акту від згоди єпископату Автономної Церкви, то сей останній побачив в тому,- і цілком слушно,- бажання Райхскомісаріяту, щоб церкви не мирились та продовжували між собою сварки, боротьбу. Це йшло і по лінії москофільства того єпископату і забезпечувало йому симпатії у німецької влади, яка, що ми вже не раз бачили, так боялась усякої міцної організації в українському народі та будувала своє перебування в Україні на давній засаді імперіялистів: "розділяй і володій".

Митр. Олексій переоцінив свої сили і авторитет в Автономній москофільській церкві, коли в такій рішучій формі підписав 8.X.1942 р. її ліквідацію. Він не врахував становища німецької влади, властиво не припускав, щоб ця влада аж так базувала б свою позицію в Україні на неладі і непорядку в житті Церкви українського народу. А ця влада, - Генералкомісар на Волинь-Поділля,- на листа митрополита Полікарпа від 26.X.1942 р.про дозвіл на скликання Св.Синоду Обєднаної Української Автокефальної Православної Церкви,- відповідає: "Листом від 17.X.1942 р. повідомив нас митр.Олексій,що поки акт поєднання обох церковних напрямків не буде підписаний його єпископами, попередній стан залишається далі. На цій підставі я не можу признати ще поєднання двох церковних напрямків як справу довершену. Тому скликання Св.Синоду є передчасне. Дозволу на скликання його не можна тепер дати."

Митрополит Олексій пробує рятувати справу скликанням Собору Єпископів своєї Автсномної Церкви,на якому й рішати справу поєднання. Але ж німецька влада дозволу на собор не хоче дати,як про це написав митр. Олексій до своїх єпископів в листі від 15.XII.1942 р. ч.3605: " 27 листопаду ц.р. відбулася моя конференція з представником вищої цивільної влади на Україні в справі поєднання... В нашій розмові виявилося,що собор єпископів екзархату не може відбутися до скінчення війни, коли визволиться вся Україна та запанує в ній спокій. Таким чином канонічне рішення та оформлення справи обєднання припиняється до скінчення війни,а акт від 8.X.ц.р. завішується до розгляднення його на першому після війни соборі єпископів екзархату".

Так сам митроп. Олексій, побачивши, що німецька влада не хоче поєднання в Церкві, теж пішов по лінії опортунізму і своїми руками поховав акт поєднання, як то видно з його "Пояснення", даного німецькому представникові тоді ж, підчас конференції 27. XI.1942 р. В тому "Поясненні" митр.Олексій написав:

"Лише з чемности задоволив я спробу митрополита Полікарпа обєднати два церковних напрямки. Я почував вказаним на становищі князя Церкви і християнина цю пропозицію не відкинути. Я не мав сумніву в моменті протокулярногообєднання, що більність підлеглих мені єпископів не ухвалять обєднання і відкинуть його. До цього часу більність єпископів вимагала скликання Собору,на якому ріжниці відносно поєднання були б обговорені. Я зараз сильно переконаний в тім,що на соборі напевно не буде більшости за проектом обєднання, а тому я є тої думки, що скликання Собору не дасть ніяких позитивних наслідків. Тому я вважаю небажаним скликання такого Собору, щоб уникнути дальших церковних незгод. Такою постановкою справи добрі заміри щодо обєднання в інтересах церковного ладу не будуть пошкоджені, а тільки відсунені до часу, коли Україна буде звільнена і приведена до мирного стану".Але-

ксій, митрополит Волинський і Житомирський, Екзарх України.

Митрополит Полікарп, повідомляючи свій єпископат про останнє слово в справі поєднання - лист митроп. Олексія до єпископів від 15.XII.1942 р., писав:

"Нам, що перші вжили заходів до припинення в Православній Церкві в Україні розколу, залишається бути вірними своїй ідеї автокефальности Української Православної Церкви та в цій ідеї усвідомлювати духовенство і вірних, і це буде водночас усуненням з нашої Церкви політики, якою від віків в цілях обмосковлення через Церкву нашого народу займалась в ній Москва. І очевидно, що з противниками цієї ідеї, як би вони не називались, - чи автономистами, чи екзархистами, ми не найдемо спільної мови. Але хто з них схоче не на словах, а на ділі поєднання з нами, задля мира церковного і добра віруючого народу, з тим радо будемо співпрацювати, не чекаючи колишнього "собору єпископів екзархату"...

Владика Діонисій, з приводу сумної долі "Акту поєднання" писав митр. Олексію від 20.I.1943 р./: "Так ясний Почаївський Акт настільки нині довільно й дивно інтерпретується, особливо Вами, що стає просто моторошно...Звичайно, не можна не доцінювати сторонніх факторів, що часом гальмують самі добрі наші наміри й плани...В кожному випадку Вам самому ніяк не належало сходити з правильного шляху, що його Ви обрали в Почаїві 8. жовтня.".

Така була історія невдалого поєднання церковного в Україні року Божого 1942. Історик не може не бачити в ній знову ж таки фатальної ролі ворожого українському народові втручання в українське культурно-духове життя німецької адміністрації в Україні.

3. Яка була реакція німецької влади на спробу встановити єдину Православну Церкву в Україні. Переслідування єпископа Мстислава; розпорядження Миколаївського генералкомісара. Історія з б. єп. Фотієм і негідна роля в ній німецької адміністрації. Порушення основних канонів Св. Православної Церкви німецькими розпорядками про управління церковні по генералкомісаріятах під владою генералкомісарів.

Справа поєднання Автокефальної і Автономної православних церков в Україні, до якого німецька влада постаралась не допустити, ще більш викликала у окупаційної влади недовірря до церковних сфер в Україні, особливо ж до ієрархії Автокефальної Церкви, як до національної, української. Німецька адміністрація, хоч не розпочала формальної справи з приводу зїзду єпископів Автокефальної Церкви в Луцьку 4. жовтня 1942 р., одначе усно обвинувачувала єпископат в непослуху, що відбув Собор, не дивлячись на заборону. Насамділі було так, як ми розповіли про це вище. Будь заборона надіслана в час, єпископи не ризикували б зїхатися, знаючи способи розправи з ослушниками в час страшної війни. Так само не було формального собору і ухвал його по виробленій програмі. А що полагоджена була найбільш болюча справа розколу в Церкві посилкою делегатів, то в цьому учасники наради не тільки не вбачали політич-

ного переступства чи навіть гріху, а навпаки вважали те за акт надзвичайно корисний для суспільного ладу і спокою в краю, а тим самим не шкідливий і для німців. Оказалось,що німці були цим заскочені та обурені, як сміли єпископи Автокефальної Церкви,не повідомивши наперед німецьку владу, розпочати поєднавчі кроки для встановлення церковного миру.

Допукуючись, хто міг би бути головним ініціятором цієї "подітичної", по вислову представників влади, акції поєднання,влада найперше скерувала цілий свій одіум проти єпископа Мстислава, що вже раніш "ослухався" і не виїхав ані до Ростова на Дону,ані до Сталіно, ані до Ворошиловограду. Начальник політичного відділу у Генералкомісаріяті Волинь-Поділля п.Краузе так і заявив Владиці Адміністраторові, що єпископ Мстислав для того,мовляв, і в єпископи висвячений, щоб "робити йому в Церкві політику." Участь його в делегації до митр.Олексія скріпила німецьку владу в цій думці. Скоро єпископ Мстислав викликаний був до Заступника Райхскомісара в Рівному Даргеля, від якого повинен був вислухати цілий ряд закидів. А далі єпископ Мстислав був арештований, і почались його митарства,що продовжувались майже рік, аж до евакуації німцями Києва. Був вивезений до Чернигова,а потім був на засланні в Прилуках на Полтавщині, зобовязаний увесь час мельдуватися; при цьому німецька влада заборонила йому священнослуження; супровождав єпископа і на засланні проживав з ним, добровільно на те погодившись, ієромонах Іван /Чирпа/. Коли вже перебування в Прилуках, з наближенням совітського фронту, стало небезпечним,дозволено було єпископу Мстиславу виїхати до Києва, де зобовязаний був спочатку щодня,а потім двічі на тиждень, мельдуватися на гестапо. Митрополит Полікарп в справі звільнення на свободу єпископа Мстислава звертався і до Райхскомісара, і до головної команди гестапо в Києві, і до міністра Розенберга,беручи його, коли б був такий небезпечний для німецької влади,на поруки, зокрема ж вказував цілком неправний акт заборони єпископові священослуження: цивільна влада може унеможливити духовній особі відправу богослуження позбавленням її свободи, але ж накладати кару забороною священослуження, по канонах Св.Церкви, предоставлено тільки духовній владі. На жадної відповіді на ці свої представлення не мав під німецькою владою митрополит Полікарп, як рівно ж не вважала та влада потрібним завідомити митрополита, за які провини і куди вона вивезла єпископа Автокефальної Церкви в Україні. Тільки відступлення німців з України поклало край і мельдункам на гестапо єпископа Мстислава.

Ігнорування німецькою владою Митрополита-Адміністратора,як центральної церковної влади в Українській Автокефальній Церкві,вилилось після історії з актом поєднання вже в листопаді 1942 року. Перша вістка про те надійшла до митрополита від архиєпископа Михаїла /сан архиєпископа наданий був єпископові Михаїлу Митрополитом-Адміністратором на початку листопаду 1942 року/.Архиєпископ Михаїл повідомляв,що на 12 листопаду 1942 р. був він викликаний до Генералкомісаріяту в Миколаїві. Треба сказати,що в цьому Генералкомісаріяті поводження з єпископом і духовенством Автокефальної Церкви відріжнялось особливою брутальністю. Викликаючи єпископа,німецька влада ніколи не дбала про засоби комунікації для нього,так трудні в ті часи для приватних осіб. Отже й архиєпископ мусів з Близаветграду до Миколаїва їхати на тормозах; до особових вагонів не пускали,а товарові з написом "для українців" були переповнені. В самому Генералкомісаріяті єпископа не приймав Генералкомісар чи хоч би його заступник,а якийсь нижчий референт,до давав "розпорядження" від Генералкомісара. На сей раз,12.XI.1942 р.,референт ви-

дав по-перше розпорядження від влади,що вона "не визнає акту поєднання від 8.х.42 р.,що німці самі обєднають церкви після війни,а зараз як було,так і лишається,- дві церкви - Автокефальна і Автономна. Після цього референт дав архиєпископові Михаїлу наказ Генералкомісара на письмі про те, що митрополити Полікарп і Олексій позбавляються права втручатися в церковне життя інших генералкомісаріятів поза своїми,де мають єпархії, а єпископам заборонено виконувати їхні розпорядження; єпископи по інших єпархіях відповідають тільки перед генералкомісарами. Тоді ж наказано було архиєпископові Михаїлу переїхати до Миколаїва не пізніше 15.грудня 1942 р.Вдруге було зазначено,що церква не має права нікому видавати грошевої допомоги і приймати пожертви натурою; знову було підтверджено заборону вступати священикам до таборів полонених та передавати їм допомогу харчами від Церкви; на повторну просьбу допустити по школах навчання віри знову було відмовлено. 20.листопаду 1942 р. архиєпископ Михаїл одержав від Генералкомісара повідомлення,що Генералкомісар не визнає за ним титулу "архиєпископа",бо надав титул митрополит,який не має права адміністрування в інших єпархіях; надати ж титул архиєпископа "може лише Генералкомісар за заслугу".

Для переїзду до Миколаїва не дала влада архиєпископові Михаїлові жадних транспортових засобів, як рівно ж на дала й приміщення в Миколаївві. Для богослуження дано було Семенівську церкву, де був німецький гараж, ніяких засобів для ремонту не було відпущено, а гараж від церкви не забрано аж до самого відвороту німецького війська з Миколаїва.

Безпосередньо митрополита Полікарпа /як і митрополита Олексія/ німецька влада тоді ще не повідомляла про заборону їм церковного адміністрування поза Генералкомісаріятом Волинь-Поділля.

Друга вістка про таку заборону зявилась в звязку з історією єп.Фотія. Ця історія є надзвичайно характеристичною для німецького "урядування" в Православній Церкві в Україні.

Єп. Фотій / у світі Пилип Тимощук/ був висвячений у Києві,як подано вище, 10 травня 1942 р. Посланий він був для висвяти митрополитом Полікарпом на становищі благочинного в м.Олиці Луцького пов.,після постригу в чернці з возведенням в сан архимандрита. Місяців через два після висвяти подані були вістки про темне минуле єп.Фотія і про те,що він позбавлений ще р. 1934 священого сану. Адміністратура звернулась до Його Блаженства митрополита Діонисія, і з його наказу з архиву б. Сз.Синоду Православної автокефальної Церкви в Польщі надіслані були відписи справи б. священика Пилипа Тимощука, а тепер єп. Фотія, з якої виявилось слідуюче.

Весною 1932 р. свящ.Пилип Тимощук нелегально перейшов польсько-совітську границю,спасаючись ніби від переслідування большевиками. Спочатку арештований, був звільнений польською владою і на Віленщині дістав парафію, звідкіля перебрався на Волинь, призначений настоятелем парафії в с.Пляшовій Дубенського пов. В грудні 1932 р. Тимощук був арештований по підозрінню в шпіонажі військовім на користь СССР.Превенційний арешт, поки йшло слідство,тривав до травня 1934 р.; увесь цей час Тимощук сидів в Рівенській вязниці. В травні 1934 р. був суджений разом зі своїми співучасниками, Рівенським Окружним Судом, який присудив Пилипа Тимощука на 12 років каторжної вязниці за шпигунську діяльність на користь СССР,з якою метою він і прибув до

Польщі. Коли про це було оголошено в часописах, Св.Синод через Волинську Духовну Консисторію одержав відпис справи Тимощука, надісланої Прокуратурою Рівенського Окружного Суду, і з огляду на приговор і позбавлення горожанських прав Тимощука, зняв з нього сан священика. Тимощук сидів після приговору в дорогобичській вязниці аж до часу совітської окупації Західньої України у 1939 р., коли випущений був Совітською владою. В листопаді 1939 р. явився він до архиєпископа Олексія, представив якісь засвідчення вязничних властей, що обвинувачування його в шпіонажі було безпідставним, та просив посади священика. Архиєпископ передав справу до Консисторії, а остання, взявши на себе функції Св.Синоду, постановила привернути Тимощукові ієрейський сан; цю постанову архиєпископ Олексій затвердив 17. XI.1939 р. під умовою, що в свій час справа ця буде представлена Вищій Церковній владі. А поки що, призначив Пилипа Тимощука спочатку до Володимира Волинського, а потім до Сокиш, де доручив йому і функції благочинного. На цьому становищі застав його Владика Полікарп, коли став керувати Луцько-Ковельською єпархією з початком німецько-совітської війни.

Як писав пізніше митрополит Діонисій до митрополита Олексія /від 20.I.1943 р./, Тимощук "обманно достигнув єпископства" з тої причини, що "Ви митр.Олексій/ самочинно і протизаконно привернули його в священному сані... Якщо б згаданий Тимощук не був у свій час Вами незаконно призначений на становище священика на Волині, той й митрополит Полікарп не помилився б. Митрополит Полікарп у даній випадку мав підставу вірити Вашій досвідченості і припускати, що справа законности священства Тимощука в повнім порядку. Діло про позбавлення священного сану о.Тимощука могло бути цілком невідоме митрополиту Полікарпу, Ви про це повинні були памятати".../Владика Олексій був тоді і Волинським єпархіяльним архиєреєм і Канцлером Св.Синоду/.

Митрополит Олексій мав велику память, тому можна припускати, що "привернення сану" Тимощукові і призначення на парафії, а потім і на благочиніє, викликано було страхом перед тодішньою владою, у якої Тимощук мав "заслуги", за які потерпів від Польщі, чим, очевидно, зручно й орудував в листопаді 1939 р. у архиєпископа Олексія і в його Консисторії.

Одержавши з Варшави документи в справі єп.Фотія від 1934 р., а також і нові дані про його другий /горожанський/ шлюб, записаний в Загсі у Володимирі в час совітської окупації, як і про підроблення метричного запису народження доньки від того шлюбу, митрополит Полікарп заборонив єп.Фотія в священнослуженні, поставивши його під суд єпископів. Єп.Фотій заборони одначе не послухав і продовжував у Вінниці і адмініструвати і відправляти богослуження, себто став на протиканоничний шлях, що все, згідно з пр. 28 св.Апостолів, до повного відлучення від Церкви. Про свої розпорядження відносно єп.Фотія і про накладені на нього санкції з докладним поясненням, коли і за що був позбавлений сану о.Тимощук, митрополит Полікарп листом від 1.XI.1942 р. повідомив і Райхскомісара і Житомирського Генералкомісара, в управлінні якого знаходилась Вінниця і її область. Яке ж було здивування Владики Адміністратора, коли в кінці листопаду 1942 р. єп. Фотій, надсилаючи йому коротеньку записку /в ній називає митрополита "зрадником України", а себе "борцем за Українську Церкву"/, долучив до неї копію слідуючого листа до нього житомирського генералкомісара Ляйзера: "Єпископу Фотію. Пане Єпископе. Я вітаю Вас, як представника Православної Церкви автокефального напрямку. З доручення пана Райхскомісара я маю до відома Вам подати про

де-які міроприємства,що мають окреме значення як для дорученої Вам Церкви,так і для Вас особисто. Як відомо,німецька імперія,після звільнення України від большевицького ворога людства,поставила собі завдання забезпечити в повному обємі також свободу релігійної діяльности. Тому,що ми знаходимось в стані війни, то також і церковна діяльність повинна пристосуватися до тих обмежень,які ми всі несемо. Німецький уряд бажає єдности українських церков і припинення церковних чвар. Але він гадає, що час для цього настане лише тоді, коли вся Україна буде звільнена і утихомирена. Зрозуміло, в цій майбутній Церкві так само,як і сьогодні,не можуть мати місця жодні русофільські,залежні від Москви елементи. На жаль,такі елементи, при зробленій бувшим депутатом до Сойму Окрипником /єп.Мстислав/ спроби встановлення єдности в Почаїві, мали деяку ролю,що не може знайти ухвали з боку Райхскомісара.

Тому,Райхскомісар подає через мене до відома про те, що віднині Ви,як єпископ, є підлеглим безпосередньо Генералькомісарові і одержите вказівки,що до Вас стосуються, лише від мене. Адміністрації митрополита Полікарпа пан Райхскомісар ніколи не визнавав. Ви,пане єпископ, являєтесь тим самим в моїй генеральній області найвищим представником Автокефальної Православної Церкви. Я поширюю Ваші права з дієцезії Вінниці на цілу генеральну область Житомир. Я маю намір припоручити висвятити і установити автокефального єпископа в порозумінні з другим рівнодумним єпископом сусіднього генерального округу. Тому прошу Вас запропонувати нам одного підходящого священика, котрого можна буде вибрати єпископом. Я однак був би задоволений, коли б Ви самі перебрали єпископське місце в Житомирі, а будучий єпископ занявби місце у Вінниці.

Владою Генерального Комісара я ставлю Вас у порядку тимчасового призначення на посаду єпископа, і смію Вас повідомити, що по закінченні року я дам Вам остаточне призначення, як що воно знайде виправдання у Вашій діяльності,яка зустріне ухвалу з боку пана Райхскомісара.

Я мушу однак звернути Вашу увагу й на те,що пан Райхскомісар погодився за мною визнати право усувати з посади єпископів, які працюють проти німецьких інтересів. В жадному разі не може німецьке управління працювати з єпископами,які виявлять неслухняність, напр. і з цим,що вони з політичного міркування беруть участь у недозволених зібраннях єпископів. Гарантується цілковиту волю релігійного сповідання;однак не стерпиться в жадному випадку проти розпоряджень німецького управління, яке їх уважає за конечні для збереження побіди німецької зброї.

Як законодавчий орган,пане єпископе, можете,в межах своєї округи,покликати собор, представивши попередньо на мою ухвалу його членів. Ви можете користуватись цим органом для встановлення в Вашій окрузі норм церковного права.Статути Автокефальної Православної Церкви,що були мені свойого часу доручені,віддаю назад і прошу їх доповнити новими статутами,що обовязують лишень на терені Генералбецірку.

Призначення священиків, після попередньої ухвали гебітскомісарів, Ви можете переводити,як і раніше,самі.Будьте ласкаві, цей обовязок представлення кандидатів на попередню ухвалу заховувати зокрема ретельно. В разі потреби усунення

з посади священиків,які діють на шкоду німецьким інтересам,таке усунення переводиться моєю владою,як Генералкомісара, за представленням гебітскомісарів. Пане єпископ. Ви знаходитесь під захистом і користуєтесь допомогою німецького управління,і у всіх Ваших діях є Ви відповідальні тільки перед Генералкомісаром, як найвищим представником німецької імперії в генеральній окрузі, і перед Вашим сумлінням. Бажаю Вам у Вашій діяльності в інтересах німецького і українського народів цілковитого успіху. Доступайте до Вашої праці в свідомості,що Ви служите людству,проводячи з нами сумісно боротьбу проти большевизму. Перемога німецької імперії є найвищим заповітом в сучасному менті. Моліться з дорученою Вам паствою за успіх німецької зброї. Згідно з оригіналом. Фотій єпископ Житомирський і Вінницький."

Цей "декрет" Житомирського Генералкомісара на ім'я "пана еп.Фотія" був остільки з ряду документів вражаючим,що треба було припускати в ньому або фальсифікат, або непоінформованість досі влади про особу Пилипа Тимощука і його минуле.Фальсифікат трудно було припустити з огляду на дуже малу інтелігенцію і освіту Тимощука,тим більше,що стиль "декрету"явно був перекладом з німецької мови, а основний зміст совпадав з тим розпорядженням,яке дістав вже від Миколаївського Генералкомісара архиєпископ Михаїл. Непоінформованість також не могла мати місця, оскільки не тільки Райхскомісар і Житомирський генералкомісар були повідомлені, що єп.Фотій під судом і забороненний,а і духовенству було послано, щоб не приймали єп.Фотія. Помимо самої особи еп. Фотія,кардинально стало й загальне питання,що має уявляти з себе Православна Церква в Україні при тих порядках управління нею, які встановлювались в "декреті"на ім'я єп.Фотія.

Отже,після наради в Адміністратурі, Владика Митрополит Полікарп відіслав до Райхскомісара для України листа,в якому рішуче протестував проти порушення владою св.канонів Православної Церкви,проти спроби розбити єдність Церкви по генералкомісаріятах,коли та Св.Українська Православна Церква від часів її організації при кн. Володимирі Великому була єдиною Церквою під митрополитом і керувалась в управлінні своїм церковним правом, своїми канонами,замість яких виступає тепер влада генералкомісарів. Щодо особи єп.Фотія, який обманно осягнув єпископства,затаївши,що він не священик вже, бо позбавлений був сану в звязку з судовим приговором за шпіонаж,то,повторюючи ці всі дані про нього, Владика Адміністратор писав,що він,митрополит,поставлений вині в положенні,коли мусить слухати більше Бога,ніж людей /Діян. IV,19/, а тому не може погодитися з залишенням на катедрі єп.Фотія,себто не припинить церковно-судового поступування проти нього.

На листа цього від 7.XII.1942 р. митрополит Полікарп не мав ще відповіді /і взагалі Райхскомісаріят на цього листа не відповів/,як дістав листа від Райхскомісара, датованого 10.XII. 1942 р. IIa.3. В ньому ставилось на вид митрополитові,що міняється в церковне управління поза межі генералкомісаріяту Волинь-Поділля та що дозволив собі, всупереч забороні скликати собори, посилати делегатів на собор в Почаїві.

Тоді Владика Адміністратор відповів на це Райхскомісарові листом від 25.XII.1942 р. ч. 460, слідуюче:

"У відповідь на лист Вашої Екселенції від 10.XII.1942 р. ч.IIa-3,маю за честь повідомити, що я не одержував ані на письмі,

ані усно, підчас конференцій, жадних вказівок від німецької влади, якими заборонялось би мені управління Православною Автокефальною Церквою на визволених українських землях. Церковно-канонічне управнення моє до управління в тій Церкві виникло з призначення мене 21.XII.1941 р. Адміністратором тої Церкви вищою канонічною владою в Церкві і згідно з просьбою про це українського православного громадянства та основане на 31 пр.Св.Апостолів.В характері Адміністратора я був принятий 21 січня 1942 р.на авдієнції Вашим Заступником та увесь час, як Адміністратор цілої Церкви, зносився з німецькими урядами. Мною, згідно з Вашим розпорядженням від 1.VI.1942 р., представлено 28.VII.1942 р. Статут Православної Автокефальної Церкви в Україні, оснований на канонах Східньої Православної Церкви, заперечень проти якого я теж не одержував. Ще й підчас останньої конференції з представником Райхскомісаріяту в Генералкомісаріяті в Луцьку, яка відбулась 20.листопаду, не було мови про кардинальну зміну Статуту Церкви, а мені, як Адміністраторові, запропоновано було представити список усіх єпископів Православної Автокефальної Церкви в Україні, який мною і представлено 26.XI.1942 р.

Тому для мене був зовсім незрозумілим лист від 10.XII.1942р., бо я,- дозволю собі це знов повторити,- жадних "вказівок і інструкцій", про які говориться в тому листі, не одержував.

Так само ніяких уповноважених на жаден собор єпископів в Почаїві я ніколи не посилав. Коли ж під цим розуміється подоріж у жовтні місяці ц.р.до митроп.Олексія архиєп.Ніканора і єп.Мстислава, то не був це собор, а делегація для переговорів в справі поєднання церков, яке вважалось так бажаним в Церкві та явищем позитивним також і для цивільної влади, як запевнення ладу й спокою в церковно-громадському житті в Україні.

З огляду на велику канонічну відповідальність по церковних законах Православної Церкви, яка покладена на мене призначенням мене Адміністратором усієї Православної Церкви на звільнених українських землях, я знову прошу Вас, як просив про це вже і в листі від 7.XII.1942 р. про ясне поставлення справи правного положення Православної Автокефальної Церкви в Україні та її устрою, опертого досі на представленому мною 28.VII.1942 р.Статуті Церкви: чи той Статут, оснований на канонічному кодексі Східньої Православної Церкви, прийнятому у цілому православному світі /"Книга правил св.Апостолів, св.Соборів вселенських і помісних і св.отців"/, є діючий, а коли ні, то якими правилами має керуватися надалі у своєму внутрішньому житті Православна Церква на звільнених українських землях".

Не дивлячись на "декрет" Житомирського Генералкомісара, що давав єп.Фотію "незалежність" від митрополита Полікарпа, Владика митрополит не припинив канонічного процесу проти єп. Фотія. З огляду ж на заборону скликувати Собори єпископів, застосовано було анкетний спосіб, по думці прав. 12 Антіох.Собору,-і всі єпископи, крім архиєп.Ніканора, підписали постанову про позбавлення єпископства Фотія і про відлучення його від Церкви, на підставі 28 правила св.Апостолів, про що й повідомлено було від 6.січня 1943 р.духовенство і вірних.Пилип Тимощук вже раніше почав заходи, як потім оказалось, про прийняття його до Автономної Церкви, але ж було йому в тому відмовлено. "Я признаю,-писав митр.Олексій Владиці Діонисію /від 15.IV.1943 р./, що позбавлення Тимощука священного сану в Луцьку переведено цілком правильно, і він, розуміється, ніяким чином принятий назад бути не може, і то тим більше, що більшість наших єпископів вже відхилила його просьбу про прийняття в склад кли-

риків нашої Церкви".

Не дивлячись на все це, влада німецька тримала і підтримувала зовсім відлученого від Церкви б.єп.Фотія на катедрі у Вінниці ще на протязі січня, лютого 1943 р., тільки на початку березня того року він зник і де подівся, точно не було відомо; ходили чутки, що сидить у Житомирській вязниці та що там, при відступленні німців, й життя закінчив; були інші версії, що згинув від руки партизанів. В половині березня 1943 р. німецька влада увільнила з вязниці єпископа Житомирського Григорія та його настановила на єпископську катедру у Винниці.

На 11 січня 1943 р. Владика Адміністратор митрополит Полікарп був запрошений до Генералкомісаріяту в Луцьку, де заступник генералкомісара Ландрат, в присутності начальника політичного відділу Краузе, дав усно розпорядження Райхскомісара України про нову організацію церковного життя й управління в Україні. Це й було те, що єпископам на місцях було обявлено ще в листопаді, а тепер повідомлялось митрополитові. "З огляду на теперішній час війни і транспортові труднощі, церковне управління обмежується генералкомісаріятами. Діяльність самого Митрополита-Адміністратора обмежувалась тільки Генерал-комісаріятом Волинь-Поділля. Не може далі існувати Собору єпископів цілої Церкви. Може бути Собор Єпископів, де їх є кільки, тільки в генералкомісаріяті. Якщо є їх кільки, тоді одного з них генералкомісар призначає на "старшого єпископа". В генералкомісаріяті Волинь-Поділля таким "старшим єпископам" Автокефальної Церкви призначає Генералкомісар митрополита Полікарпа. Посвячення в єпископи може бути тільки за згодою Генералкомісара. Священиків призначає старший єпископ після згоди на те гебітскомісара. Звільнення нелояльних священиків довонує, на внесок гебітскомісара, генералкомісар, про що повідомляє старшого єпископа. В згоді з цими засадами належить переробити і представити владі Статут Церкви в Генералкомісаріяті. "Сподіваюсь, кінчив Заступник Генералкомісара, що на цих нових началах життя Церкви прийде до нормального стану".

На цьому освідченні представника німецької влади авдієнція й скінчилася, бо Владика Митрополит не бачив вже жадного сенсу після того, що писав на цю тему Райхскомісарові, вступати в які розмови чи суперечки з принятими антиканоничними, з погляду церковно-правної свідомости Православної Церкви, ріпеннями окупаційної німецької влади.

12. січня 1943 р. був принятий в Генералкомісаріяті митрополит Олексій, і такий самий порядок церковного управління в Україні оголошено і відносно Автономної Церкви, а сам митрополит призначений був Генералкомісаром за "старшого єпископа" Автономної Церкви в Генералкомісаріяті Волинь-Поділля.

Так замість пояднання церков і утворення одної Української Автокефальної Православної Церкви німецька влада зробила пять церков автокефальних і пять автономних /генералкомісаріяти: Волинь-Поділля, Київський, Житомирський, Дніпропетровський і Миколаївський/, а шості були ще поза Райхскомісаріятом України, на теренах, де була військова влада, а не цивільна /Лівобережжя/. Усі вони стали незалежними від центральної церковної влади, а залежними від генералкомісарів, - порядок гірший за цезарепапизму в Російській Православній Церкві, де губернатори, що не завжди були православними /а тут генералкомісари усі чужовірці/, не відали єпархіяльними архієрелми; останні, маючи владу над собою в Св.Синоді з обер-прокурором, як центральній церковній владі, на практиці бували часом у себе в єпархії /рівній губернії/ сильнішими за губернаторів.

IV.

ТЯЖКІ ЧАСИ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ РОКУ 1943.

Як ми бачили, Православна Церква в Україні розпочала в свому житті рік 1943 - останній рік перебування німців на Україні - не тільки не обєднаною в одну, а ще розбитою,- і як Автокефальна, так і Автономна, по генералкомісаріятах, де єпископи стали "підлеглими безпосередньо генералкомісарам" та "лише від них мали одержувати вказівки і накази в свому управлінні духовенством і в церковній діяльності.

В цьому зарядженні Райхскомісара Коха невідомо, чи Остміністерство і взагалі центральна політична влада Німеччини були в курсі "церковної політики" Коха на Україні/ відчувалось вже згущення політичної атмосфери, насувалось щось грізне, розправа, яку, дай Боже, пережити многостраждальній Церкві та її народові. Як писав митр. Олексій єпископові Рівенському Платону /від 23.II. 1943 р./: "Сьогодні я цілком спокійний, особливо перед лицем того невідомого будучого, яке вже наближається і готове проковтнути усіх... По всім ознакам наближається якась катастрофа, перед котрою блідніє усе, що робиться на світі"...

Українській Автокефальній Православній Церкві суджено було р. 1943 пережити тяжкі часи і заплатити немалими жертвами, разом зо всім своїм українським народом, в час німецького відступу і терору 1943 р., яким німецьке гестапо і німецька адміністрація хтіли як що не рятувати невдачі на фронті і повстання в краю, то хоч помститися на народі, якого підбурили самі ж проти німців безприкладною по безглуздю політикою в окупованім краю.

1. Дальша церковна боротьба в Україні; підтримування німецькою владою автономистів. Вбивство митрополита Олексія; послання з приводу вбивства ієрарха, митрополита Полікарпа.

Здавалось би, що людям релігійним в переконаннях і в серці яких християнський Бог, Церква Христова горують над усім, які тужать по правді Божій на землі,- належало залишити поміж собою усякі суперечки, усяку боротьбу, коли так стало ясним, що німецька сторона, у виді гітлеризму, зовсім не представляє собою жадного християнського світу в боротьбі з комуністичним, що обидві ці воюючі сторони чужі і ворожі християнському світоглядові і християнській моралі. Особливо ж після останнього розпорядження німецької влади, що однаково відносилось і до Автокефальної і до Автономної Церкви, а свідчило про невизнання тою владою Церкви, як Божої установи, з ієрархією і управлінням, основаним на заповіді Христа "віддавати Боже Богові, а кесареве кесарові", а звідсіля на власному церковно-каноничному праві,- належало б думати, що ієрархи обох церков зрозуміють поважність моменту і фактично, коли не допущено було формально-правно, заперестануть у ворожнечі й боротьбі.

Дійсність показала інакше, і це свідчило, як далеко не всі князі Церкви пройняті були правдиво християнським духом, а духом "світу цього". Розєднані, як церковні одиниці, по генералкомісаріятах, в межах їх продовжували боротьбу автономисти з автокефалистами. Попередньо показане вже відношення автономної ієрархії до акту поєднання від 8.X.1942 р. вказувало й надалі на її непримиримість

рямість і наступ. А як населення, значно національно усвідомлене, зокрема на Волині, все більш покидало Автономну ієрархію і переходило під юрисдикцію Автокефальної, то ієрархи і духовенство автономне шукали опертя і помочі в тій же німецькій владі, що так нівечила права Церкви і гідність її служителів. Недаром начальник політичного відділу в Генералкомісаріяті Волинь-Поділля Краузе сказав єпископові Рівенському Платонові, що "Автономна Церква співпрацює більш лояльно з німецькою владою, ніж Автокефальна Церква". /Акт від 16.VIII.1943 р./

Митр.Олексій звернувся листом від 15.IV.1943 р.ч.782 до Генералкомісара для Волині й Поділля в Луцьку з скаргою на єпископа Рівенського Платона та на голів районів і сільських старшин, які "в релігійних питаннях цілковито згоджуються з Луцьком." /себто з Владикою Полікарпом/. "Коли автокефальний єпископ Платон,- писав митр.Олексій,- назначає священика на парафії, де вже довгі роки працює мій священик, то місцеві установи негайно дають йому охорону і поміч і тероризують кожного, хто поважиться підтримувати кремянецького священика. В руках голів районів та сільських старшин знаходяться найважливіші життєві питання селян /збори збіжжя, мяса, контигентів молока, призначення робітників на виїзд і т.д./ і ноленс-воленс населення мусить виконувати волю голів районів і сільських старшин, бо в противному випадкові мусіло б воно тяжко за це покутувати". Навівши приклади видалення його священиків з парафій та піддаючи під сумнів праздивість рішень парафій про юрисдикцію /"як можуть мешканці парафій повзяти рішення, коли всі зібрання є заборонені"?/, митр.Олексій кінчає: "Я дозволю собі просити Вашу Ексцеленцію тепер про відповідне заряджения, що Луцьк і автокефальний єпископ Платон в Рівному не мають права утискати моїх священиків і видалювати їх з їхніх парафій, а тому, де це вже було зроблено, прошу назначити знову моїх священиків до тих парафій і прошу припинити цю шкідливу повіністичну діяльність. Прошу також головам районів і сільським старшинам заборонити вмішуватися в церковні справи, бо це ні з якій мірі не належить до їхньої компетенції.

Мабуть, що й німецькій адміністрації приходило на думку: чому то голови районів і сільські старшини підтримують як раз Автокефальну Церкву, а не Автономну? Неправду, з другого боку, писав митрополит Олексій, про насильне призначення священиків на парафії. Призначались священики нові тільки на ті парафії, де парафіяни висловлювались, що бажають бути в Українській Автокефальній Церкві, і після того, як тодішній їхній священик не погоджувався з цією волею парафіян, противився їм і тягнув до автономії. Голови районів і сільські старшини, на яких становищах були звичайно свідомі українці,- очевидна річ,- не підтримували священиків-москофілів, прихильників автономного напрямку.

Підтримувала їх одначе німецька влада, як ворог усього національно свідомого в Україні, вбачаючи в ньому небезпеку для себе. Для прикладу наведемо лист Дубенського гебітскомісара до єпископа Платона від 31.VII.1943 р.А/Н.

"До єпископа Платона в Рівному. Betrifft: на письмо Вапе від 17.VII.43. У відповідь на Ваш вищенаведений лист повідомляю, що з переміщенням священика Бернчука з парафії Судобичі до парафії Плоска я не згоджуюся; прошу Вас зарядити, щоб священик Бернчук повернув негайно назад до Судобич. В парафії Плоска дотепер був свящ.Сергій Кващевський- Автономної Церкви; він одначе з приводу тривожних погроз, був змушений Плоску залишити і переселитись до Дубна. Парафія Плоска буде так довго вільною, доки не буде запевнена безпека бувш.свящ.парафії Плоска С.Кващевському і

уможливлений поворот його назад до Плоски." /підпис/.

Рівенський гебітскомісар,що посеред інших гебітскомісарів, був винятком у відношенні обективному до українців, теж писав єпископові Платону /від 13.У.1943 р. - ІІІ/Ла/8/:

"Пан Генералькомісар дозволив на відкликання попереднього священика в Здовбиці.Опріч того,він мені доручив повідомити Вас, що Ви не можете відкликувати духовних Автономної Церкви.Властиво Генералькомісар виразно заборонив який будь натиск чи погрози священикам автономного напрямку.Я ще раз вказую,що як призначення, так і відкликання священика,вимагає попереднього мого дозволу" /підпис/.В даному разі,як і в справі о.Квашевського,ходило про призначення до Здовбиці автокефального священика згідно з ухвалою парафіян,які не хотіли бути в Автономній Церкві.

Підтримка Генералькомісаріятом на Волині автономистів йшла так далеко,що навіть до катедри самого митрополита Полікарпа -до Луцького Св.Троїцького Собору наказано було Генералькомісаром допустити відправляти богослуження автономистів /способом чергування по неділях і святах/,хоч вони і мали в Луцьку свою Покровську Церкву,цілком задовольняючу для кількости росіян в Луцьку. / На Луччині була це єдина автономна парафія/.

Були гебітскомісари,як,напр., в Шепетівській і Старо-Константинівській округах,що зовсім не допускали в себе автокефальних священиків,так що там не було жадної автокефальної парафії. Зате там гарсували такі темні особи з духовенства,як о.Гайденко Федір,що його мали б позбавити священого сану ще за Польщі.Тепер він,маючи становище "місіонера"/надане,здається,еп.Дамаскиним/, "візитував в названих округах/ і на Заславщині /парафії,змушуючи священиків зустрічати його/ як архиєрея, "зі славою".Про нього і його "заслуги" знали і в Генералькомісаріяті,де Начальник Політичного Відділу сказав єпископові Платону про Гайденка,що він "тільки симпатизує Автономній Церкві,а що митрополит Полікарп не міг спростувати тих обвинувачень,які поставив йому свящ.Гайденко," звідкіля видно,яку ролю в церковному житті відогравав цей "священик".

Підтримування Автономної Церкви владою,до чого,видно,наказ був даний з Райхскомісаріяту,мало місце по всіх генералькомісаріятах.Про Київ, з цього погляду,ми вже раніш казали. В Миколаївському генералькомісаріяті автономний архиєпископ Антоній /Марценко/, що в Польщі більшість часу був начинним і просиджував,по постановах Св.Синоду,за неморальність по манастирях,тепер,дорвавшись до влади,сіяв,підтриманий німецькою адміністрацією,розбрат в церкві та п е р е с в я ч у в а в а в т о к е ф а л ь н и х с в я щ е н и к і в,коли знаходились між ними такі,що прочали у нього парафію.Навіть на Лівобережжі,де частина Полтавщини обнята була управлінням Райхскомісара,влада цивільна протегувала автономистів. Єпископ Лубенський Сильвестр писав до гебітскомісара м.Лубен /від 14.ІІ.1943 р./про те,що словянській групі /прихильникам "Московської Патріярхії"/ передано було в Лубнах Братську церкву, якої розпочали українці,а останні молятьсч в "комерційній", де їх позбавили також електричного освітлення.Свідчить це про "невтручання"влади у внутрішні церковні справи,як рівно ж про "невтручання" говорить і той факт,що на сторінках "Лубенського Вісника"не дозволено подати навіть адреси єпархіяльного управління автокефального єпископа/ коли автономисти вільно користають з нього. "Як має розцінювати," запитував єпископ Сильвестр,- місцева людність таке "невтручання".

В атмосфері загального непокою,напружених відносин між церквами і німецької влади до Автокефальної Церкви /про це ще буде далі/ пронеслась чутка про вбивство митрополита Олексія.Чутка ока-

залась правдивою. Владика Полікарп,з приводу трагічної смерти Голови Автономної Церкви,ви дав 12.5.1943 р. слідуюче послання до архипастирів,духовенства і вірних:

"Улюблені во Христі брати і діти. 7 травня 1943 р./по-дорозі з Кремянця до Дубна,біля Смиги,впав жертвою,разом зі своїми сопутниками,від стрілів скритовбивчої руки митрополит Олексій. Історія Православної Церкви в СССР від 1918 року,коли перший впав від большевицької руки у Києві митрополит Володимир, знає багато вбитих і замучених большевиками вищих достойників Церкви. Але на землях з православним населенням на захід від СССР Православна Церква за 25 років була тільки раз зворушена нелюдським злочином вбивства бл.памяти митрополита Юрія у пристрасті боротьби проти автокефалії Православної Церкви в межах б. Польщі. Радіова /німецька/ передача про вбивство митрополита Олексія оповіла про цей злочин,як про справу большевицької руки. Та яка б не була та скритовбивча рука,самий факт замаху і вбивства вищого служителя Церкви свідчить про оскудіння віри в Бога і правду Його та про здичавіння моральне.А тому факт цей повинен викликати в християнській громаді туту велику і роздум глибокий. Бо ж Церква Христова і Служителі її безборонні перед матеріяльною зброєю. Їхнє покликання і їхня зброя – меч духовний, слово переконання,слово правди,проповідь. А коли в історії Церкви були випадки фізичного насильства,як засобу переконання,неперебірливість в засобах для осягнення цілей,неморальність заходів в церковній боротьбі,то це є викривлення самої ідеї Церкви Христової, це є відступлення від основ Євангельської правди.

В ім'я цієї правди,бачучи оскудіння в наші часи правдивого духа євангельського /Лк.IX,51-56/,не раз я закликав в своїх посланнях до залишення суперечок в церковному житті,до єднання вірних,до спокою і ладу, особливо ж з цим закликом звернувся я, радісно вітаючи у свій час акт поєднання церковного./8.X.1942/, укладений було і підписаний також нині покійним митрополитом Олексієм.

І тепер,у прияві трагічної смерти його, приходять на думку Господні слова; "Чи думаєте ви,що ці Галилеяни грішніші від усіх Галилеян були, що так постраждали. Ні,кажу вам; тільки ж, коли не покаєтесь,то всі так загинете. Або чи думаєте,що ті вісімнадцять чоловік,на яких впала башта Силоамська і побила їх, більш винні були від усіх,що живуть у Єрусалимі.Ні,кажу вам;тільки ж, коли не покаєтесь,то усі так загинете"./Лк.VIII,2-5/.

Знак часу – трагічна смерть ієрарха Церкви.Господь кличе нас, синів Православної Церкви, визволеної від ярма большевицького, до каяття,до правдивої християнської братської любови.Господь кличе нас всіх бути християнами не тільки по імені.

Спочилий митрополит Олексій став тепер перед Престолом Христовим,щоб прийняти згідно з тим,що в тілі робив він,чи добре,чи зле /2 Кор.5,10/. Обовязок наш,як християн православних, помолитись за нього,щоб відпустив йому Господь усі провини його,а за те добро,що дано було вчинити йому за життя як архипастиреві на ниві Христовій,зокрема ж на катедрі архиепископа Волинського і Кремянецького /1934-39/,щоб упокоїв його Господь в оселях праведних своїх. До теплої молитви за спокій душі убієнного раба Божого митрополита Олексія кличу я архипастирів,пастирів і всіх вірующих Св.нашої Православної Автокефальної Української Церкви".

Після смерти митрополита Олексія генералкомісар для Волині й Поділля зарядив собор єпископів Автономної Церкви в генералкомісаріяті Волинь-Поділля, яких було шість /єпископи Дама-

скин, Іван, Мануїл, Феодор, Іов і Никодим/ для вибору "старшого єпископа" Автономної Церкви в генералкомісаріяті. Вибраний був єпископ Камянець-Подільс кий Дамаскин. Другий кандидат, якого хтів, як передавали, німецький уряд, -- єпископ Володимиро-Волинський Мануїл скоро після того, у серпні 1943 р., був вночі забраний з соборного будинку у Володимирі невідомими людьми, і ніяких вісток після того про нього не було.

2. Втягування німецькою владою Української Автокефальної Церкви в політику. Палення церков; терор і жертви терору посеред автокефального духовенства. Німці у відношенні до Церкви в Україні в час виборів патріярха в Москві. Евакуація ієрархів Церкви з України.

У відношенні німецької влади до Української Автокефальної Церкви в р. 1943 помічається у великій мірі парадоксальне явище, що чим більше та влада принижала і нівечила авторитет Церкви, авторитет ієрархії й духовенства, тим більші ставила вимоги до тієї ж Церкви, щоб вона впливала на суспільне й національне життя, на молодь, щоб та їхала працювати в Німеччину, на партизанський рух і т.д.

Церковні ради, що були органами церковно-громадського життя, давно вже не працювали. Волинська церковна рада останній раз зібралась ще 23 серпня 1942 р., і тоді Генералкомісаріят затребував списки її членів, що вже було небезпечним; по повітових містах гебітскомісари, як, напр., Дубенський гебітскомісар, загрожували великими репресіями, до розстрілу включно. Зібрання церковних рад, як і всякі зібрання, припинились. Отже не стало організованої церковно-громадської думки, яка могла б впливати взагалі на прояви громадського життя. Церковна ієрархія, як ми бачили, не тільки що не була німецькою владою піднята в її значінні на цілу Україну, щоб могла промовляти до всього українського народу в ці надзвичайні історичні моменти, а ще розбита, принижена, підпорядкована малограмотним, не тільки у відношенні церковної політики, генералкомісарам. Духовенство по селах не знало й за часів давньої панщини такого знущання, як від деяких "зондерфірерів" /з "культурного заходу"/, що просто били священиків і гнали їх на роботу, дивлячись як на рабів.

А між тим, з весною 1943 р., почало кипіти кругом. Відворот зі Сходу німецьких армій посилив в запіллі партизанський рух, що набирав великої сили в звязку з проголошеною мобілізацією певних річників для вивозу на роботи до Німеччини. Молодь тікала в ліси. Лісисті простори наповнились насильниками, що не переховувались вільки, а активно виступали і спричиняли великі шкоди окупантові, роблячи небезпечним перебування навіть по повітових містах німецької адміністрації, що по-черзі держала тепер варту по ночах.

Отже, не в силі справитись з наростаючим партизанським рухом, з актами саботажу і т.п., німецька влада звертається тепер до Автокефальної Церкви з вимогами, щоб Церква, - єпископат і духовенство, - вплинули на розбурхане море, заспокоїли людність, сприяли привернення ладу й порядку та переконували в необхідності виконувати заряджения німецької влади. Зокрема щодо виїзду молоді на роботи до Німеччини. При цьому недвузначно дається до зрозуміння співвідповідальности й Церкви за неспокій в народі, бо цеж, мовляв, ваші діти, ваше вихованя, - уся інтелігенція українська, а з нею й духовенство, можуть вплинути, коли захочуть, а коли не вплинуть, то понесуть консеквенції...

Владика митрополит Полікарп найперший повинен був, на замов-

лення кожноразове з генералкомісаріяту, випускати послання й відозви до духовенства і пастви, наперед знаючи безсильність цих закликів, бо ж основна причина була не в злій волі населення, а в злому відношенні самих німців до населення і в засліпленні їх своєю вищістю і непомильністю в політиці. Душу ієрарха, при вістках про те, що кругом діється, дуже тривожила доля народу, який винищувався й кривавився при застосованні німецькою владою методи кругової поруки, загальної відповідальности населення. З другого боку, страшним ставало і те озлоблення, та ненависть, що росли на грунті сучасних подій і відносин, та отроювали душу народню. Тому у відозвах митрополита, хоч як вони, після замовлення, контролювались німецькою цензурою, можна було часто вбачати осуження жорстокості не тільки большевицької, а рівно ж німецької.

"Нехай Господь, - писав митрополит в одній з відозв, - збереже душу нашого народу від страшної отруї ненавістю і злобою, тим зоологізмом, що витравлює людяність в характері народу та здобутки вікової християнської культури в житті народу. Бо ж, горе тому, хто несправедливо добро про свій дім наживає. Горе тому, хто місто на крові будує", і навпаки - "Земля сповниться тими, що спізнали славу Господню"./Авак.II,9,12,14/. Все це відносилось до теорії расізму та пристосування її на практиці у відношенні до українського народу р.1943.

Втягування Церкви в політику не в тім тільки проявлялось, що ієрархам наказувалось послання, відозви до пастви видавати, по церквах духовенству проповіді на політичні теми про підтримування німців виголошувати; Церква, за відсутністю інших репрезентативних національно-політичних організацій чи установ українського народу /позакриваних німецькою владою/, стала в очах німецької адміністрації тим центром, який репрезентує і який відповідає за відношення українського народу до німецької окупації. І було знаменним фактом, що ця вимога стосувалась тільки до Автокефальної Церкви. Німці добре, видно, розуміли, що Автономна Церква, підтримувана ними для побороювання Автокефальної, не має жадної ваги і популярности під оглядом національної її вартости в українському народі. Тому за відозвами чи посланнями політичного характеру до митрополита Олексія генералкомісаріят майже не звертався, а якщо писав їх митр. Олексій /а ще й сп. Мануїл/, то частіше з власної ініціятиви. Що ж торкається зібрань, які мусів очолювати Владика Полікарп, то таких жодного не доручалось і не вимагалось від митрополита Олексія.

Ці зібрання української інтелігенції для обміркування положення і способів виходу з нього відбулися в Луцьку, скликані, на жадання Генералкомісара, митрополитом Полікарпом весною 1943 р., так само потім в Рівному, скликані єпископом Платоном. Результатом зібрань були меморіяли, подані на імя Генералкомісара для Волині й Поділля, від імени української інтелігенції підписані в Луцьку митрополитом Полікарпом, в Рівному - єпископом Платоном.

В меморіялах, в формі обережній, але недвузначній, подано було, що теперішня ситуація в краю є вислідом німецької політики на Україні, що не таке було відношення населення до німецького війська, як воно вступало на українські землі влітї 1941 р.; вказувалось далі на залишення системи масової відповідальности населення на ряд мірприємств з боку німецької влади в ділянці адміністрації посеред населення, в сільсько-господарському житті, в шкільній і церковній політиці, в обсадженні урядів українськими силами, що, на думку інтелігенції, більш-менш могло б вплинути на розбурхані настрої, бо ж годі було вже думати про повернення колишнього довірря населення до німців в ролі "визволителів народів".

7 травня 1943 р., як раз в день вбивства митрополита Олексія,

відбулось зібрання української інтелігенції під проводом митрополита Полікарпа, на якому зачитано було відповідь на Луцький меморіял, надіслану Генералкомісаром Шене. Ця відповідь, що містила в собі різку критику меморіялу та нападала м.інш. гостро на українське автокефальне духовенство, свідчила про велику зарозумілість адміністраційного проводу і про безнадійність поправи відносин в краю. Трудно було зрозуміти, пощо треба було генералкомісарові Шене попереду звертатись до митрополита, щоб скликував зібрання та подавав думки української інтелігенції.

Неспокій на Волині все більше наростав. Терор збільшувався. Горіли села, церкви. В червні розпочались арешти чільних людей з інтелігенції, що брали участь в нарадах, під проводом Владики Митрополита. Говорили про сторе масове закладництво інтелігенції в надії спинити тим зріст партизанського руху.

В ніч з 15 на 16 липня 1943 р. по повітових містах Волині переведене було гестапо масове арештування української інтелігенції Волині; в одному Луцьку було взято понад 70 осіб. Члени церковної адміністратури при митрополиті Полікарпові так само були арештовані. До самого Владики митрополита Полікарпа, розбивши в покоях вікна, увірвались гестаповці і кричали йому, що він переховує в себе злочинців, але митрополита залишили. Владика Полікарп вислав до генералкомісара повідомлення про випадок, протестуючи проти такого поводження з митрополитом, якому, при призначенні на "старшого єпископа" в генералкомісаріяті 11.1.43 р. урочисто проголошена була "охорона генералкомісара". Відносини після цього поміж генералкомісаріятом і митрополитом були перервані.

Через місяць після арешту масової інтелігенції, яка звезена була і сиділа переважно у вязниці в Рівному, закликано було 16.VIII.1943 р. до генерального комісара в Луцьку єпископа Рівенського Платона. Розмову з ним відбув заступник генералкомісара Ляндрат, у присутності начальника політичного відділу Краузе.

Після розмови на тему німецько-українських відносин на початку війни та причин партизанського руху, заступник генералкомісара, не признаючи вини німецької адміністрації, зажадав від єпископа Платона вплинути на духовенство, а останнє щоб вплинуло на населення в заспокоюючий спосіб: "коли скінчиться війна побідою над большевиками, то україно-ський народ одержить усе по своїй заслузі, а тепер перш за все мусить наступити заспокоєння на місцях".

Єпископ Платон відповів, що партизанщина так далеко зайшла в свому розвиткові, що ані він, ані духовенство нічого не можуть самі вдіяти для заспокоєння людности. Єпископ не має аргументів, якими міг би заспокоїти людей: коли горять села, церкви з людьми, арештовується українських селян, інтелігенцію і навіть духовенство, яке нічого не винне, то якими аргументами можна промовити для заспокоєння людности. Мусить німецька влада засадничо змінити методи заспокоєння й відкинути застосування відповідальности батьків за синів, сел за окремих селян і т.п.

Заступник генералкомісара відповів: "не маємо часу шукати винних, бо йде війна, - караємо всіх, де поповнено злочин, коли при переході наших жовнірів стріляють по них з вікон і клунь, коли знаходимо по церквах зброю".

Коли єпископ заявив, що належало б міродатним чинникам видати до українського народу декларативно-маніфестаційну відозву, заступник сказав, що нема потреби звертатися до всього українського народу, бо по других генералкомісаріятах спокійно, а тільки тут, на Волині, панує неспокій.

Єпископ Платон знову вказав, що до неспокою спричинились по-

милки німецької влади. Заступник генералкомісара піднесеним голосом зажадав вказати ці поми-лки. Єпископ сказав про незадоволення населення адміністрацією, особливо ляндвіртами, незадоволення шкільною й церковною політикою, взагалі незадоволення ставленням німців до українського народу.

"То ми вас визволили, а ви ще маєте проти нас якесь незадоволення" - закричав п.Ляндрат. Єпископ врешті вказав на доцільність скликати краще широку конференцію, а не розмовляти з одним єпископом, з представників усіх верств українського населення Волині. Заступник сказав, що предложить це Генералкомісарові і думає,що така конференція буде скликана.

Конференція одначе не була скликана.

Того ж дня 16.УІІІ.1943 р.,по обіді,єпископ Платон мав розмову з начальником політичного відділу Краузе. В розмові п.Краузе казав,що було багато випадків, коли в церквах знаходили кулемети, рушниці, амуніцію та інше, а священики навіть ховали вбитих партизан, та що зпід церков стріляли на проїжджаючих німців.Єпископ Платон рішуче заперечив тому, щоб в самих церквах могла бути зброя, чи щось подібне.Начальник тоді замітив, що були випадки стрілянини й зпід церков автономних парафій.

На запитання єпископа, як довго будуть перервані переговори з митрополитом Полікарпом, п.Краузе відповів: "доки не наступить зміна в поглядах автокефальних священиків і якщо буде видно, що митрополит Полікарп дійсно буде співпрацювати з німецькою владою та разом з своїми священиками буде вживати заходів для остаточного поборювання партизан,щоб спричинитися до заведення на цій території ладу та порядку." Одночасно начальник Краузе звернув увагу на те,що на листах митрополита Полікарпа на штампі "Митрополит-Адміністратор Святої Автокефальної Православної Церкви на визволених українських землях" останні слова - "на визволених українських землях" закреслюються. "Чи не мало б означати,що українські землі ніби не визволені, в ярмі."Єпископ Платон пояснив, що це зроблено в звязку з розпорядженням Райхскомісара,яким влада Адміністратора обмежена тільки Генералкомісаріятом Волинь-Поділля.

Як видно було з допитів на слідстві в гестапо увязнених священиків і членів Адміністратури Автокефальної Церкви,їх,і самого митрополита Полікарпа, німецька влада обвинувачувала в співпраці і тісному контакті з українськими партизанами.

Хоч Заступник Генералкомісара в розмові з єпископом Платоном і сказав, що по других генералкомісаріятах спокійно, але ж зовсім неспокійно було й там в житті нашої Церкви. Скрізь до неї влада ставилась підозріливо. Архиєпископа Михаїла, у травні 1943 р.,теж викликали до гестапо та гостро допитували, хто він, які цілі переслідує Церква Автокефальна, якого змісту проповіді каже, чи добре відомі йому усі священики єпархії та чим вони удержуються, чи при церквах існують церковні ради і т.п. Відпускаючи, давали суворий наказ не торкатися громадського життя віруючих.

Архиєпископ Ніканор перед залишенням вже Києва, у вересні 1943 р. теж не оминув неприємної ночі в арешті,хоч потім і було заявлено,що це - непорозуміння.

В час кошмарного, особливо на Волині,1943 року, було німцями спалено там церкви /список зовсім не претендує на повноту/ по селах:

Лаврів - Луцького пов.;Малин, Велика Городниця,Мала Городниця - Дубенського повіту; Антонівці,Фільварки,Лішня,Молотьків - Кремянецького повіту;Деражно,Губків,Бистричі - Костопільського повіту; Симонів, Тесів,Більов,Шубків,Новожуків - Рівенського повіту.

Крім того,спалено цілі села, а людей вимордувано: Лідавка, Борщівка - Гощанського району; Даничів,Копитів - Межигорського району; Ромель - Олександр.району; Сінне,Пустомити - Тучинського району

Ясеничі,Колоденка,Тайкури – Рівенського району; Старожуків,Новостав,Оржів – Рівенської округи; Германь – Здолбунівського району. Були жахливі випадки паління людей в церквах,як в Малині Дубенського повіту /разом з священиком до 800 душ/, в Великій Городниці Дубенського повіту, в Губкові Костоп.пов., в Молотькові Кремянецького повіту /разом з священиком о. Яковом Южновським/.

Замордовано було в різні способи слідуючих духовних осіб: протоієрея Кирилюка Андрія і диякона Фірковського Мойсея з села Варковичі Дубенського повіту; а з ними і 19 свідомих селян; всі вони забрані були по доносах в наслідок боротьби того містечка проти автономних священиків і загинули підчас масового розстрілу німцями вязнів Рівенської вязниці 8 березня 19[illegible] р.; свящ. Лозинського Константина /з родиною/ – в с.Більові Рівенського повіту; протоієрея Тучемського Володимира – с.Майків Рівенського повіту; священика Корницького Венедикта і псаломщика Петрова Бориса – с.Губків Костопільського пов.; протоієрея Малюжинського Миколу /члена Адміністратури Автокефальної Церкви і представника митрополита Полікарпа в Генералкомісаріяті в Луцьку,- розстріляно 15.X.1943 р. в Рівенській вязниці і тіло спалено/;протоієрея Мисечка Володимира /члена Спарційяльного Управління при епископові Платонові в Рівному; замучено так само і тоді ж,як о.Малюжинського/; протоієрея Пінькевича Андрея /тоді ж,як о.о. Малюжинського і Мисечка/; прот. Левчука Іллю, з с.Хотіня Рівенського повіту; свящ.Клубка Степана, з с.Арестова Рівенського повіту; свящ. Перебийноса Володимира – з м. Здолбунова; свящ.Шавронського Михея – з с.Германя Здолбун.пов.; свящ.Оснецького Олександра /з родиною/, с.Пульмо Любомльського пов.; свящ.Мостовича /спалено в церкві з парафіянами/ – с.Малин Дубенського пов.; свящ.Южновського Якова /спалено/ – с.Молотьків Кремянецького повіту; свящ.Мельника Леонтія – с.Коршів Луцького повіту; священ. Шиприкевича Степана, с.Журавичі Луцького повіту; свящ.Телігілова Сергія,с.Смоличів Луцького повіту; свящ.Концевича Івана /Горох. пов./; свящ. Марковського Олексія, с.Острожець Дубенського пов.; свящ. Тарнавського Максима, с.Тудорів Рівенського пов.; свящ. Гадзієнка Симона,м.Попельня Житомирської області; свящ.Мішенка Олександра, с.Котельня Житом.обл.; свящ.Карковського Олександра, с.Борки,Кремян.повіту.

Списки замучених і забитих духпастирів тих далеко неповний; треба думати,що епископат Української Православної Автокефальної Церкви укладе синодик усіх пастирів і клириків,що загинули в ту страшну добу, для вічного поминання їх і памяти по них в історії Української Автокефальної Церкви.

Ми не будемо вже вичислювати тих з духовенства і церковно-громадських діячів, що сотками сиділи в арештах,по вязницях і концентраційних таборах, під постійною загрозою розстрілу,а яких Господь спас від наглої смерти. Були випадки, коли гестаповці,підчас служб Божих, вдиралися до церков, хапали мужчин і вивозили до Німеччини; в с.Симонові /Рівен.пов./було таке на перший день Різдва. І в приявності усіх цих жахливих фактів терору німецької влади, якими, дійсно, аргументами могла промовляти до народу для його заспокоєння Церква, її ієрархія, духовенство. Епископ Платон у жовтні 1943 р. писав до Генералкомісара для Волині й Поділля,за посередництвом митрополита Полікарпа /це вказує на те,що зносини поміж генералкомісаріятом і митрополитом тоді вже були відновлені/: "Уважаємо для користи справи і для доказу,що ми християни й пашта-ємо науку Христову,яка вже голоситься світові 19 з лишнім віків, просити Вас,Пане Комісаре,своїм авторитетним зарядженням спричинитись до цілковитого припинення паління церков, парафіяльних са-

диб, а також мордування й арештування духовенства й їх родин. У випадку дальшого повторювання подібних фактів, наші відозви не матимуть ніякого впливу на українське православне населення, а ворог Бога й релігії робитиме без перешкод й далі свою шкідливу агітаційну роботу".

І був це голос вопіющого в пустині...

Брутальне порушення прав Православної Церкви і поругання св. її канонів в підпорядкуванні єпископів і духовенства генералкомісарам і гебітскомісарам та зондерфірерам і ріжним ляндвіртам, втручання в справи богослужбові, роздмухування пристрастей в церковному житті підтримуванням церковного розкола і недопущенням до церковного поєднання, заборону всякого церковно-релігійного видавництва, палення св. церков, брутальне обходження з священиками по селах, переслідування, арешти, тримання по тюрмах і розстріли духовенства, - все це німецька адміністрація переводила на Україні в той час, коли в Москві у серпні 1943 р. переводяться вибори патріярха після 18 літ вакансії патріяршого престолу та висвячуються і призначаються на катедри нові єпископи /до 30-ти/, яких на початку німецько-совітської війни 22.VI.41р. було в цілій Московській патріяршій церкві заледве 4-ох.

Нехай це була там облудна, нещира гра, але - зручне політичне потягнення, що вважало на релігійні почуття народу, якого треба було подвигнути всіма патріотичними кличами до рішучої боротьби з чужинцем, що займав східні землі та нічого не давав на них народові.

І коли німецький відділ пропаганди, з приводу вибору на патріярший престол в Москві митроп. Московського Сергія, розсилав з Рівного по українських часописах репортаж під наголовком: "Православний світ осуджує сталінову церковну комедію", - то він безнадійно помилявся, думаючи, що український православний світ /а може й не тільки український/ не свідомий є "церковної комедії" німців на Україні. "Гротескові намагання московських можновладців очиститися перед своїми союзниками від вини винищення цілого православного духовенства та оправдатися перед своїм власним населенням з винищення Православної Церкви Совітського Союзу здемасковано вже в світовій громадській думці з дуже багатьох сторін, як безличний маскувальний маневр", - так писали з німецького бюро пропаганди в Рівному, подаючи далі про вибори в Москві патріярха в блюзнірський спосіб по наказу влади, що "викликало у цілому православному світі найглибше обурення і святий гнів".

Це все так, але ж не німцям на Україні ви падало писати про "обурення і святий гнів"... Могли протестувати "митрополит Анастасій з Білгороду, митрополит Серафим з Парижу, митрополит Серафим з Берліну, архиєпископ Венедикт з Гродне, єпископи Сергій з Праги, Филип з Потсдаму, Василій з Відня, Григорій з Гомеля, Собор єпископів Автокефальної Православної Церкви в Генеральній Губернії і т.д. /перелічені в повідомленні ЦНБ з Рівного/, але не пропагандисти тих, що палили церкви і винищували православне духовенство в Україні. Є вимовним, що митрополита Полікарпа не названо вже посеред тих ієрархів, що осудили гру з "патріяршими виборами" в Москві; видно, що після погрому Адміністратури Української Автокефальної Православної Церкви все ж таки вважали незручним вимагати від митрополита осуду облудної гри з церквою в Москві. Тому обмежились загальною фразою: "Ясно, що не треба підкреслювати, що православні церкви в Україні, Білорусі та інших звільнених землях перші виявили своє обурення з приводу Сталінового збезчещення Церкви".

"Між молотом і ковадлом" - так можна б окреслити положення Української Автокефальної Православної Церкви і її ієрархії в

описувану нами добу. І одначе, коли надійшов історичний момент вибору, чи наблизитися до ковадла, яке сунуло на Україну слідом за відступаючими німецькими військами, то епископат і немало духовенства не бажали зовсім цього наближення. Правда, що й можливості вибору були значно обмежені, оскільки німці застосовували при відступленні вимоги масової евакуації і примусової евакуації. Але ж і без того, історія нищення Церкви, особливо ж української національної церкви, в попередніх роках совітської влади й совітського безбожного режиму не залишала ні в кому сумніву, що совітські декларації про теперішню свободу релігії в СССР голошені й писані не для Української Автокефальної Православної Церкви. Що більше, навіть епископат Автономної Церкви, який, здавалось, мав заслуги, боронячи церковно-канонічний примат Москви і Московської Патріархії в Україні, теж в значній більшості не повірив "релігійній толеранції" в СССР і теж подався на Захід. Залишились з епископів Автономної Церкви тільки архиеп. Черніговський Симон, еп. Луцький Іов, еп. Білгородський Панкратій, еп. Полтавський Веніямин і еп. Никодим /в Почаївській Лаврі/. З них, згідно з одержаними на еміграції відомостями, помер еп. Никодим і трагично згинув епископ Веніямин, що теж в-останнє був в Почаєві. Решти трьох епископів нема у долученому до "Обращения патріярха Московського і всея Руси Алексия к архипастирям и клиру т.наз. Карловацкой ориентации" списковi 39 епископів теперішніх в цілому СССР. Можна звідсіля думати, що приналежність архиеп. Симона і епископів Питтирима і Іова до Церкви, яка поборювала Українську Автокефальну Церкву, не в стані була перевищити, при чистці ієрархії і духовенства", - їх "співпраці з німцями".

На еміграції епископат Автономної церкви в Україні в більшості /архиеп. Пантелеймон, еп. Димитрій, еп. Федор, еп. Євлогій, еп. Леонтій/ перейшов під юрисдикцію "Архиерейського Синоду Русской Православной Церкви за границей" і не претендує вже тут на українську паству; ролю його в цьому відношенні можна вважати за скінчену. Архиепископ Антоній Марценко і еп. Іван Лавриненко, які залишились в Чехії, ніби визнали юрисдикцію патріярха Московського Алексія, а правильніше, значить, залишились в тій же юрисдикції Московській, в якій були й за німців на Україні. Невідома доля архиеп. Камянець-Подільського Дамаскина і еп. Мелитопольського Серафима.

З епископату Української Автокефальної Православної Церкви залишився в Україні тільки митрополит Харківський і Полтавський Феофіл. Покійний о. Василь Потієнко, характеризуючи митр. Феофіла вже на еміграції, писав:

"Митроп. Феофіл виставляв себе за основника каноничної Автокефальної Церкви на Україні, а служив по-словянському й проповідував російською мовою. Визнав 26 липня 1942 року Адміністратора Української Автокефальної Православної Церкви митрополита Полікарпа, і себе одним з епископів УАПЦ, про що підписав і акта, але потім і сам не почитував його, ні наказа про те не дав, а нарешті заявив, що він митрополита Полікарпа не визнає. Згодом заявив, що він відновлює собор епископів і оголошує себе митрополитом усієї України, при чому скрізь і завсіди підкреслював, що він незрадливо і незмінно стоїть на позиціях своєї автокефальної, єдино-законної церкви, за яку він боровся з самосвятами і тихонівцями. Тримав коло себе Єпархіяльне Управління і шукав способів, якби розпустити його, бо воно не поділяло його концепцій. Писав у газеті статті, в яких особливо підкреслював свою відданість Фірерові й німецькому урядові, і в той самий час, ніби зважаючи на настрій людей, наказав припинити молитися за Фірера й військо німецького народу. Заявляв, що він з переконання прихильник богослуження українською мовою, а

в пропальну неділю 1943 року просив у людей прощення за те,що правив служби Божі українською мовою. Виступав у церкві і писав у пресі проти большевиків, а залишившись в Харкові в лютому 1943 року,виступав у церкві з закликом допомагати їм, і сам був з ними в добрих стосунках" і т.д. Були відомості,що митроп.Феофіл /Булдовський/,який був в преклярілому віці,вже помер в Харкові.

У січні місяці 1944 року не залишилось вже в Україні,зайнятої совітськими військами,ні одного єпископа Української Автокефальної Православної Церкви.

3. Православна Церква в т.зв. Генерал-Губернаторстві в р.1943 - 44.

Підтримуючи на Україні Автономну Церкву /з московськими симпатіями й тенденціями/ проти Української Автокефальної,німецька влада в Генерал-Губернаторстві, як ми вже це зазначили,нічого не мала проти українського характеру там Православної Церкви, бо ж українство не було там страшне для німців,а потрібне їм [illegible] проти поляків. З другого боку,як видно, і склад німецької адміністрації був в Генерал-Губернаторстві далеко інтелігентніший, аніж в Україні.

Тому положення тут Автокефальної Православної Церкви,очолюваної митрополитом Діонісієм,без сумніву було далеко краще, аніж в Україні. Тут не були заборонені собори єпископів,тут Церква не була поділена по губернаторствам ,зберігала єдність канонічного управління.

В листопаді 1942 року Собором Єпископів Автокефальної Церкви в Генерал-Губернаторстві вироблений був Внутрішній Статут названої Церкви,який уряд Генерал-Губернаторства приняв до відому 19 січня 1943 року. В основу цього Статуту покладено було Собором Єпископів "Внутрішній Статут" Православної Автокефальної Церкви в Польщі від 10 грудня 1938 р., з де-якими,порівнюючи невеликими,змінами.

Найголовніша річ,що на підставі признаного німецькою владою "Внутрішнього Статуту",Православна Церква в Генерал-Губернаторстві захована, як інституція публічного права, усі юридичні права щодо набуття й позбуття нерухомого й руомого церковного маєтку,а у внутрішньому своєму житті керувалась св.канонами Церкви,а не поглядами генералкомісарів, як заведено було в Україні. Обовязкове було,по Статуту,навчання Закону Божого православних дітей по всіх школах. Гарантована була підготовка кадрів пастирства по богословських школах, які,- типу духовних семінарій,- і відкрито було у Варшаві й в Холмі.

Порівнюючи з "Статутом" за Польщі, визначними змінами були: встановлення української мови як мови урядової Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві /п.4 Статуту: замість "польської мови" за Польщі/; відсутність інституту Св.Синоду,з огляду,очевидно, на малу кількість єпископів і єпархій, так що Св.Синод був завжди при Св.Соборі Єпископів з 3-х членів; відсутність парафіяльних рад, хоч є Помісний і Єпархіяльний собори з представництвом і від мирян,як було і в "Статуті" за Польщі. Не знаємо, чи рішенням самого Собору Єпископів,чи вимогою с[illegible]ської влади було скасовано церковно-парафіяльні зібрання і ради, які були в "Статуті" за Польщі.

Богослужбовою мовою встановлено було "Статутом" мову церковно-слов'янську з українською вимовою її текстів в українських парафіях і з російською вимовою – в російських парафіях. Де побувала б

парафія, могла бути, з благословення епархіяльного архиерея, в богослуженні жива українська мова. Для православних поляків Західнього обряду - принята була богослужбова мова польська.

Собори єпископів і епархіяльні собори /в Холмській епархії/ відбудувались в Православній Церкві в Генерал-Губернаторстві без перешкод.

На Соборі Єпископів 13.жовтня 1943 р. ухвалено було слідуюче "Послання Св.Собору Єпископів Ср. Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві до Всечесного духовенства,Преподобного монашества і вірних цієї Церкви та всіх боголюбивих християн".

"Св.Собор Єпископів Св.Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві, що зібрався на свої наради 13.жовтня 1943 року в місті Варшаві, за прикладом інших Поміс них Церков Святих, зупинився й над справою "вибору" ми рополита Сергія на Московський Патріярший престол. Беручи під увагу самий факт оголошення патріяршества в Совітах, яке сталося на вимоги богоборного уряду більшовиків, не зістається нічого іншого, як тільки жахнутися перед цинізмом та безпринціповість совітської влади. Ця влада була безпосередньою виновницею страшної смерти десятків тисяч духовенства та міліонів вірних. Ця влада довела до повного знищення всього церковного порядку в одній з найбільших колись християнській країні, цілу, особливо в Україні. Сумління цієї влади назавжди заплямоване вбивством і замученням безліч архипастирів, а навіть патріярха Тихона. І оця то влада тепер порішила, як завершення всіх тяжких своїх провин, використати ту ж многострадальну Церкву в цілях своєї преступної пропаганди...

З глибоким смутком приймає Свята Автокефальна Православна Церква в Генерал-Губернаторстві відомість про сумні події з церковного життя в Москві та прилучається до голосу всіх тих православних Архипастирів, які добре розуміли гру Кремля і осудили цей новий акт знущання міжнароднього комунізму над святими скарбами християнства.

Одночасно Собор Єпископів звертається до всіх вірних Православної Церкви з гарячим закликом молитися до Всевишнього про спасіння Православної Церкви в Совітському Союзі, яка нині там великими страждає".

Одначе,при признанні прав Православної Церкви і "Внутрішнього Статуту" її, основаному на св. канонах Східньої Православної Церкви,на практиці і в житті Церкви в Генерал-Губернаторстві не все було добре. Торкається це найбільшої Холмсько-Підляської епархії, в якій німецький уряд обіцяв направити кривди, заподіяні православним за попередніх часів. Насамділі, за пять років свого урядування в т.зв. Генерал-Губернаторстві,німці,після настирливих просьб ієрархії та вірних, повернули православним яких 15 обдертих церковних будівель /в тім - Холмський собор/. Нігде церковної землі,садиб, колишніх церковно-парафіяльних будинків, все це забране за Польщі, не було повернуто. З великими труднощами,як виняток, міг парафіяльний священик видержувати за гроші від земського уряду 8-10 га колишньої церковної землі. Не дивлячись ні на які просьби,не повернув німецький уряд і маєтку архиепископської катедри /хутора/в околицях Холма.Духовенство обтяжене було великими контингентами, а за найменше невиконання його суворо штрафувалося;мусів здавати контингент і Архиепископ з свого невеличкого городу.

Церковно-релігійне видавництво, хоч не зовсім було відсутнім, як на Україні, то значно в останні часи обмежене. Богослуження в свята так само були заборонені, щоб "не відривати людей від праці"; в неділі дозволено було правити по церквах до 8-9-ої год.рано, після чого мусіли йти на роботи.

Німці кинули Холмщину у вир братовбивчої війни. Творилися партизанські відділи. У цих відділах були поляки, жиди, українці, росіяни, німці-дезертири. Всі ці групи нищили німців, але часто поборювали й себе взаємно. При цій боротьбі найбільш терпіло місцеве населення, а посеред нього й духовенство, бо німецька влада робила його відвічальним за спокій в околиці, від себе не даючи жадної охорони, а ще підозріваючи в контакті з партизанами. Пограбоване не раз і тяжко побите /були священики й дяки, яких грабували по 10-12 разів/, боячись обвинувачування в зв'язку з якою з повстанчих груп, духовенство прощалося з своїми парафіянами і втікало, куди хто міг. З причини нищення українського населення /як, напр., у Грубешівському повіті/ та терору по відношенню до православного духовенства/ число православних парафій в Холмсько-Підляській Єпархії, що відновились було в р.р. 1940-41, знову стало зменшуватись.

Не обійшлось в ці тяжкі часи й без жертв посеред православного духовенства в Генерал-Губернаторстві. Загинули на Холмщині священики о. Трофимович Василь /замордований німецькою жандармерією/, о. Стефанович, о. Кроткевич, о. Гузнійчук і др. У Варшаві, весною 1944 р., на вулиці застрілено було гестапо Члена Холмської Духовної Консисторії прот. М. Сенкевича і діловода тої ж Консисторії В. Баранова; у Варшавській вязниці згинув архимандрит Перадзе /грузин/, маг. філософії, який за Польщі читав лекції на Студії Православної Теології при Варшавському Університеті.

В Яблоч ні спалено було мужеський св. Онуфрієвський манастир, який-й мусіли залишити черниці; тоді ж переїхав до Холма вікарний єпископ Тимофій, що проживав в Яблочинському манастирі.

Весною 1944 р. евакуація наступила і в Холмсько-Підляській єпархії.

У.

ЄПИСКОПАТ І ДУХОВЕНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ОСТАННІХ 16 МІСЯЦЯХ ВІЙНИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ; ПРИМУСОВА ЇХ БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ.

З евакуацією Єпископату Української Автокефальної Православної Церкви на Захід, назавжди позбавився він "опіки" тої німецької адміністрації на Україні, яка, очолювана Райхскомісаром Еріхом Кохом, залишила по собі таку ссорувану память в історії України, а зокрема на сторінках історії Української Православної Церкви.

У Варшаві, куди направлено було в час евакуації єпископів Автокефальної /рівно ж і Автономної/ Церкви з України, вони мали над собою вже німецьку владу Генерал-Губернаторства, ближче - губернатора Варшавського дистрикту. Відразу перестало діяти антиканоничне розпорядження Райхскомісара України про унезалежнення церковне єпископів по генерал-комісаріятах, а залежність їх від генералкомісарів. Єпископи Української Автокефальної Церкви знову стали одним каноничним цілим як Собор Єпископів Церкви, а митрополит Полікарп іменувався в офіціяльних листах Губернатора Варшавського дистрикту- "Адміністратор Православної Автокефальної Церкви України митрополит Полікарп."

Користаючи з привернення канонічного положення, епископат Української Автокефальної Православної Церкви відбув у Варшаві сесію Собору Єпископів, яка продовжувалась, з працями в комісіях, на протязі цілого майже березня і скінчилась перед Страсним Тижнем 8.IУ.1944 р. В засіданнях Собору Єпископів взяли участь присутні у Варшаві - митрополит Полікарп, як Голова Собору, архиєпископ Ніканор, архиєпископ Ігорь, архиєпископ Генадій, єпископи Мстислав, Сильвестр, Володимир, Платон, Вячеслав і Сергій та архимандрит Досифей, як керуючий справами Полтавської Епархії. Архиєпископа Михаїла і еп. Григорія у Варшаві не було.

З важливіших ухвал Собору Єпископів була ухвала про "Тимчасове положення про управління Св.Української Автокефальної Православної Церкви", прийняте Собором 4 квітня 1944 р. /Протокол діянь Собору Єпископів ч. 9/. Згідно з "Тимчасовим Положенням" від 4.IУ. 1944 р. найвищим органом управління в Українській Автокефальній Православній Церкві до Всеукраїнського Помісного Собору являється Св.Собор Єпископів, в склад якого входять всі єпископи названої Церкви. Скликує і очолює Собор Єпископів Митрополит-Адміністратор, він же "Місцеблюститель Київського Митрополичого Престолу", після того, як Його Блаженство, митрополит Діонисій уступив цей титул, наданий йому Київським Собором Єпископів в травні 1942 р., на користь Митрополита-Адміністратора.

Як виконавчий орган Св.Собору Єпископів, постановлено було Св.Синод, в склад якого увійшли: Митрополит-Адміністратор Полікарп, як Голова, з самого свого становища і вибрані члени - архиєпископ Генадій, як Заступник Голови, архиєпископ Ніканор, архиєпископ Ігор, як члени, і єпископ Платон, як Секретар Св.Синоду.

З ініциятиви де-яких членів епископату Української Автокефальної Православної Церкви, в час Собору Єпископів, [illegible] було митрополита Діонисія за добродійства його, в пережиті тяжкі роки, для Української Православної Церкви титулом "Патріярха". Акт цей носив характер особистої пошани і не мав, як і не міг мати, формально-правного характеру з причин натури церковно-канонічної, рівно ж і політичної.

Взагалі відносини поміж Його Блаженством митрополитом Діонисієм і епископ[illegible] Автокефальної Православної Церкви залишились, з переїздом епископів до Варшави, ті ж, що й були до того часу, коли епископи перебували на Україні, а митрополитові Діонисію не було дозволено німецькою владою виконування його церковно-канонічної юрисдикції поза межами Генерал-Губернаторства. Церква Українська Автокефальна і Церква Авто[illegible] в Генерал-Губернаторстві були двома Православними Церквами, з погляду влади, різними. Національно, як ми про те вже вище писали, була це одна Церква -Українська. Канонично Кириярхом її був Владика митрополит Діонисій, від якого вийшло й призначення Адміністратора для Української Церкви і з благословення якого повстав епископат Української Церкви висвяти 1942 року. Але ж, як писав митрополит Діонисій в меморандумі до німецької центральної влади в липні 1942 року, він сам уявляв собі тимчасовий устрій православних церков на Сході, звільнюваним тоді німецькими військами, так, що на чолі тих церков - Української, Білоруської й Литовської стояли б національні собори епископів, які, за посередництвом його, як Кириярха і Автокефального митрополита, на підставі Томосу Царгородської Патріярхії від 13.XI.1924 р., мали б канонічну єдність і контакт з Вселенським Константинопольським Патріярхом і Головами інших Автокефальних Церков. "Звичайно, таке положення могло б бути,- писав митрополит,- тільки перехідною стадією до будучого устроєння тих Церков."

Отже ця канонична концепція залишалась і надалі. Митрополит Діонисій не вязав Собору Єпископів Української Православної Церкви

і Митрополита-Адміністратора її, які фактично були незалежними, а в той же час єднав їх з Православним Сходом своїм каноничним авторитетом, як признаний Голова Православної Автокефальної Церкви в Польщі, яка то Церква була наступницею колишньої Київської Митрополії.

На Великдень 1944 року /16 квітня/ Собор Єпископів Української Автокефальної Православної Церкви видав послання до вірних, в якому писав:

"Сьогодні ми зі сльозами стоїмо над гробом наших найближчих, над гробом нашої Батьківщини і у розпачі простягаємо руки до Всемогучого Бога, благаючи Його, щоб і для нашого многостраждального народу воскрес Христос... Станеться це тоді, коли стремління до Воскресення буде загальним серед цілого українського народу, коли всі ми без винятку підемо дорогою Сина Божого, що працею серед людей, самовідреченням і самопосвятою здобув людству право на Воскресення."

Опинившись на еміграції, єпископат Української Автокефальної Православної Церкви, а з ним і духовенство, що залишило рідну землю, не вірячи в релігійне відродження та свободу Церкви і віри в СССР, скоро стало перед питанням, що має тут робити і до чого прикласти свої духові сили. Ясно було, що своє пастирське покликання ієрархія й духовенство найперше повинні виконувати й тут, на чужині, де були маси православних українців, вивезених на роботи до Німеччини з України, полонених, втікачів. Багатьох з цих людей, що в себе вдома давно забули Бога, тут, у чужому краю, перед невідомим майбутнім, потребували духовної втіхи і шукали її. Грунт для релігійного відродження і оздоровлення душі людської утворювали страшні обставини військового часу з вічною тривогою і небезпекою для життя, тяжкі обставини перебування в робітничих таборах. Отже єпископат Української Автокефальної Православної Церкви в меморандумі до Генерал-Губернатора просив використати примусове перебування єпископів і духовенства на еміграції та дати їм можливість доступити до мас православних українців, в цілях духовно-моральної опіки над ними, релігійної потіхи Службами Божими по таборах в недільні дні, проповіддю, релігійними відчитами і т.п.

Одначе німецька влада, трудно навіть вже додуматися - з яких мотивів, не вважала за вказане дозволити, а тим більше вже щоб і допомогти, єпископам і духовенству Української Автокефальної Православної Церкви обслужити свою дуже й дуже численну паству на чужині. Поперше, центральна влада в Берліні признавала на терені Німеччини тільки одну юрисдикцію для православних, що тут, з тих чи інших причин, опинились, - це російську, під керуванням митрополита Берлінського і Германського Серафима /Лаші/. Винятком була лише українська православна парафія Св. Михаїла Архистратига в Берліні, яку відкрив під своєю юрисдикцією митрополит Діонисій. А треба сказати, що до другої світової війни в Західній Европі, як признано було й Вселенським Царгородським Патріархом, опіка над православними українцями належала до митрополита Варшавського Діонисія. Отже тепер німці не визнавали права ані митрополита Діонисія, ані Української Православної Ієрархії, що виемігрувала з України, на опіку духовну над православними українцями в Німеччині. З великими трудношами, після довшого часу і допросів і передопросів в Гестапо, вдалось українській православній інтелігенції у Відні й Празі відкрити українські православні парафії, як філії української парафії в Берліні, тільки на початку р. 1945, себто як єпископат Української Автокефальної Православної Церкви вже рік перебув на еміграції.

Більше того, коли вже єпископат УАПЦ перебував на еміграції в Німеччині і відправляв служби з духовенством по містах свого перебування, то робітникам зі Сходу /"ост"-ам/ заборонялось вступати навіть до тих приміщень, де відбувались богослуження, про що на-

казувалось духовенству вивішувати оголошення при вході до місць богослужень. Збагнути сенс цього насильства над душами людськими просто неможливо. Час від часу настоятель Українс Української Св.Михайловської Парафії в Берліні, користаючи з признання цієї парафії владою, виїздив до таборів закинутих на чужину, як робоча сила, православних українців, подаючи їм велику релігійну втіху, духову радість. Ці подорожі о.Настоятеля в останньому часі відбувалися в супроводі о.протоди-кона Василя Потієнка, який в роках 1924-26 /до арешту вліті 1926 року/ був головою Всеукраїнської Православної Церковної Ради. В часі втечі вже з Берліну по дорозі о. Василь Потієнко загинув трагічно підчас налету винищувачів. Належить о.Потієнкові, як ідейному борцеві за незалежність Рідної Церкви, вічна память в її історії.

Німецькими розпорядженнями єпископат і духовенство /в більшості/ УАПЦ трималося вкупі на еміграції і, оскільки не траплялися, розуміється, в ці хаотичні вже часи ріжні пригоди, перевозилося разом з місця на місце.

29 липня 1944 р. опустив єпископат Варшаву і вивезений був до Криниці; з Криниці направлено було до Словаччини /Тренчин - 9.УІІІ.1944, потім Братислава - 21.ІХ.1944 р./. З Братислави 5.жовтня 1944 р. виїхали /біля 600 душ/ до Німеччини; прибули до Кісінгену 8.Х.1944 р. Потім повезли назад, в Австрію, до Грацу, а далі до Марбургу, де стояли в вагонах від 17.Х. до 29.Х.1944, переживаючи майже щодня налети бомбовиків; були тут і жертви. З Марбургу, де німецька влада ешелон поділила, єпископат з оточенням /усього 140 душ/ направлено було до Бреслау.

В Бреслау, де перебували майже три місяці, могли хоч трохи занятися продуктивною роботою. Тут переведено було Богословський семинар для підвищення кваліфікацій духовенства /викладались на семинарі - Св.Письмо, Догматичне Богословіє, Апологетика, Гомілетіка, Літургіка, Пастирське Богословіє, Церковний Устав, Церковна історія, Істор-ія відродження Української Церкви, Українська мова і література, Історія України, німецька мова/. Працювала було комісія по перегляду Богослужбових українських текстів.

Владика митрополит Полікарп, з нагоди Різдвяних Свят звернувся до архипастирів, духовенства й вірних УАПЦ на чужині з "Посланням", в якому підкреслював позбавлення в це велике свято духовної втіхи православних українців в Німеччині:

"Чи багатьох з віруючого народу нашого зможе в цьогорічне свято Різдва Христового почути це зворушливе-"Христос Рождається - славте." Чи багатьох зможе поклонитися Народженому Дитяті Христу в Церкві святій, чи хоч не в церкві, але за Богослуженням. Чи багатьох зможе сісти за святу вечерю у Свят-Вечір. Чи багатьох заспіває чи почує наші величні та журливі побожні колядки.

Тисячі народу нашого, а між ними й архипастирі й пастирі мусіли залишити рідну землю і розсіяні за границями її. Діти часто відірвані від батьків, жінки від чоловіків, родини розбиті тяжкими обставинами небувалої в історії світової війни. Тож у Святий Вечір цього року і в дні Різдвяних Свят не одна сльоза проллється в народі нашім, - і в краю під новим ярмом і скрізь на чужині. Але сльоза та буде святою сльозою. Бо вона підіймає душу високо; вона говорить про любов нашу до близьких, вона свідчить про духовий звязок наш з нашим народом - страдником. Ще ширше - сльози, пролиті в Святвечір Різдвяний, є тугою по Христовому ідеалові, - як і перед пришестям на землю Сина Божого грішний світ поганський переживав тугу невимовну. Але ж і в християнській добі, християнський вже світ не раз переживав світову тугу в часи найбільшого відступлення від Христа і Заповітів Його, в часі страшних війн і крівавих революцій... Спасенна ця туга, ко-

ли не є вона відчаєм в житті, а сполучена з глибоким жалем до людей в падінні, з прагненням здійснення ідеалів правди Божої між окремими людьми і цілими народами. Це є та туга, про яку Христос сказав своїм учеником: "Ви смутні будете, але сум ваш радістю стане" /Іоан. 16.20/ Бо ж Христос народжується тоді в душі людини, до Христа повертає втомлене змучене людство...

В цих думках про сумне для нас цьогорічне Різдво вітаю вас з Різдвяними Святами у тверді й надії, що "сум ваш радістю стане". Нехай Свято Народження Сина Божого подасть нам всім втіху, зміцнить наші ослаблі сили в терпіннях, потрібних для перемоги віри над безвірництвом, правди над насильством, добра над злом"...

В Різдво 1944 р. митрополит Полікарп був в Берліні, де правив з єпископом Мстиславом Службу Божу, на яку зібрались тисячі українців. В цю подорож був він в Східньому Міністерстві, домагаючись допущення до православних мас українських в Німеччині їх українського єпископату і духовенства, і митрополитові обіцяно було дати такі ж права УАПЦерквї в Німеччині, які має Російська Православна Церква в управлінні митрополита Серафима.

Чи це запізнене приречення було б здійснене, трудно бути в тому певним. Але події світової війни наближали її вже до кінця. Наступ союзницьких військ на Німеччину з Заходу і Сходу і страшні повітряні атаки англо-американських літаків рішали долю жахливої війни.

При евакуації Бреслау єпископат скерований був 25.I.1945 до Дрездену, де залишились владики Михаїл і Володимир та мусіли пережити в ніч з 13 на 14 лютого 1945 р. жахливе знищення Дрездена, чудом спаслись, коли будинок, де помішались, теж було розбито, а річі їх згорїли. Митрополит Полікарп, архиєпископи Ніканор і Ігорь та єпископи Сильвестр і Григорій 3.II.1945 р. з Дрездена виїхали до Ерфурту, звідкіль їх було евакуовано до села Віттерда, де й пробували до самої капітуляції Німеччини 8-го травня 1945 р. Єпископи Мстислав, Платон і Вячеслав під цю пору були в Бад-Кіссінгені /або біля Бад-Кіссінгена/, а архиєпископ Генадій і єп. Сергій ще з Марбургу не до Бреслау виїхали, а до Констанци.

Таким чином ієрархія Української Автокефальної Православної Церкви, перед кінцем другої світової війни, була групами розкинена по Німеччині, але це сталося з причини чисто військових подій. Німецька ж влада, на протязі близько півторарічного, до кінця війни, перебування єпископату УАПЦ на еміграції, не допускаючи його до мільйонової пастви, вивезеної з України, тримала його в скупченні і в примусовій бездіяльності, що немалі шкоди принесло Св. Українській Автокефальній Православній Церкві.

З А К І Н Ч Е Н Н Я.

Перед нами пройшов тернистий шлях життя Української Православної Церкви в добу другої світової війни 1939–45 р.р.

Для нас, очевидців і учасників подій в цьому житті, не так легко дати оцінку цій добі в історії нашої Церкви, – чи і оскільки була вона пожиточною в духовному житті українського народу, чи були використані всі можливости для пробудження і піднесення релігійного духа в народі, чи була ця доба кроком вперед в історії українського православія.

Ми далекі від того, щоб ідеалізувати все своє і все зроблене нашими духовними провідниками і церковними діячами, далекі від того, щоб шукати винуватців наших невдач і малих осягнень тільки в чужинцях та у ворогах наших і зовнішніх обставинах. Ні, мусімо визнати, що до великих завдань, які, з початком другої світової війни, стали перед нами зокрема в області відродження національно-релігійного життя на нашому Сході ми не були, як слід, підготовлені. Мусімо признати, що й в тих спроможностях, якими розпоряджала наша Церква в цьому часі, роблено було помилки, хоч би, напр., в персональних ієрархичних висвятах.

І одначе, справедливий суд історії, – ми певні в тому, – ніхто не прирівняє працівників на українській ниві церковній в цю добу до того слуги, по євангельській притчі, що закопав даний йому талант в землю і нічого на нього не придбав, а коли вернувся той, хто дав йому талант, він оправдувався: "Пане, я знав тебе, що ти чоловік немилосердний, жнеш, де не сіяв, і збираєш, де не розсипав; і побоявшись я пішов і сховав талант твій в землю; от тобі твоє". /Матф. XXV, 24/.

Факти, подані нами, – а ми з твердістю свідчимо про обективність в їх передачі, – кажуть, що народ наш і зокрема Церква його в цю страшну добу мали діло дійсно з "людьми немилосердними, які жали, де не сіяли, і збирали, де не розсипали"... Але ж, не убоявшись, жертви понесши, робили для відродження Св. Православної Церкви в дусі слідування давнім її традиціям все, що могли і як могли.

Історія не може не признати, що в цю добу завірюхи і військових подій на землях українських, коли замаячила була нація на свободу українського народу, він знову в своїй церковній свідомості виявив прагнення незалежности, автокефальности своєї Православної Церкви.

Німецька влада в Україні називала це, з чийогось голосу, політикою в Церкві і, боячись національного руху, переслідувала по суті /з другої половини 1942 р./ Українську Автокефальну Церкву, також не допустила до ліквідації і підтримувала Автономну, залежну від Москви, Церкву /ніби це як раз не була політика./. Совітська пропаганда устами митрополита, потім патріярха, Московського Сергія так само називала прагнення автокефальности Української Православної Церкви політиканством, петлюріяниною в Церкві /ніби ні, порядкування усіх православних в СССР єдиному Московському Церковному центрові не є політикою./.

Ми ж знаємо з історії українського народу, про що і у вступі до цієї праці вже сказано, що Православна Церква, особливо після втрати державности нашими прадідами, була осередком національного життя і національної духової культури нашого народу. В своїй Національній Церкві український народ боровся як раз проти політики, – проти політики зполщення його через позбавлення православної віри, проти політики обмосковлення його через підпорядкування його Церкви Московській церковній владі.

І коли другі народи, як серби, болгари, румини, боролись за

автокефалію своїх церков,щоб позбутися чужинецької ієрархії, яка займалась в церкві як раз політикою погречення тих народів,то хто може відмогляти цього права українському народові. Коли в православії визнана засада національних церков і існують національні православні церкви - Грецька,Сербська,Болгарська,Румунська,Російська,Грузинська і т.д.,- то заперечення права українського народу на незалежну Українську Православну Церкву чи не являється як раз політикою,що Церкву,віру народу хочуть вжити в імперіалістичних і асимілиційних цілях.

В боротьбі за свою Національну Автокефальну Церкву український народ здобув року 1942 власну національну каноничну ієрархію, і це,після самого факту боротьби за церковну незалежність, являється справою першорядного значіння в історії Української Православної Церкви. Його одного осягнення досить, щоб признати добу змагань за Українську Автокефальну Церкву в часі другої світової війни кроком великим вперед в історії українського православія. Хто з українців не усвідомляє собі всієї важливости цього факту, той просто не знає,що таке Православна Церква і яка її роля в національній нашій історії.

Зараз на Україні поставлено 10 єпископів Московської Патріяршої Церкви,які,очевидно, вивітрюють дух автокефальности церковної, що залишився після доби світової війни. Цей епископат є як раз політичний єпископат. Це стверджують про теперішню Московські ієрархію самі росіяни. Голова Архиерейського Синоду Російської Православної Церкви митрополит Анастасій пише в його вище згаданому "Посланні" /стор.I/: "Недарма вираз "Совітська Церква" і "Совітський Патріярх" стали тепер звичайними в мові русских людей. Залежність нового Голови Російської Церкви /патріярха Алексія/ від Совітського уряду так реальна і так очевидна для всіх, що вона наперед позбавляє каноничної сили усі заборони,якими погрожує патріярх неслухняним єпископам /за границею/, бо ж при теперішніх умовах життя російського вони не можуть бути свобідним виявленням волі церковної влади,як не були такими і попередні ,що виходили від патріярха Тихона, а ще більше від митрополита Сергія"...

Коли так дивляться на теперішню Православну ієрархію в СССР, як на "Совітську", самі російські ієрархи,то не будемо особливо турбуватися й ми, "ідейним" та "релігійним" виливом тої новонастановленої ієрархії на українських землях.

Але ж існування української православної ієрархії, яка повинна бути єдиною і одностайною, набірає ще більшої ваги, коли на Україні зараз не пустка церковна й, релігійна,як було року 1941, а зорганізований і послушний Москві численний єпископат Російський.

Очевидно,що й для нас православних українців на еміграції перебування з нею рідної ієрархії є дуже поважним духовим чинником; ця ієрархія, в умовах запанування, після перемоги Великих Демократій Заходу, святого для християнства гасла правдивої релігійної толеранції, змогла /від літа 1945 р./обняти своєю церковно-релігійною опікою українських вигнанців з рідної землі.

А як слушно стверджує "Послання" недавно відбутого Собору Єпископів Української Автокефальної Православної Церкви /14-17. березня 1946 р./,- "Надзвичайно велике значіння має для нас Рідна Церква на чужині,православна віра наших дідів і прадідів, яка не дасть нам розтопитися в чужоземному та інаковіруючому середовищі, поможе заховати в нас і в дітях наших наше національно-релігійне українське обличчя."..